

**VILNIAUS UNIVERSITETO
KAUNO HUMANITARINIO FAKULTETO**

VERSLO EKONOMIKOS IR VADYBOS KATEDRA

Verslo administravimo studijų programa

Kodas 62603S107

MINDAUGAS KURAITIS

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

**VALSTYBINIO RINKOS REGULIAVIMO RIBŲ
VERTINIMAS**

Kaunas 2009

**VILNIAUS UNIVERSITETO
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS**

VERSLO EKONOMIKOS IR VADYBOS KATEDRA

MINDAUGAS KURAITIS

MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

**VALSTYBINIO RINKOS REGULIAVIMO RIBŲ
VERTINIMAS**

Darbo vadovas _____
(parašas)

(darbo vadovo mokslinis laipsnis,
Mokslo pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Magistrantas _____
(parašas)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

Kaunas 2009

TURINYS

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS	4
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	5
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	5
ĮVADAS.....	6
1. VALSTYBINIO EKONOMIKOS REGULIAVIMO TEORINIAI ASPEKTAI	8
1.1. Valstybinis rinkos reguliavimas politinės ekonomijos ideologijose	8
1.1.1. Nacionalizmo požiūris.....	9
1.1.2. Marksizmo požiūris.....	11
1.1.3. Liberalizmo požiūris	13
1.2. Valstybės dalyvavimo rinkos ekonomikoje prielaidos	20
1.2.1. Informacijos asimetrija.....	21
1.2.2. Visuomeninės prekės.....	22
1.2.3. Gyvenimo lygio diferenciacija	23
1.2.4. Monopolija	23
1.3. Bendrosios valstybės funkcijos ekonomikoje ir ekonominio reguliavimo įrankiai	24
2. VALSTYBINĖ EKONOMIKOS REGULIAVIMO SISTEMA LIETUVOJE	32
2.1. Tarptautiniai santykiai: valstybinio vaidmens rinkoje mažėjimo priežastys	34
2.2. Valstybės funkcijos, užtikrinant šalies tvarką ir teisingumą.....	36
2.3. Valstybinės funkcijos šalies ūkyje	41
2.3.1. Valstybinio ir privataus sektoriaus ryšys	43
3. VALSTYBINĖS EKONOMIKOS VAIDMUO ŠIANDIENINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS SĄLYGOSE.....	49
3.1. Ekonominis nuosmukis pasaulyje	50
3.2. Ekonominės krizės pasireiškimo priežastys Lietuvoje.....	52
3.3. Vyriausybės antikrizinės ekonomikos gelbėjimo politikos vertinimas.....	59
IŠVADOS.....	70
PASIŪLYMAI	71
SUMMARY	72
MOKSLINĖS LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	73
INFORMACINĖS LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	75

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

BVP – bendrasis vidaus produktas

NT – nekilnojamasis turtas

DU – darbo užmokestis

TVF – Tarptautinis valiutos fondas

GPM – gyventojų pajamų mokestis

PVM – pridėtinės vertės mokestis

NATO – Šiaurės Atlanto sutarties organizacija (tarptautinė gynybinė sąjunga)

ES – Europos Sąjunga

ES SF – Europos Sąjungos struktūriniai fondai

TUI – tiesioginės užsienio investicijos

V.I.P. – vyriausybinių investicijų programa

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė Kasmetinis BVP padidėjimas pasaulio valstybėse, proc.	51
2 lentelė BVP lygio prognozės 2009 metams pagal prognozavimo datas.....	53
3 lentelė Faktiniai ir prognozuojami Lietuvos makroekonominiai rodikliai, 2003m. – 2010m.	55
4 lentelė 1 kv.m buto kainų kitimas nuo 2002-ųjų metų iki 2006-ųjų metų.....	56
5 lentelė Įvairių valstybių antikrizinės priemonės.....	60
6 lentelė Biudžeto asignavimai ir jų korekcijos.....	61
7 lentelė Mokesčių korekcijos nuo 2009 m. sausio mėn. 1d.....	62
8 lentelė Surinktų mokesčių rezultatai už 2009m. I – aji ketvirtį.....	63

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 paveikslas Merkantilizmo politikos tikslų priklausomybės schema.....	9
2 paveikslas Sandėrio baigties scenarijai ilguoju ir trumpuoju laikotarpiuose.....	10
3 paveikslas Liberalizmo funkcionavimo schema piramidėje.....	14
4 paveikslas Subsidijų poveikis vartojimui.....	22
5 paveikslas Valstybės funkcijos pagal T. Ivliną.....	25
6 paveikslas Valstybės funkcijos pagal V. Lukoševičių ir P. Stankevičių.....	27
7 paveikslas Nacionalinio biudžeto asignavimai, proc.....	37
8 paveikslas Lietuvos valstybinio biudžeto išlaidų procentinė išraiška.....	37
9 paveikslas Lafero kreivė.....	41
10 paveikslas Valstybinio reguliavimo modelis.....	46
11 paveikslas Verslo reguliavimo formos.....	47
12 paveikslas Ekonominio ciklo stadijos.....	49
13 paveikslas Lietuvos BVP augimo dinamika, proc.....	52
14 paveikslas Paskolų plėtros tempai Lietuvoje, proc.....	54
15 paveikslas Nekilnojamojo turto burbulo pūtimo schema.....	57
16 paveikslas Nekilnojamojo turto burbulo sprogo schema.....	57
17 paveikslas Galimi Lietuvos ūkio plėtros scenarijai vidutiniu laikotarpiu.....	58
18 paveikslas Europos Centrinio banko ir Federalinio rezervo bazinės palūkanų normos.....	59
19 paveikslas Statistiniai duomenys 2003-2009m.: asignavimai pagal valstybės funkcijas.....	62
20 paveikslas Valstybės biudžeto pajamų struktūra.....	64
21 paveikslas Viešojo ir privataus sektorių atlyginimų koreliacija.....	65
22 paveikslas Darbo užmokesčio politikos pasekmės.....	65
23 paveikslas Vyriausybės investicijų programos nauda.....	67
24 paveikslas Vyriausybės investicijų programos nutraukimo poveikis.....	68

ĮVADAS

Vyriausybės ekonominė politika yra nuolatinė mokslininkų, ekonomistų ir politikų diskusijų arena. Diskutuojama kokiomis aplinkybėmis ir kiek valstybės vaidmuo turėtų būti aktyvus? Kada ir kur vyriausybei geriausia nesikišti į ekonomiką ir jos reikalus palikti spręsti rinkos ekonomikai? Teorijoje ir praktikoje išskiriamos dvi ryškios kryptys. Vieni teigia, jog ekonomika turi funkcionuoti savireguliacijos principu, nes valstybiniai sprendimai mėginantys spręsti ekonomikos problemas pridaro daugiau žalos negu naudos. Kiti oponuoja teigdami, jog valstybės ekonominė politika turi teigiamų padarinių jos raidai, egzistuoja tokios verslo principais paremtos veiklos, pasižyminčios rinkos mechanizmo ribotumu.

Pirmoje darbo dalyje, remiantis ekonomikos mokslo teorija bei politinės ekonomikos ideologijomis, analizuojama valstybinės valdžios dalyvavimo ekonomikoje privalumai ir trūkumai, nustatomos vyriausybės dalyvavimo ekonomikoje prielaidos. Antroje dalyje remiantis Lietuvos pavyzdžiu, nagrinėjamos sritys kuriose vykdomas ekonominis rinkos reguliavimas. Trečiojoje dalyje, remiantis šandieninės ekonomikos situacija, vertinami Lietuvos vyriausybės sprendimai, vedant šalies ekonomiką iš recesijos. Statistika rodo, vis prastėjančius Lietuvos makroekonominis rodiklius. Analizuojama kokią įtaką tai turės šalies verslui, taip pat šio reiškinio priežastys bei pateikiami pasiūlymai. Problema yra aktuali makroekonominis mastu, tyrimo rezultatai nukreipti atskleisti šandieninės ekonominės politikos priežastis. Darbo pabaigoje suformuotos išvados ir pasiūlymai, vertinantys vyriausybinių reguliavimo metodiką, jos reikšmę recesijos metu.

Darbo objektas. Valstybinis ekonomikos reguliavimas.

Darbo tikslas. Išanalizuoti valstybės ekonomikos reguliavimo ribas bei išnagrinėti vyriausybės ekonominės politikos veiksmus, įtaką verslui bei pateikti jų vertinimą.

Darbo uždaviniai.

- ✓ Analizuoti politinės ekonomijos istorinį požiūrį į valstybinį ekonomikos reguliavimą.
- ✓ Analizuoti valstybinio kišimosi į rinką prielaidas.
- ✓ Pateikti valstybinio rinkos reguliavimo privalumus ir trūkumus remiantis teorija bei praktika.
- ✓ Remiantis Lietuvos pavyzdžiu nustatyti valstybinio reguliavimo sritys.
- ✓ Įvertinti Lietuvos vyriausybės veiksmus, vedant valstybės ekonomiką iš recesinių reiškinų.

Hipotezė 1. Valstybinis rinkos reguliavimas naudingas šalies ekonominiam gyvybingumui.

Hipotezė 2. Lietuvos vyriausybės naudojama metodika vedant ekonomiką iš recesijos yra neefektyvi.

Tyrimo metodai. Mokslinės literatūros analizės ir statistinių duomenų lyginamoji analizė.

Darbe naudoti literatūros šaltiniai. Darbe remtasi moksliniais bei informaciniais literatūros šaltiniais. Naudotasi moksline literatūra, vadovėliais, straipsniais, mokslinių konferencijų medžiaga, publikacijomis, periodiniais leidiniais, bankų analitikų apžvalgomis. Dalis medžiagos yra

elektroniniame formate. Taip pat naudotasi rusų bei anglų kalbomis išleistų literatūrinių šaltinių informacija.

Darbo apribojimai ir sunkumai. Situacija ekonomikoje drastiškai kinta. Sunku nustatyti dėsningumus.

Problemos ištyrimo lygis. Recesinė ekonomika yra staigus ir naujas reiškinys ne tik Lietuvos, bet ir daugelio pasaulio šalių ekonomikose. Tai apsunkina tyrimą, nes nėra dėsnių, susiformavusių teiginių. Gilesnė analizė bus galima tik pasibaigus ekonomikos recesijai. Šio darbo tyrimas yra operatyvus reagavimas į reiškinį ekonomikoje. Šiame darbe remtasi autoriais, kurie nagrinėja panašias problemas, tai A. Smith'as, J. S. Mill'is, V. Gronskas, R. Čiegis, Z. Lydeka, Ž. Simanavičienė, O. G. Rakauskienė, J. Matakas, V. Sūdžius, G. Nausėda, A. Dean, Č. Robertson, tarptautinė reitingų agentūra Moody's ir kt.

Darbo struktūros paaiškinimas. Darbą sudaro trys dalys, darbo apimtis 76 puslapiai, dalis medžiagos pavaizduota 24 paveiksluose bei 8 lentelėse, darbe naudoti 30 mokslinės literatūros šaltinių bei 19 informacinio pobūdžio literatūros šaltinių. Iš viso literatūros sąrašą sudaro 49 šaltiniai.

1. VALSTYBINIO EKONOMIKOS REGULIAVIMO TEORINIAI ASPEKTAI

Kiekvienos šalies ekonomiką kaip visumą apibūdina keletas pagrindinių rodiklių. Tai nedarbo lygis, bendrasis kainų (infliacijos lygis), darbo našumo lygis; palūkanų normos lygis; valstybės biudžeto būseną; užsienio prekybos rodikliai. Rinkos ekonomika nėra idealiai tvarkinga, ne viskas kinta tolygiai didėjančia kreive. Susidaro tam tikri rinkos defektai, kuriuos savaiminis rinkos mechanizmas ne visada sugeba ištaisyti. Kyla klausimas, kas gi turėtų šias problemas spręsti? Rinkai pasidaro aktualus valstybinės ekonominės politikos reguliavimas, kad amortizuotų laisvos konkurencijos principo pažeidimus, trukdant plėtotis monopolijoms, mažintų infliacijos apimtį, spręstų nedarbo klausimus, analizuotų socialinę nelygybę pajamų paskirstyme, užkirstų kelią išoriniams rinką darytiems veiksniams. Vyriausybės ekonominė politika, jos aprėptis yra nuolatinė mokslininkų, ekonomistų ir politikų batalijų arena. Vieni teigia, jog ekonomika turi funkcionuoti savireguliacijos principu, nes valstybiniai sprendimai mėginantys spręsti ekonomikos problemas pridaro daugiau žalos negu naudos. Kiti oponuoja teigdami, jog valstybės ekonominė politika turi teigiamų padarinių jos raidai, egzistuoja tokios verslo principais paremtos veiklos, pasižyminčios rinkos mechanizmo ribotumu.

1.1. Valstybinis rinkos reguliavimas politinės ekonomijos ideologijose

Pasaulio ekonomiką ir tarptautinius santykius padalinusios liberalizmo, nacionalizmo ir marksizmo ideologijos. Jos skiriasi dėl skirtingo įvairių dilemų aiškinimo. Kokią reikšmę rinka turi ekonomikos augimui ir turtų pasidalijimui tarp atskirų grupių ir valstybių? Kokią įtaką rinka daro tarptautiniams santykiams? Koks valstybės vaidmuo rinkos ekonomikoje? Šie ir panašūs klausimai gvildenami daugybės ekonomistų ir politikų remiantis minėtomis ideologijomis.

Ekonominiams ir politiniams santykiams aiškinti yra išleista daugybė teorijų bei doktrinų, minėtos ideologijos ryškiausiai išsiskiria ir yra labai reikšmingos moksliniams tyrimams. Ekonominis nacionalizmas išsirutuliojo iš merkantilizmo. Nacionalizmo teorija teigia, jog rinka turi funkcionuoti valstybės tikslams. Doktrinos kertinis akmuo yra teiginys, jog ekonomika turi remtis politiniais veiksniais bei prioritetais. Liberalizmas atsiradęs švietimo amžiuje įsitvirtino kaip merkantilizmo atsvara. Liberalizmo šalininkai oponuodami nacionalistams atskiria ekonomiką nuo politikos ir pasisako už atskirą šių sričių veiklą. Marksizmas atsirado XIX amžiaus viduryje kaip atsakas liberalizmui. Marksistai teigė, jog politika priklauso nuo ekonomikos. Toliau bus detaliau nagrinėjama šių doktrinų įtaka ekonomikai.

1.1.1. Nacionalizmo požiūris

Ekonominio nacionalizmo esminė idėja, jog ekonominė veikla turi tarnauti valstybei ir jos interesų sutvirtinimui. Vietos ekonomikoje ir tarptautiniuose santykiuose prioritetai teikiami valstybei, karinei galiai ir nacionaliniam saugumui. Turtas matomas kaip objektas, garantuojantis valstybės galią, nesvarbu kam ji būtų skiriama – gynybai ar agresijai. Galia reikalinga valstybės turtui išsaugoti. Turtas ir galia yra galutiniai valstybės politikos tikslai. Ši priklausomybė vaizduojama pirmame paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

1 pav. Merkantilizmo politikos tikslų priklausomybės schema

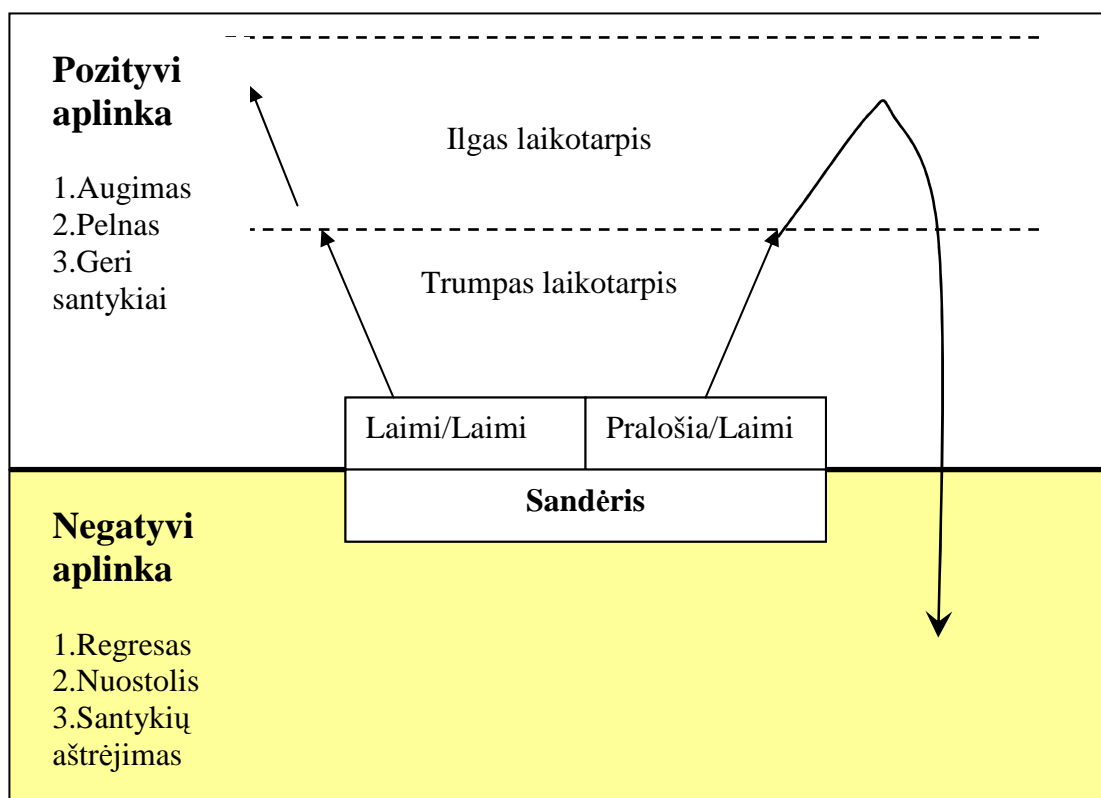
Iš paveikslo matome tiesioginę priklausomybę valstybėje tarp turto ir galios. Kuo valstybė turi daugiau turto, tuo ji ekonomiškai ir politiškai stipresnė tarptautinėje arenoje, ir atvirkščiai – kuo valstybė turi daugiau galios, tuo ji pajėgesnė įgyti daugiau turto.

Vieni nacionalistai tarptautinius santykius laiko svarbiu valstybės išlikimo garantu pasaulio politinėje ir ekonominėje erdvėje. Kiti nacionalistai tarptautinius santykius mato kaip valstybės plėtros arena, remiantis karinėmis priemonėmis. Toks nacionalizmas dar vadinamas piktybiniu merkantilizmu. Reikia paminėti, jog nacionalizmo ištakos slypi merkantilizmo teorijoje. Nacionalistai į valstybių kovą dėl ekonominių išteklių žiūri kaip į neatsiejamą reiškinį nuo pasaulinės sistemos. Ekonominiai nesutarimai iš karto tampa ir politiniais kivirčiais, nes ekonominiai ištekliai būtini valstybės galiai sukurti. Nacionalistai ypatingai skatino industrializaciją, kaip vieną iš esminių turto sąvoką sudarančių komponentų. Pirmiausiai dėl to, jog tai spartaus ekonominio vystymosi priežastis. Antra, pramonės turėjimą valstybės rankose laikė ekonomine nepriklausomybe ir politine autonomija. Trečia, pramonė laikoma kaip karinės galios, o kartu ir nacionalinio saugumo pamatas. (Gilpin, 1998, p.64).

Tarptautinėje politikoje nacionalistų pagrindinis įrankis yra protekcionizmas. Nepiktybinė merkantilizmo forma panašiai kaip ir liberalistai muitus naudojo tik silpnos ir augančios ekonomikos atveju, apsaugant valstybės turtą nuo užsienio konkurencijos. Piktybinio merkantilizmo linija vyrauja valstybėse, kurių galios ir turto resursai didėja, plečiantis sienoms. Liberalai pabrėžia tarptautinių mainų abipusią naudą, o nacionalistai sandėrio pelną traukia į savo pusę, laiko svarbesnius savus interesus. Ilgalaikėje perspektyvoje toks požiūris prie gero nepriveda. Remiantis XX amžiaus ekonomisto, Nobelio premijos laureato Džono Nešo (John Nash) teorija, jog individai veikia pagal vieną schemą. Ši schema populiariesnė ir žinomesnė anglų kalba, todėl skliausteliuose pateikiamas jos angliškas vertimas:

1. Laimi/Laimi (WIN/WIN)
2. Laimi/Pralošia (WIN/LOSE)
3. Pralošia/Pralošia (LOSE/LOSE)

Pirmuoju atveju laimi abi sandėrio pusės, antruoju – tik viena, o trečiasis sandėrio baigties rezultatas nepageidaujamas abejoms pusėms - laimėtojų nėra. Siekiant atskleisti šios teorijos prasmę, reikia pavaizduoti dviem atvejais, trumpuoju ir ilguoju laikotarpiu (2 paveikslas).

Šaltinis: sudaryta autoriaus

2 pav. Sandėrio baigties scenarijai ilguoju ir trumpuoju laikotarpiuose

Nacionalistams svarbiausia jų pačių interesai, neteikiama reikšmės kitai sandėrio pusei. Antrajame paveiksle matome, jog toks požiūris (Laimi/Pralošia) trumpuoju laikotarpiu gali atnešti naudos, gal būt netgi daugiau, nei atveju kai laimi abi pusės, tačiau ilguoju laikotarpiu toks požiūris

galios ir turtų neatneš. Galima daryti išvada, jog šiuo atveju nacionalistų požiūris yra trumparegiškas. Paskutiniaisiais dešimtmečiais, kai ekonominio pranašumo vienu svarbiausių rodiklių tapo naujos technologijos. Nacionalizmo teorijų vedinos vyriausybės, siekia inovacijas plėtojančiose ūkio šakose įgyti kuo daugiau kontrolės, taip siekiant įgyti daugiau politinės jėgos. Atsižvelgiant į šiandieninės rinkos situaciją, reikia pastebėti, kad valstybinio nacionalizmo idėjos tampa vėl aktualios. Siūlant išėjimo iš recesinės ekonomikos kelius, greičiausiai kiekviena valstybė atsigręžia ne į globalius, bet į bendrus poreikius. Ieško būdų kaip įveikti pirmaeiles nacionalines dilemas, todėl atmesti nacionalizmo apraiškų net ir liberalioje ekonomikoje negalima. Galima išskirti dvi marksizmo kryptis.

1.1.2. Marksizmo požiūris

Marksizmo idėjos devynioliktame amžiuje tapo svarbiu reiškiniu. Jo idėjas iškėlė Karlas Marksas ir Friedrichas Engelsas. Marksizmo galima išskirti dvi kryptis. Pirmoji tai suformuota minėtų asmenybių, o antroji kryptis yra revoliucinis Lenino tarybinis arba dar kitaip SSRS marksizmas. Ši ideologija ganėtinai skiriasi nuo liberalizmo ar nacionalizmo. Nacionalizmo esmė aktyvesnis valstybinis reguliavimas privataus sektoriaus, liberalai linkę rinkos mechanizmą atiduoti savieigos valiai. Marksistai siekė panaikinti sektorių dualumą ir pasisakė už vieną sektorių, kuris būtų reguliuojamas valstybinio aparato. Tai daro marksizmą artimą nacionalizmui. Marksistai neprieštaravo rinkos santykiams, kuriuos sukūrė kapitalistinė rinka, nesmerkė ir žmonių, dalyvaujančių rinkoje, jie tiesiog nematė kapitalistinės sistemos amžinumo. Nors kapitalizmo misija yra išvystyti ir suvienyti pasaulį, marksistai išvelgė tris susinaikinimo scenarijus. Pirmasis – neproporcingo vystymosi. Juo paneigiamas Say dėsnis, jog pasiūla sukuria sau paklausą. Vadinasi pasiūla ir paklausa visuomet, išskyrus trumpus laiko tarpus, bus subalansuota. Pagal Say dėsnį pusiausvyros siekiantis procesas paneigia kapitalistinės, arba rinkos, ekonomikos perprodukcijos galimybę. (Snowdon, 2005, p.45)

Marksas neigė tendencijos į pusiausvyrą egzistavimą ir įrodinėjo, kad kapitalistinei ekonomikai būdinga kai kurių prekių perprodukcija. Dėl kapitalizmo kilmės atsiranda prieštaravimas tarp jo sugebėjimo prekes pagaminti ir vartotojų gebėjimo jas nupirkti, tad dėl rinkos „anarchijos“ nuolatos esanti gamybos ir vartojimo disproporcija periodiškai sukelia depresijas bei ekonomikos svyravimus. K. Marksas pranašavo, jog kaskart krizės formuosis vis nepakeliamesnės ir privers kenčiantį proletariatą prieš sistemą sukilti. Antras kapitalizmo žlugimo scenarijus grindžiamas kaupimo dėsniu. Varomoji kapitalizmo jėga yra pelno siekimas, tai įtakoja pelno kaupimą ir investavimą. Kapitalizmo sistemos verčia rinkos dalyvius nuolatos konkuruoti, nuolat ieškoti inovatyvesnių gamybos metodikų, nuolat didinti efektyvumą ir investicijas. Kitu atveju

rizikuojama sužlugti. Todėl, vystantis kapitalizmui, kapitalas sankaupos didėja energingai veikiančios mažumos rankose, o dauguma dar labiau skursta. Nusigyvenusi smulkioji buržuazija vis papildė skurstančiosios daugumos gretas, bedarbių armija nuolat auga, kol galiausiai tai sukelia revoliucijas. Trečiasis kapitalizmo žlugimo motyvas yra pelno normos mažėjimas. Sukaupus kapitalą sumažėja pelningumas todėl mažėja noras investuoti. Nors ekonomistai tokią galimybę pripažino, jie manė, kad problemą galima išspręsti sukauptą kapitalą ar pagamintą produktą eksportuojant. Antra vertus, Marksas laikėsi nuomonės, jog pelno mažėjimas yra neišvengiamas, nes mažėjanti konkurencija verčia kapitalistus, mažinant darbo jėgą ir naudojant našesnę technologiją didinti efektyvumą bei našumą, kas didins nedarbą. Laikui bėgant, vis didėjantis bei gilėjantis nuosmukis privers darbininkus sukilti ir kapitalistinę ekonominę sistemą sunaikinti. (Gilpin, 1998, p.71; А. А. Гриценко, 1988, p. 68-69)

Marksistinės kapitalizmo kritikos šerdį sudaro teiginys, kad nors atskirai paimtas kapitalistas yra protingas, tačiau pati kapitalistinė sistema neracionali. Konkurencija rinkoje verčia taupyti, investuoti ir kaupti. Pelno troškimas yra kapitalizmo degalai, investicijos – variklis, o kaupimas – rezultatas. Kita vertus, kapitalo kaupimas nulemia prekių periodišką perprodukciją, kapitalo pertekliaus ir paskatų investuoti praradimą. Stiprėjant ilgalaikiai ekonominei stagnacijai, proletariatas neturės kitos išeities, kaip tik revoliucinės prievartos būdu kapitalizmą nuversti. Taigi, neišvengiamas kapitalizmo prieštaravimas yra tai, kad, kaupiantis kapitalui, kapitalizmas pasėja savo paties žlugimo sėklas, ir jį pakeičia socialistinė ekonominė sistema. Intensyvus kapitalizmo kritikavimas, vedė link santvarkos, kurioje nėra turtinės nelygybės, kurioje neegzistuoja privatusis sektorius, viskas valdoma per vieną centrą – valstybinį aparatą.

Antrosios marksizmo atšakos pradininkas yra Leninas. Atsižvelgdamas į nacionalizmo pakilimą baigiantis pirmajam pasauliniam karui, užsibrėžė tikslą padėti pamatus tarptautiniam komunistiniam judėjimui, kuriam jis turėjo vadovauti. Leninas su savo pasekėjais perrašė marksizmą, kurio modifikuota teorija buvo pritaikyta SSRS. Dvidešimto amžiaus pradžioje kapitalizmas pradėjo įgyti imperializmo bruožų. Imperializmas, tai sąvoka, apibrėžianti valstybės norą išplėsti bei primesti savo įtaką kitoms šalims ir jų gyventojams. Dažnai šiuo terminu įvardijamos ir XIX–XX a. sandūroje vykusios pasaulinės varžybos dėl viešpatavimo. Imperializmas leido nukirsti kapitalizmo pasėtą savo paties žlugimo sėklą – pelningumo mažėjimą. Tuo metu aktyviausias imperialistas buvo viena labiausiai išsivysčiusių pasaulio valstybių – Didžioji Britanija. Ši naudodama imperialistines užmačias užkariavimo silpnesnes valstybes, o tai įgalino atsikratyti prekių perprodukcijos bei įgyti pigesnių žaliavų šaltinių. Užkariautos teritorijos tapo Angliškos produkcijos realizacijos taškais, šių teritorijų teikiami gamtos išteklių – nuosavybė. Gamybinėms jėgoms vystantis kapitalizmas neturėjo kitos išeities kaip tik plėstis į kitų valstybių teritorijas. Antraip jo laukė ekonominė stagnacija ir egzistencijos pabaiga. Liberalai bei nacionalistai taip pat

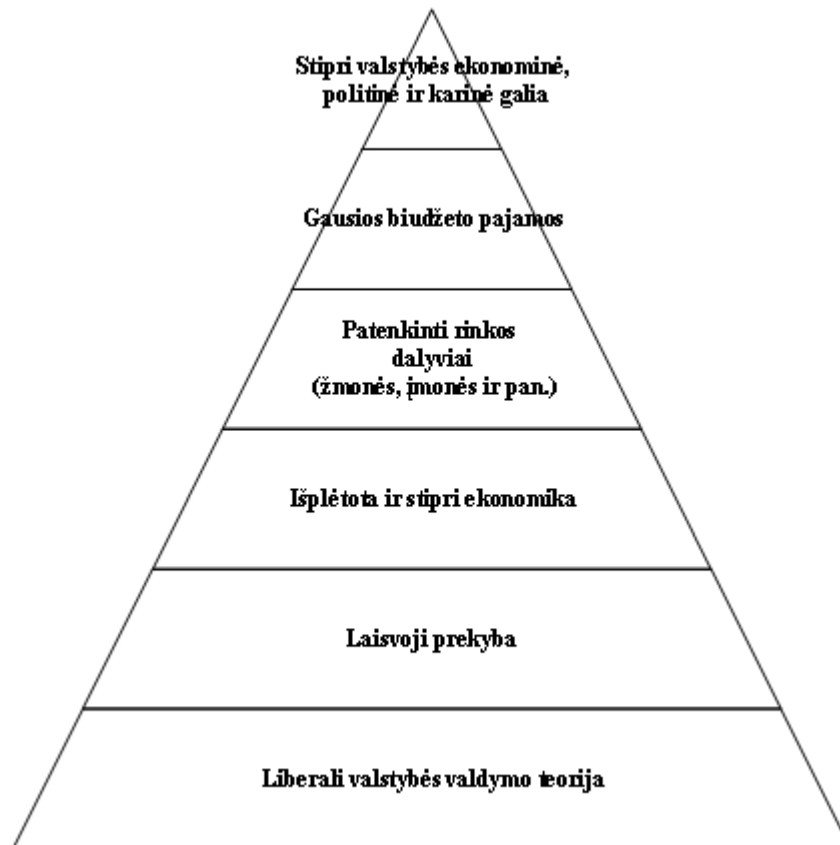
laikė tarptautinius santykius kaip valstybės galios stiprinimo akseleratorių. Liberalai kitas šalis laikė produkcijos realizavimo taškais, pigaus importo šaltiniu, trūkstamų žaliavų žemėmis. Nacionalistai įsivaizdavo tarptautinius santykius per politikos prizmę, kur pirmiausiai buvo siekiama valstybinės galios bei politinių tikslų. Leninas pripažino, jog tarptautiniai politiniai bei ekonominiai santykiai stiprina valstybę, tačiau jis numatė grėsmę. Tarptautinių santykių siekiamas tikslas yra valstybių politiniai bei ekonominiai junginiai, kurie tobulina pasaulį tačiau netolygiai. Atskirų kapitalistinių šalių ekonomika kyla skirtingais tempais, ir šis nevienodas didėjimas anksčiau ar vėliau iššauks imperializmo atmainas. Lenino nuomone kapitalizmas naudingas, tačiau jo galutinis produktas nėra ekonominė individų nauda, o vergovė ir karai. Liberalų liaupsintas rinkos savieigos mechanizmas nuginkluojamas ir pasmerkiamas pražūčiai. Šia išvalga Leninas papildė Markso aprašytus tris kapitalizmo žlugimo scenarijus. Kyla klausimas. Kokie turėtų būti tarptautiniai santykiai ir valstybės vaidmuo ekonomikoje pagal Lenino teoriją? Komunistinės arba socialistinės ekonomikos kilmė neduoda galimybės plėstis jai tarptautiniu mastu. Investicijas ir vartojimą nustato valstybinis planas, be to visa užsienio prekyba yra valstybės rankose, ji paprasčiausiai monopolizuota. Politiniais arba strateginiais sumetimais socialistinė respublika gali eksportuoti arba investuoti užsienyje, norint gauti gyvybiškai svarbius trūkstamus žaliavų šaltinius. Marksistinis režimas gali nuspręsti žengti ekonominį žingsnį už sienos ribų, matydamas realią politinę arba ekonominę naudą. Lenino teorijos pagrindais sukurta Sovietų Sąjunga, tarptautinių santykių pilną panaudodavo valstybės vidiniams reikalams, o ne tarptautinės prekybos efektyvinimo ir plėtimo labui. Panagrinėjus komunistinės visuomenės vertybes, atsiskleidžia faktas, jog didžiausias dėmesys skiriamas prestižui, jėgai, ideologijai, bet ne ekonomikai. Vargu ar galima tikėtis, kad valstybės ekonomikos uždaramas skatintų ekonomikos plėtimąsi į užsienį. Greičiau vyrauja kryptis ekonomiką pajungti politikai ir nacionalistiniams valstybės tikslams. (Lydeka, 2001, p. 173)

1.1.3. Liberalizmo požiūris

Liberalai atskiria ekonomiką ir politiką vieną nuo kitos. Liberaliosios ekonomikos teorija pasisako už laisvąją rinką ir kuo mažesnę valstybės kišimąsi, už privatinę nuosavybę, individų lygybę, savaimę funkcionuojančią rinką. Liberalizmą galima apibūdinti kaip doktriną rinkos ekonomikai valdyti, norint pasiekti patį aukščiausią efektyvumą, ekonominio augimo ir asmens gerovės lygį. Ekonominis liberalizmas vadovaujasi prielaida, jog rinka atsiranda spontaniškai žmonių poreikiams tenkinti, o veikia pagal pačios vidinę logiką. Pamatinė ideologijos prielaida, jog visuomenės pagrindą sudaro žmogus, šeima arba firma. Žmonės iš prigimties yra ekonominiai gyvūnai – nuolat siekia asmeninės gerovės – todėl rinka vystosi savaimė, nereikia jokių nurodymų

ar kontrolės iš kokio nors centro. Ekonominės gerovės klestėjimui žmonės sukūrė rinką, pinigus ir ekonomines institucijas. Loginis rinkos pagrindas yra tai, jog ji didina ekonominį efektyvumą, maksimuoja ekonominį augimą ir taip gerina žmonių būvį. Nors liberalai mano, kad ekonominė veikla stiprina valstybės galią, svarbiausiu ekonomikos tikslu laiko individo asmeninę naudą. Laisvąją prekybą ir atvirą rinką jie gina todėl, kad jos padidina vartotojui reikalingų prekių bei paslaugų kiekį ir įvairovę. (Martinkus, Žilinskas, 2008, p.30)

Valstybė turėdama stiprią ekonomiką, plačiai išvystytą verslą, tuo pačiu įgis ekonominę, politinę ir karinę galią. Pasak bene žymiausio liberalių pažiūrų atstovo, škotų mokslininko Adamo Smith'o (Adam Smith, 1723 – 1790), kiekvienas individas veikdamas savanaudiškai, greta sukuria ir šalutinį produktą – dalelę visuomeninės gerovės. Dar į šią sąvoką įeina valstybės ekonominė, politinė ir karinė galia. Nacionalistų galutiniai politikos tikslai turtas ir galia, liberalams buvo pasiekiami vengiant rinkos ekonomikos kontroliavimo, aršios maitų politikos ar karinės ekspansijos. Liberalų politika glaustai vaizduojama trečiame paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

3 pav. Liberalizmo funkcionavimo schema piramidėje

Rinka paklūsta paklausos dėsniai, nes paklausa sukuria pasiūlą. Kaip rašė A. Smith'as labiausiai rizikinga investicija į ekonominį vienetą, tikėtina, jog atneš didžiausią naudą visuomenei. Tokius reiškinius ekonomistas vadina nematoma ranka, arba Dieviškąją ranką (A. Smith'as buvo

religinas žmogus). Žmonės perka daugiau jei prekės kaina krenta ir mažiau jei kaina kyla. Taip pat žmonės perka daugiau didėjant santykinėms pajamoms, pirkimų apimtys krenta mažėjant pajamoms. Turėdami galvoje paklausą, ekonomistai liberalai vadovaujasi prielaida, kad individai siekia tenkinti savo interesus nepriteklių ir ribotų išteklių pasaulyje. Tai yra esminė ir neišvengiama žmogaus egzistencijos sąlyga. Pagrindinis liberaliosios ekonomikos mokymas yra posakis, jog nėra tokio dalyko kaip nemokami pietūs. Jeigu ką nors nori gauti, turi norėti ir ką nors duoti. Daugybė liberalios ekonomikos idėjų išdėstyta, bene svarbiausiame XVIII amžiaus veikalų „Tautų turto prigimties ir priežasčių nagrinėjimas“. Šio leidinio autorius, pasižymėjęs dideliu indėliu mokslo raidai, liberalizmo šalininkas Adamas Smith‘as. Knygos pagrindinė idėja – laisva rinkos prekyba turėtų būti išvaduota nuo valstybės kontrolės „tironijos“. A.Smith‘as daug dėmesio skyrė šalies ekonominės politikos analizei. Jo pagrindinis keltas teiginys – suteikti laisvę bei pašalinti valstybinį reguliavimą. Šis laisvos prekybos ir konkurencijos siekis buvo nukreiptas prieš valdančiosios galios savivalę, o jo galutinis tikslas buvo vaduoti pramonę ir prekybą iš tuometinių merkantilizmo pančių, kurie siekė glaudžių ryšių valdžios ir ekonominio gyvenimo. A. Smith‘o teorijoje galime išvelgti, nuoseklų judėjimą link laisvos ir nevaržomos prekybos. (Gilpin,1998, p.58)

Jis kritikavo ne tik valstybinį reguliavimą bet ir finansinę paramą, subsidijas bei lengvatas, nes šios priemonės įveda nelygybę tarp rinkos subjektų, suteikia nevienodas galimybes veikti, dėl to gali kilti nesutarimai bei abejingumas, slopinantis verslumą bei personalines idėjas. Teikiant subsidijas ar paramą, neskaidrios arba kitaip tariant korumpuoto valstybinio organo atveju sudaroma galimybė, jog bus remiami tik „išrinktieji“. Čia kyla monopolijų grėsmės užuomazgos. Smith‘as teigia: „visos privilegijos ir apribojimų sistemos turi būti pašalintos, tai savaimė susidarys aiški ir tikra prigimtinės laisvės sistema. Kiekvienas žmogus, kiek jis nepažeidžia įstatymų, visiškai laisvas siekti savo interesų pasirinktu keliu. Laisvos konkurencijos sąlygomis jis gali veikti savo uolumu ir kapitalu kartu su visais kitais žmonėmis ir žmonių klasėmis. Bet koks valstybės kišimasis tik trukdytų ir griautų šios „natūralios“ sistemos funkcionavimą ir padarytų žalos visuomenei.

A. Smith‘o sistemoje valdžia visiškai nušalinama nuo ekonominio visuomenės reguliavimo (Privačių žmonių darbo kontrolės, verslų skatinimo, geriausiai atitinkančių visuomenės interesą ir pan.). Rinkos santykių nenatūralus reguliavimo mechanizmas, kad ir kokiomis analizėmis būtų paremtas ar grįstas kilniais tikslais, retai atspindės bent jau daugumos rinkos subjektų interesą ir pasitarnaus gerovės labai ilguoju laikotarpiu. Šią nuostatą taikliai atspindi „Tautų turto“ autoriaus mintis: „Nesu matęs, kad kas nors gera būtų padaryta tų, kurie vaizduojasi plušą visuomenės labui“. A.Smith‘o valstybės funkcijos buvo grindžiamos fiziokratų dėsniu: *laissez faire* – leiskite veikti. Geriausia vyriausybėnė politika ekonomikos atžvilgiu yra nesikišimo politika, kai individai ir įmonės veikia netrukdomi valstybinio aparato ar privataus monopolio. Jei rinka funkcionuoja efektyviai, tai valstybinė politika neturėtų jai trukdyti. Kiekvieno žmogaus savanaudiška veikla

sukuria gėrį, kuris atsiranda kaip šalutinis produktas. Pirmiausiai žmogus patenkina savo poreikius, o jo darbo sukurta vertė pasitarnauja visuomeniniam turtui. (Čiegis, 2006, p130)

Adam'as Smith'as griežtai kritikuoja bet kokius verslo ar valdžios veiksmus, ribojančius laisvą konkurenciją vidaus rinkoje ir tarptautinėje prekyboje. Smerkia merkantilistų idėjas apie rinkų apsaugojimą muitais nuo užsienio produkcijos. Protekcionizmas pateisinamas tik dviem atvejais, siekiant apsaugoti silpnas, dar tik pradedančias funkcionuoti, pramonės ir prekybos šakas ir kaip atsakomąją priemonę į kaimyninių šalių protekcionistinę politiką. Pirmuoju atveju kyla grėsmė sužlugdyti silpnai ekonomiškai išvystytas, tačiau didelį potencialą augti turinčias šakas ir taip palikti be darbo tūkstančius žmonių. Antruoju atveju tarsi uždaromi prekybiniai keliai su valstybėmis, kurių ekonominė politika paremta merkantilistinėmis teorijomis, skatinančiomis muitų bei tarifų politiką, apsiribojant vietinėmis rinkomis. Ekonominiai saitai su tokiomis pažiūromis gyvenančia valstybe, kelia pavojų, jog gali atsirasti neigiamas biudžeto balansas – importas pralenkti eksportą. Jis laikė dideliu pavojumi žmonių santykių moralumui ir ūkinės veiklos efektyvumui, bandymus pasinaudoti didesne galia rinkos santykiuose, pvz. Valstybinės valdžios reguliavimas leidžiant nepalankius įstatymus bei monopolinę veiklą. A. Smith'as išsamiai paaiškino, kaip vadovaudamiesi privačiais interesais individai tam tikromis sąlygomis kartu įgyvendina ir visuomenės interesus, (Čičinskas, Rybelis pagal A.Smith, 2004, p. 498).

A. Smith'o ideologijoje vyravo mintis, jog rinkos dėsniai gali geriausiai paveikti ekonomiką, kai privatūs interesai yra svarbesni nei visuomeniniai, t.y. kai į visuomenės interesus žvelgiama kaip į ją sudarančių asmenų interesų sumą. Plėtodamas šią idėją veikale „Tautų turtas“ A.Smith'as suformulavo garsiąją „nematomos rankos“ sampratą. Kiekvienas žmogus siekdamas asmeninės naudos pasitarnauja visuomenės interesams. Savanaudiškas racionalumas juos verčia tenkinti be jokių nurodymų svarbiausius visuomenės interesus. Individai veikdami savarankiškai ir nevaržomi išorinių jėgų, tokių kaip valstybiniai suvaržymai, žmonių nelygybė ar monopolinės jėgos, teikia didžiausios naudos vieni kitiems, nes asmeniniai interesai sutampa su visuomeniniais interesais. Anot, A.Smith'o žmogaus norai ir aistros verčia investuoti akcijas į tas veiklas, kuriose numatomas didžiausias augimas. Tokios sritys yra naudingiausios visuomenei. Pavyzdžiui, šalyje atsiradus naftos nepritekliui, savaime suprantama, kad šis gamtos išteklius įgaus bene aukso vertę, todėl prioritetinga sritis taps naftos gavyba. Kuo daugiau investuosime į naujų naftos telkinių paiešką tuo didesnė tikimybė, gauti naftos ir, žinoma, pelną iš pardavimų. Šiuo atveju naudą gauna investuojantis asmuo, kurio piniginis indėlis padidėja ir visuomenė, papildanti savo aruodą papildomomis naftos atsargomis. Remdamiesi šiuo pavyzdžiu galime išvelgti tarsi ekonominę nematomą ranką, kuri veda rinkos dalyvius bendrų interesų link. Visuomenės interesą sudaro visų individų interesų visuma. Individas kreipia savo pramonę tokia linkme, kad jos gaminiai turėtų didžiausią vertę. Čia kaip ir minėtuoju atveju, žmogus vedamas „nematomos rankos“ pasiekia tikslą,

kurio pats visiškai nesiekė. Veikdamas dėl savo paties naudos jis dažnai veiksmingiau pasitarnauja visuomenės labui, nei to siekdamas. Kitaip tariant „nematomos rankos“ principas pateisina žmogaus egoistinę prigimtį ir nekritikuoja asmeninių interesų iškėlimo aukščiau visuomeninių. A.Smith'as buvo religingas, tad nematomą ranką matė kaip dievybę, kuri maksimaliai užtikrina kiekvieno individo, kaip visuomenės nario, socialinį ir ekonominį saugumą.

Apibendrinant galima teigti, jog A.Smitas skiria valstybei „naktinio sargo“, o ne ekonominių reiškinų ir procesų regulatoriaus vaidmenį.

Liberalios idėjos sustiprino merkantilizmo irimą. Tendencija skatinanti riboti valstybės kišimąsi į ekonomiką galutinai sutraukė merkantilizmo pančius. Šių reiškinų dėka atsirado nauja ekonominė mintis pavadinta – klasikinė politinė ekonomija. Šio pasikeitimo šūkiu tapo „laissez faire“ (leiskite veikti). Klasikinė ekonomijos raida skirstoma į keturis etapus:

1. *Pirmasis* etapas apima laikotarpį nuo XVII a. pabaigos iki XVIII a. antrosios pusės pradžios. Tai etapas, kai rinkos santykių sfera labai išsiplėtė, merkantilizmo idėjos buvo argumentuotai atmestos ir visiškai nuvainikuotos.
2. *Antrasis* klasikinės politinės ekonomijos plėtros etapas apima XVIII a. paskutinį trečdalį ir susijęs su A. Smith'o – pagrindinio jos atstovo – vardu ir darbais.
3. *Trečiasis* politinės ekonomijos „klasikinės mokyklos“ evoliucijos etapas vyko XIX a. pirmojoje pusėje, kai daugumoje išsivysčiusių šalių pasibaigė pramoninis perversmas.
4. *Ketvirtasis*, baigiamasis klasikinės politinės ekonomijos plėtros etapas apima XIX a. antrąją pusę. Žymiausias ekonominės minties vystytojas J. S. Mill'is (J. S. Mill) (Čiegis, 2006, p.66)

Vėliau vyraujančios tapo pažangesnės ekonominės teorijos.

Kitas žymus liberalių pažiūrų ekonomistas pasižymėjęs evoliucionuojant klasikinei politinės ekonomijos mokyklai, priklausantis trečiajam klasikinės ekonomijos raidos etapui, F. Bastiat'as atskleidė kaip valstybinis lėšų perskirstymas griauna laisvąją prekybą, pasirinkimo laisvę bei teisę į privačią ir nevaržomą nuosavybę. Valstybė nesuinteresuota siekti pelno, norėdama kažkam duoti turi iš kitų paimti. Čia susidaro prielaida, jog specifinių interesų turinčios grupės sieks gauti kuo daugiau finansinių išteklių valstybės pagalba. O tai kenkia laisvai prekybai ir konkurencijai, nes visų pirmą išskiriamos asmenų grupės, kurios „vertos“ išskirtinių sąlygų, antra, tokie santykiai jau nebe ekonominiai, o politiniai. Devyniolikto amžiaus pirmoje pusėje F. Bastiat'as rašė: „Valstybė – tai didžioji fikcija, kurios dėka kiekvienas mėgina gyventi kitų sąskaita. Ji sukuria privilegijas bet kokiomis formomis, o tai reiškia, kad paniekiamos nuosavybės teisės ir kai tos nuosavybės teisės kartą buvo susilpnintos viena forma, tai greit tai pasireišk daugybe formų. F. Bastiat'o teigimu, vyriausybė yra būtina, tačiau turi egzistuoti keletas sąlygų: jos valdžia turi būti

apribota, o įstatymai gerbiami visuomenės. F. Bastiat'as gražiai ir tiksliai išsireiškia pabrėždamas, kad įstatymas neturi tapti „įstatymais grįstas plėšikavimo įrankis“. Nei vienas žmogus negali būti pavergtas, kiekvienas gimstame laisvas, joks žmogus ar grupė negali savo interesų laikyti aukščiau kitų žmonių interesų. F. Bastiat'as šalies saugumą nuo užsienio valstybių invazijos suvokė per ekonominių santykių prizmę. Jam būdingas posakis „Jei prekės nekirs sienų, jas kirs armija“. Laisva prekyba skatina ne tik valstybės viduje žmones bendradarbiauti bet ir ieškoti partnerių užsienyje, bendros ekonominės gerovės labui. Tvirti ir perspektyvus ekonominiai ryšiai pajėgūs užkirsti kelią karams bei tarpvalstybiniam kiverčams. Niekas nenorės griauti pelningų prekybinių ryšių, kurie teikia ekonominę naudą. Kyla priešprieša merkantilistinėms teorijoms, dėsiusioms muitų naudą bei protekcionistinės politikos privalumus. F. Bastiat'o teigimu, muitai netgi buvo viena karų priežastimi, tad protekcionizmas, siekdamas užtikrinti visuomenės ekonominę, o tuo pačiu ir socialinę gerovę, sukelia priešingus padarinius – kelia realų pavojų valstybės piliečiams. Ekonomistas laisvąją prekybą sieja su prekių pertekliumi, žemesnėmis paslaugų kainomis, didesniu darbo vietų skaičiumi už aukštesnį atlyginimą, saugesne valstybe, o visa tai veda į pilnesnį biudžetą. Galima daryti išvadą, jog visos vyriausybės kišimosi formos iškraipo dinamišką ekonominį procesą, to ką įstatymai jau įteisino, nebereikia daugiau reguliuoti ar iškraipyti. (Martinkus, Žilinskas, 2008, p. 33)

Išskirtinė XIX a. vidurio politinės ekonomijos figūra – anglų ekonomistas ir vienas įtakingiausių savo laikmečio filosofų John'as Stuart'as Mill'is (1806–1873). Jis priklausė paskutiniajam politinės ekonomijos raidos etapui. J. S. Mill'is yra valstybės nesikišimo į ekonominį gyvenimą ir *laissez-faire* principų šalininkas. Laisvas individualus veikimas J. S. Mill'iui atrodė geriausiai užtikrinantis socialinę ir ūkinę pažangą. Jis tvirtino, kad „konkurencija šiuo metu yra būtinybė ir niekas negali numatyti tos dienos, kada ji nebebus būtina reikalinga pažangai“. Todėl J. S. Mill'is smerkė protekcionizmo politiką, bei įstatymus, draudusius ar ribojusius profsajungų veiklą. Tačiau J. S. Mill'is, nors ir teigė, kad „visa, kas riboja konkurenciją, yra blogis, visa, kas ją praplečia, galiausiai yra gėris“, bet suprato, kad laisvos konkurencijos sistema negali padėti išspręsti daugybės ekonominių problemų, nes egzistuoja tokios ūkinės veiklos sferos, kurios negarantuoja, kad pavieniai individai gaus pakankamai pelno. Todėl, J. S. Mill'io nuomone, valstybė turi prisiimti išlaidas infrastruktūrai kurti, mokslo plėtrai ir t. t. S. Mill'is suformulavo visą eilę dėsnių, kuriuos galima laikyti liberaliosios ekonomikos esme. Ekonomikoje, kaip ir fizikoje ar kitame moksle, egzistuoja dėsniai prie kurių žmogui belieka tik prisitaikyti. Anot, S. Mill'io kritikuoti ekonomiką dėl jos dėsningumo yra tas pats, kas kritikuoti fiziką, dėl to, jog perkūnas gali nutrenkti. Šie dėsniai įvardijami kaip santykiai, atsirandantys natūraliai tarp laisvų asmenų. Tokie dėsningumai negalėtų susiformuoti marksistinių ar merkantilistinių pažiūrų visuomenėje. Pirmasis dėsnis yra psichologinio pobūdžio. Jis teigia, jog kiekvienas individas siekia asmeninių interesų patenkinimo,

asmeninės gerovės bei siekia papildyti asmeninį biudžetą. Kitaip nei A.Smitas, kuris aukštino individo sugebėjimą ir norą kaupti, didinti kapitalą, S. Mill'is teigė, kad žmogus iš prigimties yra tingus, kaip ir kiekvienas individas kiekvieną veiksmažį stengiasi atlikti minimaliomis pastangomis. Stengiasi gauti maksimalų atlygį sunaudojant kuo mažiau energijos. Bet tai nėra egoizmas, nes kuriant asmeninę gerovę, greta pildosi ir visuomeninės gerovės indas. S. Mill'is šį dėsnį pateikia remdamasis, krikščionybės teorija, Jėzaus Nazarariečio mokyme teigiama, jog kitą mylėti turi kaip save patį, tai reiškia, jog norėdamas mylėti kitą, pirmiausiai turi mylėti save patį. Antrasis yra laisvosios konkurencijos dėsnis. S. Mill'io teigimu ekonomikai konkurencija yra tas pats kaip fiziniam kūnui saulė. Visa kas praplečia konkurenciją yra gera. Laisvos konkurencijos sąlygos suteikia pasirinkimą vartotojui tiek asortimento įvairovę tiek kainos atžvilgiu. Tokiomis sąlygomis produkto kaina labiausiai priartinama prie gamybos kaštų. Laisva konkurencija suprantama, kaip leidimas reikštis kiekvieno ekonominio subjekto individualumui. Savaimė suprantama, kad žmogus pats žino geriausiai kas jam yra parankiausia ir koks priimtinausias kelias. Liberalų teigimu individo laisvė turi būti ekonomikos varikliu. Liberalizmas pasireiškia darbo laisve, konkurencijos laisve, mainų laisve, bankų laisve ir t.t. Visa tai išreiškia aiškų pasipriešinimą valstybės intervencijai ar kitokiam natūralių ekonomikos santykių reguliavimui. Trečiasis dėsnis vadinamas gyventojų dėsniu. S.Mill'is teigė, jog darbininkų klasė negali tikėtis jokio savo buities pagerinimo, kol nebus ribojamas dauginimasis. Jis siūlė iš vis uždrausti neturtingųjų jungtuves. (Lydeka, 2001, p. 149; Дж. С. Милль, 1980, p.35)

Šiuo dėsniu klasikas prieštarauja savo pateiktam asmens laisvės dėsniui. Kaip buvo minėta, tik pats individas žino kas jam yra geriausia. Norint šiam principui įsigaliooti reikėtų atsakyti į kelis klausimus. Kokia yra skurdo riba? Kada žmogus laikomas skurdžiumi ar neturtingu? Kad ir ją nustatytum šią takoskyrą, iškyla dar viena dilema, gal žmogui patinka gyventi minimaliomis pajamomis, gal jis mato gyvenimo prasmę ir pilnatvę ne geroje buities sąlygoje? Niekas negali nurodyti už patį individą kas jam yra parankiausia ir kaip jis turėtų elgtis ar nesielgti. Tad šį dėsnį galima laikyti, kaip prieštaravimą liberalios ekonomikos, politikos ir visuomenės idėjai. Darbo užmokesčio dėsnis, teigia, jog darbo užmokestį lemia paklausos bei pasiūlos santykis ir būtiniosios pajamos pragyventi individui. Tarptautinių mainų dėsnis teigia, jog šalis importuoja tuos gaminius, kuriuos norėdama pasigaminti pati, turėtų investuoti didesnius laiko ir finansinius kaštus.

Prof. V. Gronskas teigia, kad rinkoje gyvuoja pasirinkimo laisvė. Kiekvienas verslo atstovas laisvai gali rinktis verslo šaką bei parduodamos produkcijos ar paslaugos rūšį tačiau pasirinkimo laisvę riboja bei varžo valstybinės valdžios kišimasis į verslo struktūras. Tai kenkia ne tik laisvam pasirinkimui bet ir vienam iš esminių verslo išorinės aplinkos elementų – konkurencijai. Pavyzdžiui valstybinė valdžia teikdama subsidijas atskiroms ūkio šakoms arba priešingai, jas apmokestindama dideliais mokesčiais daro tiesioginį poveikį laisvam pasirinkimui. Dėl valstybinės

valdžios kišimosi ūkio šakos tampa nevienodai patrauklios, o tai deformuoja verslininkų pasirinkimą rinkoje. Sumažinamas verslo saugumas, padidinama jo rizika, nes valstybiniai veiksmai sunkiai prognozuojami, o kartu ir jų pasekmės. Valdžios struktūrų kišimasis gali pažeisti ir prekių mainų neekvivalentiškumo principą, nustatydamas kainas neatitinkančias rinkos standartų arba teikiant subsidijas. Tokiu būdu iškraipoma nauda kurią gauna mainuose dalyvaujančios pusės. Rinkos dalyvių pelnas tiesiogiai priklauso nuo monetarinės politikos sprendimų. Priverstinis kainų reguliavimas perkamų išteklių bei parduodamos produkcijos vienu įmonių pelnus gali dirbtinai pakelti kitų dirbtinai sumažinti (Gronskas, 1995, 10 p.).

Žvelgiant į šiuolaikinės ekonomikos aktualijas, galime išvelgti priešpriešą nuomonių, kaip tai buvo didžiųjų ekonomistų laikais. Vienoje barikadų pusėje teigiama, jog valstybė turi kuo mažiau kištis į rinką ir valstybės sektorius turėtų būti kaip įmanoma mažesnis. Oponentai savo požiūrį grindžia mintimi, kad valstybės vaidmuo turėtų išlikti gana didelis ir rinkos mechanizmas sunkiai įsivaizduojamas be valstybinės rankos įsikišimo.

1.2. Valstybės dalyvavimo rinkos ekonomikoje prielaidos

Valstybės dalyvavimas ekonomikoje sprendžia rinkos ribotumo keliamas problemas. Rinka laikoma ribota, nes ji pati savaime negali atsakyti į pagrindinius makroekonominus klausimus ką, kaip ir kam gaminti. Valstybinė politika paremta kilniais tikslais, siekiančiais ekonomikos bei kultūros lygio nuolatinio kilimo bei piliečių finansinės ir socialinės gerovės. Išvystytos ekonomikos šalyse valstybinė ranka stengiasi reguliuoti rinkos ekonomikos santykius kuo minimaliau ir įsiterpti tik pačiu reikalingiausiu metu. Tad kodėl gi negalime atiduoti daugybės sferų valstybinių rankų globon? Gal visai be reikalo didieji ekonomistai taip peikė valstybinį rinkos reguliavimą? Galbūt įmanomas toks ekonominės pažangos lygis, kad ir valstybė būtų patenkinta savo įtaka ekonomikai ir rinkos dalyviai negrūmotų, svaitydamiesi skundais dėl įstatymais paremtos priespaudos? Tokią situaciją tikriausiai būtų sunku įsivaizduoti, nes egzistuoja grupė dilemų, kurias politinė bendruomenė, turinti aukščiausią valdžią t.y. vyriausybė, sprendžia blogiau nei rinkos ekonomika:

- Rinkoje gamintojas negali tiesiogiai sužinoti vartotojų poreikių, be to, šių poreikių nežino ir valstybinio aparato darbuotojai. Pastarieji dažnai turi net mažiau informacijos nei savarankiški gamintojai, nes centralizuotai nustatytos pajamos menkai išreiškia, vartotojų poreikius.
- Rinkos ekonomikai dažnai iškyla sukurtos produkcijos realizavimo problemų (perprodukcijos krizė - ryškiausias šių problemų reiškimosi pavyzdys), bet planuojama ekonomika dažniausiai gyvena deficito sąlygomis. Dauguma šiuolaikinių ekonomistų deficitą laiko didesne blygybe nei prekių santykinį perteklių.

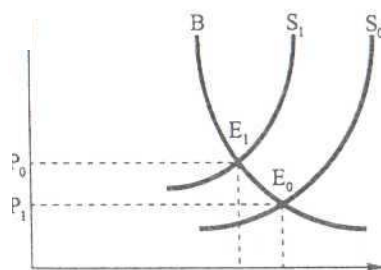
- Samdomojo darbuotojo veiklos stimulai privačioje įmonėje yra mažesni nei savarankiško savininko, bet daugeliu atvejų jie būna didesni nei dirbančių valstybinėje įmonėje. (Jakutis, Petraškevičius, 1999, 141 p.)

Kita vertus, oponuojant pateiktiems veiksniams, galima pateikti grupę dilemų, kurias dabar jau rinkos ekonomika sprendžia prasčiau nei valstybinis sektorius. Tai informacijos asimetrija, gyvenimo lygio diferenciacija, visuomeninių gėrybių administravimas ir monopolija.

1.2.1. Informacijos asimetrija

Tobulos tarpusavio konkurencijos mechanizmas veikia efektyviai, kai tiek gamintojas, tiek vartotojas gerai informuotas apie prekių savybes. Jei gamintojo informuotumas daug didesnis negu vartotojo informuotumas arba atvirkščiai, informacija yra asimetriška. Panagrinėkime šią problemą organizuotos politinės bendruomenės, turinčios savo aukščiausią valdžią, dalyvavimo ekonomikoje aspektu. Daugeliui paprastų vartojimo prekių nurodyta tobulos konkurencijos sąlyga patenkinama (pvz., vartotojas gerai žino, kokius batus jis norėtų avėti, o tai, kad jam nesuvokiama dalis avalininkų paslapčių, menkai veikia poreikių tenkinimo lygį). Vartotojo žinios kaupiamos kaip daugybės bandymų ir klaidų rezultatas, lyginant įvairių firmų produkciją, kalbant su kitais vartotojais, nagrinėjant reklaminę medžiagą ir kitais metodais. Kuo produktas sudėtingesnis, tuo atskiro vartotojo informuotumas mažesnis, tačiau susidariusias problemas dėl masiškai vartojamų produktų padeda spręsti kolektyvinė vartotojų išmintis. Jaunuoliui, pirmą kartą gyvenime perkančiam automobilį, nėra būtina viską žinoti apie egzistuojančių modelių lyginamąsias charakteristikas. Labiau patyrusio draugo patarimas arba orientacija į modelį, dažniausiai matomą gatvėje, dažnam pradedančiajam vairuotojui padeda minimizuoti klaidų tikimybę. Kiekvienam aišku, jog valstybės bandymai patarti renkantis batus ar automobilį neprisidėtų prie vartotojo naudingumo maksimizavimo. Valstybės dalyvavimas skiriant produktus bei sprendžiant informacijos asimetrijos problemas turi prasmę, kai nežinojimas sukuria ypač daug problemų visuomenei ir individui. Daugelyje šalių reglamentuojamas vaistų vartojimas. Individui gauti kokybišką informaciją apie vaistus sudėtinga, nes jų poveikis daugeliu atvejų yra individualus, jie skirti tam tikrai ligai gydyti. Tikimybė, kad kaimynas ar giminaitis serga ta pačia liga, nėra didelė. Svarbu ir tai, kad vaistai, be tiesioginio, žmogaus organizmui daro ir šalutinį poveikį: šis poveikis gali išryškėti tik po tam tikro laiko. Siekiant sumažinti galimą žalą, įvedama valstybinė vaistų kokybės kontrolė, sudaromi vaistų, parduodamų tik pagal gydančiojo gydytojo receptą, sąrašai. Dėl panašių priežasčių reglamentuotai naudojamos medžiagos maisto produktams, jų pakuotėms, žaislams gaminti, gyvenamiesiems namams statyti. Valstybės dalyvavimas tikslingas ir tais atvejais, kai klaidingi vartotojų sprendimai, nors ir nekenkia sveikatai, bet yra labai sunkiai atitaisomi. Visose išsivysčiusiose šalyse egzistuoja

privalomas mokymasis mokykloje: jis riboja šeimos pasirinkimo teisę. Valstybės dalyvavimo vaikų auklėjime paaiškinimas yra toks. Jei mokymasis būtų neprivalomas, dalis tėvų būtų linkę, kad vaikai dirbtų namuose, manydami, kad jei formalių žinių nereikėjo ankstesnių kartų atstovams (aš jokio mokslo nebaigiau, o gyvenu gerai), jų neprireiks ir ateityje. Aišku, tokia prognozė gali ir pasitvirtinti, bet kur kas labiau tikėtina, kad neturintis išsilavinimo jaunuolis suaugęs nesugebės gauti darbo, o suvokus tėvų padarytą klaidą, ją atitaisyti gali būti per vėlu. Daugeliu atvejų valstybė draudimus bei reikalavimus glaudžiai sieja su ypatinga preke, atliekančia visuotinio ekvivalento vaidmenį, kurios elementai koreguoja rinkos dalyvių elgseną. Pvz., siekiant aktyviai įtraukti gyventojus į švietimo sistemą, įvedamas nemokamas mokslas. Kitas pavyzdys galėtų būti Skandinavijos šalių vyriausybės, mokančios subsidijas vaisių pardavėjams, kad šalies gyventojai vartotų daugiau vaisių. 4 paveikslas vaizduoja subsidijų įtaką vaisių vartojimui, (A. Jakutis, V. Petraškevičius, 1999, 142 p.).

Šaltinis: A. Jakutis, V. Petraškevičius, Ekonomikos teorijos pagrindai, 1999, 142 p.

4 pav. Subsidijų poveikis vartojimui

Iš paveikslo matome, kad E1 taške yra optimalus pasiūlos ir paklausos kirtimosi taškas. Jis susidaro veikiant rinkos mechanizmui natūraliai, be vyriausybės kišimosi, siekiant paskatinti vartojimą, tenka kainą sumažinti nuo P0 iki P1. Sumažėjusi kaina skatina didesnes pardavimų apimtis, tad kreivė iš S1 pasislenka į S0, susidaro naujas optimalumo paklausos ir pasiūlos taškas E0. Dar reiktų pridurti, jog sumažinus kainas, sumažėjo ir pardavėjų pelnai, o pelno trūkumą tenka kompensuoti valstybei. Baigiant aptarti informacijos asimetriją, reikėtų pabrėžti, kad valstybė nėra vienintelis šios problemos sprendimo subjektas. Vartotojų asociacijos, rinkdamos ir skelbdamos medžiagą apie kokybiškus ir žalingus produktus, labdaros fondai, remiantys padariusius klaidų individus (pvz., ligonius, kurie anksčiau neapsidraudę, o šiuo momentu neturi kuo užsimokėti už operaciją), ir daugelis kitų jėgų padeda valstybei, o kartais veikia net efektyviau nei valdžios aparatas (A. Jakutis, V. Petraškevičius, 1999, 143p.).

1.2.2. Visuomeninės prekės

Rinkos reguliavimas veikia efektyviai, jei tas, kuris įsigyja prekę, yra vienintelis rinkos subjektas, besinaudojantis įsigytu produktu. Pavyzdžiui, nusipirktu lygintuvu gali naudotis tik

naujasis savininkas, o likusiems gyventojams konkretus lygintuvas jokios naudos teikti negali. Susidariusi situacija lemia tai, kad lygintuvo pirkėjas jį išigyja atsižvelgdamas tik į lygintuvo teikiamas teigiamas ypatybes sau (t. y. perkančiajam) ir su pirkimu susijusius galimybių kaštus.

Aptarta logika paaiškina daugelio, bet ne visų prekių išigijimo aplinkybes. Jei individas prie savo namo užsodins sodą, medžių išgrynintu oru kvėpuos (naudosis sodo paslaugomis) visi aplinkinių teritorijų gyventojai.

Galimybė naudotis visuomeninių prekių naudingumu jų nenusipirkus, sukuria „zuikiavimo“ problemą, kuri suprastintai skambėtų maždaug taip: kodėl aš turiu pirkti tanką, jei galiu pasinaudoti kaimyno išigyto tanko teikiamu saugumu? Kadangi kaimynas ne blogiau nei aš suvokia „zuikiavimo“ galimybę, jis tanko irgi nepirks, dėl ko galiausiai visuomenei svarbus saugumo poreikis prekių mainų sferos pagrindu nebus patenkintas. Artima visuomeninių prekių klausimui yra išorinės naudos (žalos) problema. Pavyzdžiui, važinėdamas nuosavu automobiliu, žmogus jaučia pasitenkinimą, nors kartu teršia miesto orą. Jis gali sumažinti taršą, naudodamas kokybiškesnį benzina, bet kodėl jis turi papildomai mokėti už kitų žmonių malonumą? Panašiu į aprašytus poreikių tenkinimu turi rūpintis valstybė. (Lukoševičius; Stankevičius, 2003, p.183)

Kita vertus, pati valstybė yra viešoji gėrybė. Ji kuria įstatymus, kuriais remiasi šalies politinis, socialinis ir ekonominis gyvenimas. Jei įstatymai atneša gyventojams naudą tai galima laikyti, jog valstybės sukurta teisinė bazė yra visuomeninė prekė, kuria visi naudojasi.

1.2.3. Gyvenimo lygio diferenciacija

Darbas, žemė ir kapitalas rinkos ekonomikoje yra vieninteliai pajamų šaltiniai. O ką daryti tiems, kurie neturi žemės nei kapitalo ir nedirba? Valgyti nori visi ir dėl invalidumo ar senatvės negalintis dirbti, ir darbo netekęs dėl to, kad jo gyvenvietėje buvęs vienintelis fabrikas subankrutavo. Valgyti nori ir mažametis našlaitis. Labdara šių gyventojų paremti nepajėgia, todėl tuo turi pasirūpinti valstybė. Šiuolaikinės visuomenės moralė reikalauja ne tik to, kad, visuomenei turint pakankamai maisto produktų nebūtų mirštančių badu, bet ir to, kad visi šalies gyventojai gautų pakenčiamą medicinos pagalbą, elementarų išsilavinimą, turėtų stogą virsi galvos. Jei norima, kad išvardytos gėrybės tektų nedirbantiems, valstybei reikia apriboti dirbančių bei turinčių nuosavybę kiekį atsižvelgiant į prekių mainų sferos dėsnių reikalavimus. (A Lukoševičius; Stankevičius, 2003, p.184)

1.2.4. Monopolija

Monopolijos susidarymas yra vienas iš svarbiausių rinkos mechanizmo ribotumo pavyzdžių. Rinkos mechanizmas savaime gimdo monopoliją, kuri savo ruožtu mažina visuomeninės gamybos

efektyvumą. Esant natūraliai monopolijai, stambi įmonė įgauna rinkos galią todėl, kad tam tikrose veiklos srityse masto ekonomijos dėka vienos įmonės kaštai daug mažesni nei kelių konkuruojančių. Valstybė, nustatydamą natūraliam monopolininkui paslaugų kiekį, paslaugų vertės išraišką kitų prekių vertės atžvilgiu bei rentabilumą, yra pajėgi apriboti išteklių perskirstymą monopolininko gerovei. (Mankiw, 1997, p. 308)

Kiekviena vyriausybė, kad ir kokios politikos laikytųsi, ar tai siektų reguliuoti rinką ar mieliau atiduotų ekonomikos vairą rinkos savireguliacijos mechanizmui, kišimosi į valstybės ekonominius santykius neišvengs. Tai lemia trys esminės prielaidos:

- viešųjų gėrybių privatus sektorius neteikia, nes tai yra nuostolinga;
- ekonominei sistemai egzistuoti reikalingos lėšos iš valstybinio biudžeto;
- egzistuoja rinkos ekonomikos cikliniai svyravimai.

Viešųjų gėrybių prielaidą galime pavadinti klasikiniais veiksniais, nes menkai galima įsivaizduoti išvystytą ekonomiką be viešųjų gėrybių, kurias teikia valstybinis sektorius.

Ekonominei sistemai gyvuoti reikalingos transakcinės arba sandorio išlaidos, dar jos vadinamos sandorio arba prekių judėjimo išlaidos. Jos apima: sąnaudas būtinas potencialiam pirkėjui ir pardavėjui surasti; prekės savybių nustatymo sąnaudas; nuosavybės užtikrinimo sąnaudas; bankinės, finansinės paslaugos, draudimas ir t.t.

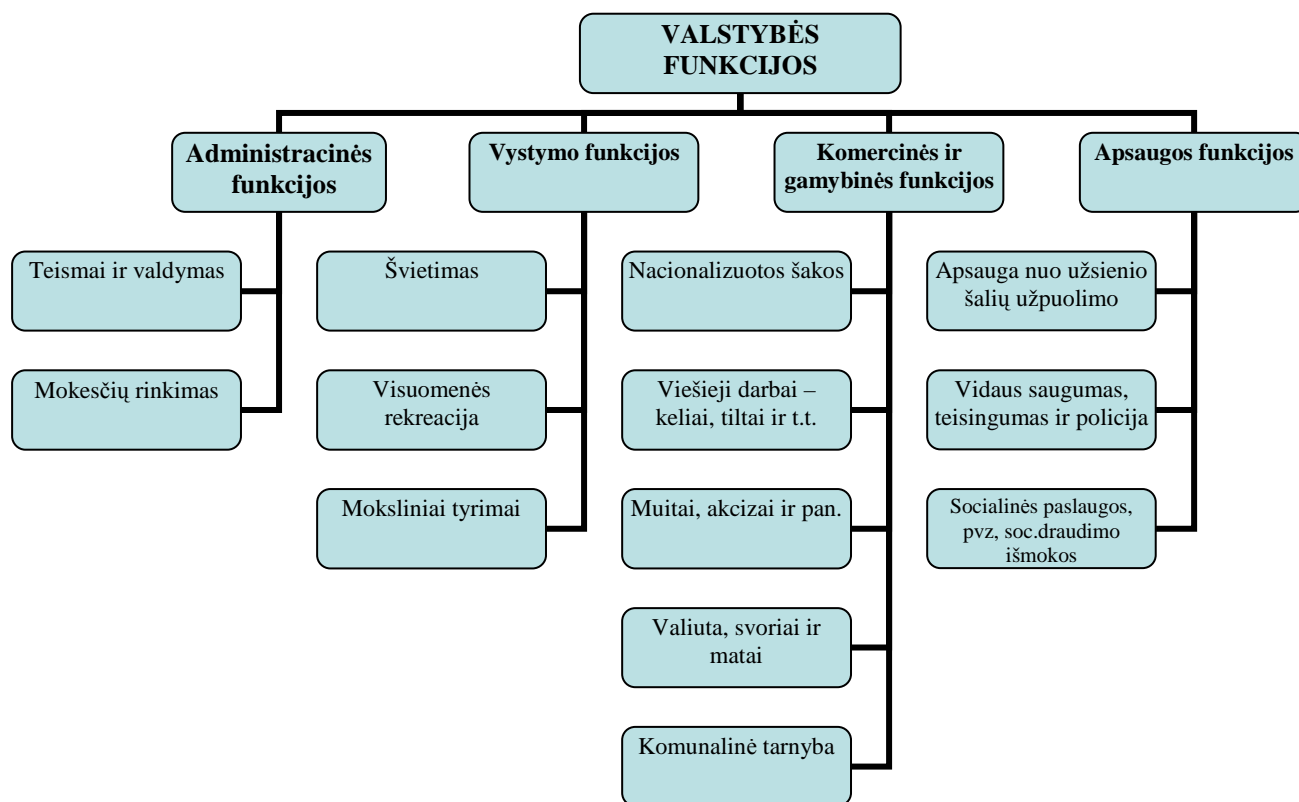
Rinkoje egzistuoja cikliniai ekonominių rodiklių svyravimai. Rinkos mechanizmas savaime dar negarantuoja nuoseklaus ir tolygaus ekonomikos augimo. Rinkai būdingi nuosmukio ir pakilimo ciklai, neišvengiami gamybos nuosmukiai, infliacijos procesai, finansinės krizės. Su visais šiais neigiamais reiškiniais turi susidoroti valstybė. Valstybės kišimasis ne tik saugo rinką nuo aptartų nepageidaujamų veiksmų, bet ir atlieka svarbias funkcijas (Rakauskienė, 2006, 82 p.).

1.3. Bendrosios valstybės funkcijos ekonomikoje ir ekonominio reguliavimo įrankiai

Valstybės funkcijų, jų efektyvumo ir reguliavimo problemos sprendžiamos nuo rinkos atsiradimo laikų. Esminiai pokyčiai šioje problemoje nagrinėjami pagal A. Smith'ą, T. Ivliną, Lukaševičių ir Stankevičių, bei O.G. Rakauskienę.

Civilizacijų formavimosi pradžioje pagrindinė valstybės funkcija buvo ginti piliečius nuo išorės, t.y. ginti nuo kitų valstybių prievartinio kišimosi ar užpuolimo, taip pat rūpintis bei palaikyti vidaus tvarką. Laikui bėgant šios funkcijos gerokai išsiplėtė. Tvarkai palaikyti turėjo būti sukurta sudėtinga policijos ir teisingumo sistema. Tam buvo sukonstruotas ekonominio bei socialinio reguliavimo aparatas renkantis mokesčius bei reguliuojantis gamybinio bei prekybinio pobūdžio rinkos dalyvius.

Valstybės funkcijos išsivystė iš turto ir asmenų apsaugos iki komplekso įvairiausių priemonių, naudojamų prekybai ir ūkininkavimo santykiams tvarkyti ir kovoti su skurdu ir nelaimėmis. Valstybė ėmėsi teikti socialines paslaugas, tokias kaip nemokamas švietimas, nemokamos medicinos paslaugos, subsidijos gyvenamųjų namų statybai ir parama bedarbiams. Šiuolaikinėje visuomenėje valstybė atlieka vis įvairesnes reglamentavimo ir kitas funkcijas, kurios stipriai paveikia jos piliečių kasdienybę. Valstybės funkcijos, pagal T.Ivliną vaizduojamos 5 paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal T. Ivlinas, 1991, 131 p.

5 pav. Valstybės funkcijos pagal T. Ivliną

A. Smithas nors ir kritikavo merkantilistus, valstybinio rinkos reguliavimo šalininkus, kai kurios valstybės funkcijos buvo vertinamos palankiai. Jos yra trys:

- Garantuoti išorinį saugumą – saugoti tautą nuo užpuolimo, ginti jos nepriklausomybę. A.Smith'as siūlė nuolatinę armiją, kaip geriausią gynybos būdą ir teigė, kad prekybinėje visuomenėje, saugomoje nuolatinės armijos, susirūpinimas nacionalinėmis galiomis išsprendžiamas maksimizuojant ekonomikos augimą, o prekyba sukuria taiką, kadangi ji gimdo ryšį tarp tautų ir individų, ryšį tarp vienybės ir draugystės ir suteikia galimybes tolesniam klestėjimui.
- Užtikrinti vidinį saugumą – saugoti kiekvieną tautos narį nuo neteisybės ar kitų jos narių skriaudos, vykdant „administracinio teisingumo“ sistemos priežiūros funkciją.

- Steigti ir išlaikyti tam tikrus viešuosius darbus ir tam tikras viešąsias institucijas, kurias kurti ir išlaikyti niekada neapsimokėtų jokiam atskiram individui ar nedideliam jų ratui.

Ypatinga reikšmė buvo skiriama valstybės finansinei veiklai ir biudžeto politikai. A. Smith'as iškėlė „pigios“ valstybės tezę. Valstybinės rinkliavos turėtų būti vykdomos akcizų pavidalu ir didžioji dalis išdo pinigų turėtų būti leidžiama anksčiau aptartoms funkcijoms. (Čiegis, 2006, p.170)

O. G. Rakauskienės nuomone šiuolaikinė valstybė yra atsakinga už gerai veikiančius teisinius pagrindus, ekonomikos plėtrą, gyventojų užimtumo lygį, nacionalinės valiutos stabilumą, mokesčių ir valstybės išlaidų politiką, muitų tarifus. Taip pat valstybė atsakinga už krašto apsaugą, užsienio politiką, kovą su nusikalstamumu, teisinius sprendimus, be kurių būtų neįmanomi ir ūkiniai – ekonominiai sprendimai. Visus paminėtus veiksnius ji skaido į tris pagrindines valstybines funkcijas: strateginę, apsauginę ir socialinę.

Strateginė valstybės funkcija. Valstybė turi turėti valstybės socialinės ir ekonominės plėtros ilgalaikę strategiją, kurioje turėtų būti atspindėta valstybės vizija, misija, strateginiai tikslai, prioritetai, uždaviniai ir jų įgyvendinimo etapai, veiksmų kryptys ir priemonės. Pagrindinė strateginė valstybės funkcija - užtikrinti efektyviai funkcionuojančią rinkos ekonomiką. Šios funkcijos įgyvendinimo lemiamas veiksnys yra valstybės valdymo efektyvumas. Ekonominė politika, kurią vykdo valstybė, turi būti veiksminga. Valstybės ekonominės politikos efektyvumas priklauso nuo adekvataus objekto - ekonomikos, joje vykstančių sudėtingų ir prieštarų procesų - suvokimo. Neteisingas, nerealus padėties suvokimas gali būti vienas iš ekonominę krizę gilinančių ir net sukeliančių veiksnių. Valstybė privalo strateginiams tikslams skirti išteklius, rengti strategiškai mąstančius vadovus ir valstybės tarnautojus. Siekimas užtikrinti ekonominės politikos lankstumą ir strategijos stabilumą - dvi pagrindinės vyriausybės veiklos prielaidos - priklauso nuo valstybės tarnautojų darbo efektyvumo, jų kompetencijos lygio ir gebėjimų suvokti tikrąją padėtį. Ypač svarbią reikšmę ši funkcija įgauna ekonomikos nuosmukių ir krizių laikotarpiu. Valstybė turi koncentruoti jėgas, sutelkti išteklius, daryti prognozes, įgyvendinti ekonomines, socialines, švietimo, mokslo ir technologijų plėtros, ekologines programas. (Rakauskienė, 2006, p. 85)

Apie dvylika metų (iki įstojimo į ES) Lietuvoje rinkos pokyčiai vyko neturint valstybės ilgalaikės ekonomikos plėtros strategijos, ir šis faktas lėmė mūsų ekonominės plėtros nenuoseklumą, fragmentiškumą, trūko strateginio-analitinio sisteminio požiūrio, kompleksiškai įgyvendinant lemiamus pokyčius Lietuvoje, o tai neigiamai veikė Lietuvos ekonomikos raidą. (Rakauskienė, 2006, p. 85)

Apsauginė valstybės funkcija. Apsauginė valstybės funkcija įgyvendinama keliomis kryptimis:

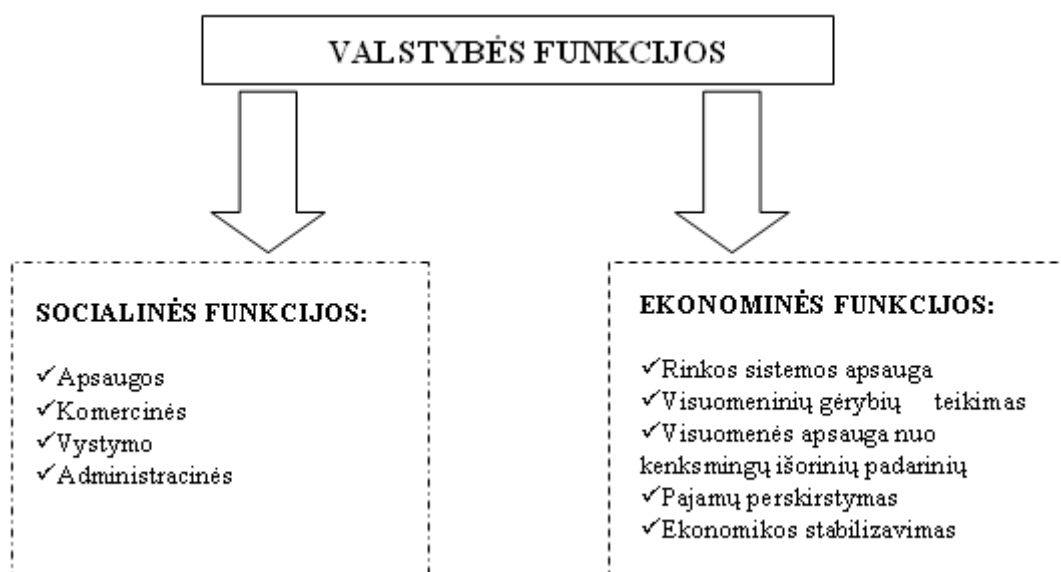
- ✓ Valstybinės ir privatinės nuosavybės apsauga. Be teisiųjų garantijų negalima užtikrinti jokios nuosavybės panaudojimo.

- ✓ Ekonominės veiklos dalyvių interesų apsauga, t. y. vartotojų teisių apsauga, lygių galimybių konkuruoti sudarymas, antimonopolinis reguliavimas, apsauga nuo reketo, korupcijos ir kt.
- ✓ Valstybė vaidina reikšmingą vaidmenį reguliuojant darbo santykius, ginant samdomųjų interesus, sprendžiant darbo konfliktus, plėtojant socialinę partnerystę.
- ✓ Aktyvi vietinių gamintojų ir vartotojų apsauga užsienio nekokybiškų prekių importo atveju, protekcionistinių priemonių naudojimas vidaus rinkai apsaugoti. Kiekviena valstybė visų pirma gina savo šalies interesus.
- ✓ Gali būti sukurta ir įgyvendinta ekonominio saugumo doktrina, ribojant nedarbą, poliarinę pajamų diferenciaciją, valstybės skolą, einamosios sąskaitos deficitą ir kita.

Socialinė valstybės funkcija. Valstybė turi sudaryti sąlygas ekonominiam sektoriui, kuris pagal įprastus dėsnius formuotis negali, nes tai viešosios gėrybės. (Rakauskienė, 2006, p. 86-88)

Visuotinai naudingos socialinės paslaugos, kurių imasi valstybė, negali būti paliekamos privatiems įmonininkams, nes tai arba per didelis jiems uždavinys, arba jos neturi piniginio atlyginimo. Retas kuris individas imsis rūpintis savo miesto piliečių bendra gerove ir pats imsis įrengti parkus, žaidimų aikšteles, statyti mokyklas, tiesti gatves, kad jie galėtų nekliudomai užsiimti savo visuomeniniais ir ūkiniais reikalais. Svarbiausia yra tai, kad valstybė imasi atsakomybės už savo piliečius, kai jie nebegali patys laikinai ar visam laikui išsilaikyti patys ekonominėje sistemoje. Tokių paslaugų vertę sunku apskaičiuoti, bet teigiamai veikdamos žmonių sveikatą, gerovę ir veiklos efektyvumą, jos labai prisideda prie visos visuomenės produktyvumo. (T.Ivlinas, 1991, 28 p.)

V. Lukoševičius ir P. Stankevičius valstybės funkcijas nagrinėja kaip tarpusavyje susijusias socialines ir ekonomines, tai vaizduoja šeštasis paveikslas.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal V. Lukoševičių ir P. Stankevičių, 2003
6 pav. Valstybės funkcijos pagal V. Lukoševičių ir P. Stankevičių

Socialines funkcijas galima dar pavadinti visuomeninio gyvenimo kokybės gerinimu. Šioms funkcijoms priklauso apsauga, komercinės funkcijos, vystymo funkcijos ir administracinės. Apsauginėms funkcijoms, prisimenant A. Smith'o teoriją, priklauso saugumo užtikrinimas nuo išorės agresorių, bei vidaus tvarkos užtikrinimas pasitelkiant vietines tvarkos institucijas ar karines pajėgas. Šioms funkcijoms priklauso valstybinio kapitalo turinčių įmonių administravimas bei viešieji darbai. Kaip jau buvo minėta, sunku būtų įsivaizduoti privataus kapitalo atstovus su užsidegimu tiesiančius kelius, statančius tiltus ar klojančius šaligatvius. A. Smith'as teigia, jog individas tenkindamas asmeninius interesus, kartu prisideda prie visuomeninės gerovės. Sukuriama jo asmeninė vertė, savaime prisideda prie visuomeninės gerovės. Tad svarbiausi yra asmeniniai interesai, o ne visuomeniniai arba valstybiniai. Vystymo funkcijoms priklauso švietimas, medicina. Šiuose sektoriuose privatus kapitalas dalyvauja tik minimaliai. Šalyje nėra daug nei privačių mokyklų, nei privačių gydymo įstaigų. Valstybinėms administracinėms funkcijoms priklauso teismai, mokesčių rinkimas ir t.t.

Ekonominėms valstybės funkcijoms priklauso rinkos sistemos apsauga, visuomeninių gėrybių ir paslaugų teikimas, visuomenės apsauga nuo kenksmingų išorinių padarinių, pajamų paskirstymas ir ekonomikos stabilizavimas. Rinkos sistemos apsauga remiasi valstybės sukurta padėtimi, leidžiančia efektyviai funkcionuoti rinkos sistemai, kurios pagrindą sudaro privati nuosavybė ir laisvoji konkurencija. Valstybė skatina ir gina konkurenciją kurdama ir įgyvendindama rinkos funkcionavimo sistemą remiantis įstatymine baze bei mokesčių politika. Taip pat teikdama informaciją apie rinkos bei visos ekonomikos būklę. Kita funkcija visuomeninių gėrybių ir paslaugų gamyba. Rūpintis visuomenės apsauga nuo kenksmingų išorinių padarinių yra valstybės užduotis. Šiuos nemalonus reiškinius sukelia įmonių bei gyventojų ūkinė veikla. Aplinkos taršos problemos sprendžiamos užsakomaisiais straipsniais spaudoje, parengtais reportažais televizijoje ir kitomis žiniasklaidos priemonėmis, taip skatinant tautos sąmoningumą aplinkos išsaugojimo klausimais. Siekiama, kad ūkinės veiklos atliekos būtų traktuojamos kaip kenksmingas aplinkai produktas, kurio negalima paprasčiausiai išmesti ar išpilti. Pirmiausiai turi pats žmogus norėti elgtis adekvačiai valstybės nustatytai politikai – siekti maksimalios aplinkos kokybės. Taip pat naudojamas apmokestinimas arba taršos leidimai aplinką teršiantiems subjektams. Pats subjektas priverčiamas taršą įvertinti ekonomiškai, gal tada pigiau įsigyti kokius nors valymo įrengimus, nei mokėti mokesčius. Kita valstybės ekonominė funkcija – pajamų paskirstymas. Ši funkcija realizuojama, socialinės atskirties mažinimui. Siekiama perskirstyti pajamas ir turtą, kad nebūtų didelių atotrūkių tarp visuomenės sluoksnių, nes rinkos mechanizmas pats atlikti nepajėgus. Paskutinioji funkcija – ekonomikos stabilizavimas. Rinkos ekonomika vystosi cikliškai, nuolat pasikartojant pakilimams ir nuopuoliams. Padėties stabilizavimui valstybė

naudoja įvairias priemones. Ekonomikos stabilizavimas – tai užimtumo, infliacijos, BVP augimo reguliavimas. Naudojamos stabilizavimo priemonės, tai valstybiniai kapitalo įdėjimai, valstybiniai pirkimų, statybų ir kiti užsakymai, mokesčiai ir t.t. (Lukoševičius, Stankevičius, 2003, p.194).

Dabar jau pripažįstama, kad teikiant minėtas viešąsias gėrybes valstybinis įsikišimas yra būtinas. Visuomenėje vyrauja dvi nuomonės šiuo aspektu, vieni mano, jog valstybė yra pakankamai nuveikusi visuomeninės gyvenimo kokybės gerinimo veikloje ir pakankamai sustygavusi savo vienetų funkcijas. Kiti mano, jog biurokratinis aparatas nėra sėkmingai funkcionuojantis ir dar yra pakankamai vietos tobulėjimui.

Valstybės vykdomas ekonominis reguliavimas vykdomas naudojant tam tikras priemones arba jų derinius. Priemonių parinkimas priklauso nuo vykdomos politikos krypties bei esamos situacijos. Valstybė vykdo ekonominę politiką remdamasi fiskaline politika, kuria valstybė siekia keisti visuminę paklausą priklausomai nuo biudžeto padėties. Esant pertekliniam biudžetui visuminė paklausa mažinama ir priešingai esant minusiniam – ji didinama. Antroji reguliavimo priemonė yra monetarinė politika arba pinigų politika. Tai šalies Centrinio banko veiksmams paremta politika. Ji vykdoma per leidžiamų pinigų kiekio ir palūkanų normos dinamiką. Kita priemonė – valstybės biudžetinė politika. Ja siekiama per biudžeto išlaidų ir pajamų santykį reguliuoti makroekonominius procesus. Paskutinioji valstybinio reguliavimo priemonė yra valiutinė politika. Tai veiksmų visuma kurią naudoja bankai, kitos finansinės įstaigos bei tarptautinės finansinės organizacijos.

Makroekonomikos lygmeniu valstybė formuoja pagrindinius šalies ūkio uždavinius, kurie yra paremti trimis, ekonomikos teorijoje dažnai minimais klausimais: ką turi gaminti šalies ūkis? Kaip gaminti produkciją? Kam atiteks materialinės gėrybės?. Makro lygiu formuojamus šalies prioritetus geriausiai gali parengti valstybės valdžia. Natūralu, jog atskirų respublikų ekonomikos tikslai skiriasi, nes jie priklauso nuo vertinimo kriterijų, susiformavusių dėka tautos sąmonės, istorijos vingių, religinių įsitikinimų.

Teigtina, jog nereguliuojamų rinkų nėra. Pastaruoju metu paplitęs požiūris, jog vienai ūkio šakai plečiantis valstybinės intervencijos poreikis mažėja. Kita vertus valstybė turi kurti palankias sąlygas bei šalinti ekonomines kliūtis. Jeigu valstybė savo ekonomine veikla sudaro palankias sąlygas visų gamybos veiksnių (darbo, žemės, kapitalo) efektyviai veiklai, tai tokia valstybė pati yra viena iš svarbiausių nacionalinės ekonomikos plėtros elementų. Tai tarsi politikos vertinimo rodiklis, kuo stabiliau auga ekonomika, tuo politika yra efektyvesnė. Galutinis ekonomikos tikslas yra sukurti tokią ekonominę politiką, kuri sumažintų mūsų problemas ir padidintų naudą, gaunamą iš kasdienio darbo. Pagrindiniai šiandienos ekonomikos tikslai yra:

- ✓ *Pilnas užimtumas.* Visiškas visos turimos darbo jėgos (ir kapitalo) išteklių kuriuos, gali sunaudoti ekonomika, panaudojimas. Praktiškai pasiekti 100% užimtumą neįmanoma, nes

darbo jėgos struktūra nuolat keičiasi. Be to, žmonės ieškodami ir rinkdamiesi naują darbą, keičiantis ekonomikos struktūrai, objektyviai kurį laiką nedirba, nes nesuranda laisvos darbo vietos. Išsivysčiusiose pasaulio valstybėse laikomasi nuostatos, kad ekonomikos sistema privalo aprūpinti darbu tuos, kurie nori dirbti.

- ✓ *Kainų lygio stabilumas.* Bendrojo šalies kainų lygio, matuojamo kainų indeksu (arba infliacijos tempais) stabilumas.
- ✓ *Ekonomikos plėtra.* Realiojo vidaus produkto (BVP) arba bendrojo nacionalinio produkto (BNP) didėjimas per tam tikrą laiką. Ekonomikos plėtra reikšminga tiek, kiek ji prisideda prie bendro visuomenės klestėjimo ir leidžia žmonėms vartoti daugiau prekių ir paslaugų, padeda tiekti daugiau visuomeninių prekių ir paslaugų (sveikatos apsauga, švietimas, socialinė rūpyba).
- ✓ *Teisingas pajamų paskirstymas.* Kai šalyje daugelis gyvena pasiturinčiai neturėtų būti skurdą kenčiančių žmonių. Tai susiję ir su ekonominio-socialinio saugumo užtikrinimu visuomenei.
- ✓ *Aplinkos apsauga ir ribotų išteklių vartojimo apribojimas.*
- ✓ *Palanki palūkanų norma.* Ekonomikos plėtrai palanki skolinamojo kapitalo kaina. Tai reiškia, kad kuo mažiau kainuoja skolintis pinigus, tuo daugiau paskolų reikės namų ūkio vartojimui ir įmonių investicijoms. Ir atvirkščiai, kuo didesnė palūkanų norma, tuo paskolų paklausa mažės.
- ✓ *Palanki bendrosios paklausos didėjimui valstybės biudžeto būseną.* Valstybės biudžetas yra valstybės politikos priemonė, reguliuojanti bendrosios paklausos ekonomikoje lygį ir sudėtį. Pagrindiniai šalies biudžeto pajamų šaltiniai yra mokesčiai. Svarbiausios valstybės išlaidos – tai valstybės aprūpinimas prekėmis bei paslaugomis (išlaidos naujam inventoriui, sveikatos apsaugos, policijos, švietimo, kitų valstybinių įstaigų darbuotojų užmokesčiai ir pan.) Biudžeto perteklius sumažina visuminę paklausą. Ir priešingai. Biudžeto trūkumas padidina visuminę paklausą. Valstybės biudžetas yra subalansuotas, kai valstybės pajamos yra lygios išlaidoms.
- ✓ *Mokėjimų balanso pusiausvyra.* Užsienio prekybos būseną šalyje parodo mokėjimų balansas. Mokėjimų balansas – šalies prekybos ir finansinių sandorių su visomis kitomis šalimis per tam tikrą laiką, dažniausiai per metus, apskaičiavimas. Mokėjimų balanso pusiausvyra – padėtis, kai tam tikra šalis per metus išleidžia ir investuoja užsienyje ne daugiau negu kitos valstybės išleidžia ir investuoja toje šalyje. Nesureguliuotame pasaulyje mokėjimų balanso pusiausvyros paprastai nebūna. Jeigu mokėjimų balanso trūkumas ar perteklius yra nežymus, tai mokėjimų balanso pusiausvyros stygius yra priimtinas.
- ✓ *Efektyvumas.* Tai siekimas gauti kuo daugiau naudos, kuo geriau vartojant ribotus išteklius.

- ✓ Ekonominė laisvė. Žmonių teisė pasirinkti savarankišką užsiėmimą, sudaryti sandėrius, leisti pajamas kaip nori. Ekonominiai tikslai papildo vienas kitą, jeigu vieno iš jų siekimas padeda pasiekti kitą. Pavyzdžiui sumažinus nedarbą, sumažėja skurdas. Tačiau tikslai gali prieštarauti tarpusavyje. Gamybos apimtys didėjimas sumažina nedarbą, bet tuo pačiu gali padidinti infliaciją. (Bagdzevičienė, Dapkus, Štreimikienė, 2003, p. 8-9)

Kalbant apie Lietuvos Valstybės visuomenei teikiamų gėrybių sistemą, nors ir su gausybe spragų, yra pakankamai veikli. Reikėtų dar pridurti, jog ji nuolat taisoma bei tobulinama. Privatus verslas nėra kuriamas teikti visuomenei nemokamas paslaugas, tad sveikatos apsauga, aplinkos priežiūra, įstatymų leidyba, švietimas ir pan. atitenka valstybinės valdžios rankoms. Kiti nesutarimai kyla diskutuojant kiek giliai valstybė turėtų kištis ir dalyvauti visuomenės ūkinėje veikloje. Ar valstybė privalo kištis į importo ir eksporto sferą apkraudama muitais prekių judėjimą? Kiek gali kištis į monopolinių ir oligopolinių rinkų ribojimą? Kas nustato ribą nuo kurios privaloma reguliuoti darbdavio ir darbuotojo santykius? Kokio lygio mokesčių tarifai, ar jie skatina ar riboja verslumą?

2. VALSTYBINĖ EKONOMIKOS REGULIAVIMO SISTEMA LIETUVOJE

Valstybinis reguliavimas – valstybės veiksmų visuma siekiant suderinti įvairius interesus (asmeninius, grupinius, visuomeninius) ir taisyti rinkos trūkumus. Tuo tikslu naudojamos ekonominės, socialinės, monetarinės, agrarinės ir kitos valstybinės politikos priemonės. Pagal savo pobūdį jos tiesiogiai ar netiesiogiai veikia ūkinius subjektus. Pirmuoju atveju taikomi administraciniai poveikio metodai (įstatymai, įsakymai, instrukcijos ir t.t.), antruoju – ekonominiai reguliatoriai (kainos, mokesčiai, normos, bankų procentai ir sankcijos) (VPU, 1999, p. 167)

Valstybinė kontrolės funkcija Europos valstybėse menama jau ne vieną šimtmetį. Šios funkcijos formavimasis niekuo nesiskyrė ir mūsų šalyje. Dar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (LDK) Karaliui visose valstybės politikos srityse priklausė išimtinis vaidmuo, kontrolės rankos buvo pakankamai laisvos ir viską apimančios. Vytautas Didysis buvo įvedęs asmeninę kontrolę, jog asmenys netikėtai įgiję daug turto privalėdavo pateikti jo gavimo deklaraciją. Priešingu atveju visas žmogaus turtas pereidavo LDK nuosavybėn. Žygimanto Augusto laikais buvo imamasi įvairių priemonių, kad padidėtų išdo pajamos, griežčiau būtų išieškamos mokesčių nepriemokos. Šešiolikto amžiaus pabaigoje buvo įsteigtas „vienkartinis išdo teismas“, kurį būtų galima pavadinti vienu iš pirmųjų bandymų kurti finansinės kontrolės specializuotą instituciją. (Katkus, 1997, p. 21) Žvelgiant į praeitį ekonominės sistemos buvo skirstomos į kapitalistines ir socialistines, tačiau dabartiniu laikotarpiu valstybės ekonomika skirstoma į tris grupes:

- Rinkos ekonomika (Industrinės išsivysčiusios pasaulio valstybės, kai kurios Azijos šalys, naujos industrinės valstybės)
- Tradicinė pereinamoji ekonomika (besivystančios Afrikos, Pietų Azijos šalys)
- Naujo tipo pereinamoji ekonomika (Centrinės ir Rytų Europos bei Lotynų Amerikos šalys)

Nagrinėjant šalis pagal valstybinio reguliavimo laipsnį bei tipą labiau išryškėja ekonominės skirtingų valstybės reguliavimo formų pasekmės. Valstybės kišimasis gali padidinti arba sumažinti valstybės ekonomikos efektyvumą. Pastarasis atvejis būdingas besivystančioms rinkoms. Auganti ekonomika yra gerokai trapesnė, jautriau reaguoja į aplinkos pokyčius bei valstybinės rankos kišimąsi. Nepatyrusi valstybinė rinkos reguliavimo ranka gali pridaryti nemažai žalos. Lietuvos ekonomika priskirtina trečiajam klasifikaciniam tipui. (Matakas, 1999, p. 357)

Ekonomikai reguliuoti pasirinkta valstybinė politika tiesiogiai įtakoja šalies ekonominį augimą bei gyventojų ekonominę gerovę. Pavyzdžiui ekonomikos augimą glaudžiai įtakoja biudžetinių pajamų rinkimo politikos liberalizavimas. Sumažinus mokesčius tiek namų ūkiams, tiek įmonėms šalyje atsiranda palankios sąlygos verslui suklestėti. Žinoma, mokesčių liberalizavimas vykdomas naudojantis Lafero kreive. Mokestinės lengvatos pritraukia naujų investicijų, kurių dėka

pildomas valstybės išdas ir kuriamos darbo vietos, taip keliant namų ūkių ekonominę gerovę. Teigtina, jog į ekonomikos reguliavimo politiką rinka gali sureaguoti labai jautriai, didinant arba mažinant makroekonominę gerovę. (Galinienė, 2007, p.31)

Lietuvai teko pereiti iš planinės į atvirą ekonomiką. Tarybų Sąjungos rėmuose Lietuva išbuvo daugiau nei penkis dešimtmečius, todėl perėjimas nuo vienos santvarkos sudėtingas yra ne vien ūkine bet ir psichologine prasme. Įpratimas, jog augimas materialine prasme ribojamas valstybinio režimo, o skaudų kritimą žemyn amortizavo valstybės globa. Nebuvo ugdoma, net gi priešingai – buvo slopinama ekonominio žmogaus iniciatyva. Bet kokie verslumu paremti rinkos santykiai buvo ne tik draudžiami, bet ir smerkiami. Tokie santykiai buvo vadinami „supuvusio kapitalizmo“ atgyvena. Kaip jau buvo minėta socialistinei santvarkai pradžia davė perrašytos ir pakoreguotos marksistinės idėjos. Išsivadavimo iš sovietų imperijos tuometinės Lietuvos visuomenės buvo ko ne svarbiausias tikslas, kurio link buvo einama su tautiškumo dvasia. Santvarkai pasikeitus viskas keitėsi iš esmės. Prasidėjo turto privatizacija, atsirado bankrotų reiškinys. Daugybė profesijų tapo nebepaklausios. Dalis žmonių spėjo gauti ekonominės naudos iš privatizacijos proceso, kiti pradėjo kurti verslus, neretais atvejais paremtus arbitražiniais santykiais (pvz. metalai), dar kiti ieškojo laisvos darbo vietos restruktūrizuotose ar naujai įsteigtose įmonėse. Tuometiniai verslo santykiai vyko remiantis silpna ir neišklia įstatymine baze. Negana to, ir taip silpną ekonominę padėtį nuolat temdė nusikalstamos struktūros, iškreipdamos natūralių rinkos santykių vystymąsi. Kita vertus, didžioji dalis visuomenės pasiliko kitoje barikadų pusėje, kurią minėti reiškiniai paliko be darbo arba su minimaliomis pajamomis. Pasikeitimai neišvengiamai pasireiškė visose socialinio, ekonominio ir valstybinio sektoriaus srityse. Tuometinė vyriausybės politika neturėjo tvirtų tikslų, vizijos, aiškios krypties, kuria reiktų sukti šalies politinio ir ekonominio gyvenimo vairą. Juolab, kad Lietuvai staiga prireikė savarankiškai atstovauti ir kovoti pasaulinėje arenoje. Kryptingai politikai trukdė politinių jėgų kova, ekonominė ir politinė nekompetencija naujomis rinkos sąlygomis, skaidrios politikos trūkumas. Lietuvos rinka buvo atverta viso pasaulio verslui. Silpna ir neišvystyta ekonomika negalėjo konkuruoti su išvystytų šalių produkcija nei kokybe nei kaina. Nenaudojant protekcionistinės sienų politikos buvo žlugdomi vietos verslo subjektai. Tuo metu labai būtų pravertusios nacionalistinės idėjos formuojant sienų protekcionistinę politiką. Nežiūrint problemų, Lietuvos vystymuisi didelę paskatą davė pasiryžimas tapti NATO bei ES nare. Neišvengiamai reikėjo remtis užsienio šalių patirtimi, konsultacijomis, taip pat pradėti formuoti aiškesnę šalies kaip ekonominės valstybės įvaizdį, turėti savitą tautiškumo formą. Kryptingas judėjimas tikslo link pasiteisino. Jau keletą metų Lietuva priklauso NATO ir ES. Globalėjant pasauliui keičiasi ir valstybės vaidmuo vidaus rinkoje. Galima teigti, jog Europos Sąjunga yra globalizacijos padarinys. Lietuvos valstybė siekė tapti šios sąjungos nare. Antra, narystė išplečia šalies tiek ekonominio tiek politinio gyvenimo ribas. Nereikėtų pamiršti ir

socialinės naudos Lietuvai tapus ES nare, tikriausiai sunku būtų įsivaizduoti Lietuvą Šengeno erdvėje netapus ES nare. Šis ir daugybė kitų pavyzdžių rodo, jog socializacija mūsų tautos viduje gerokai paspartėjo. Globalizacijos metu valstybė tapo jau nebepajėgi pati išspręsti visų šalies dilemų. Esant tarptautiniams junginiams, bendriems susitarimams bei reglamentams, problemos sprendžiamos prie derybų stalo sėdint ir kitų valstybių atstovams. Dar reikėtų pridurti, jog tarpvalstybinės sąjungos atsiranda bendrų poreikių dėka, todėl ir problemos sprendžiamos kartu. Gyvenant globalizacijos metu tai yra neišvengiama. Egzistuoja veiksniai, kurie dėl tarptautinių santykių, mažina valstybės vaidmenį. Tai ekonominės tarptautinės organizacijos, privatizacijos banga, politinių jėgų susilpnėjimas.

2.1. Tarptautiniai santykiai: valstybinio vaidmens rinkoje mažėjimo priežastys

Žvelgdami į praeitį, matome, jog valstybinės valdžios vaidmuo buvo gerokai didesnis. Pusę amžiaus atgal, valstybė turėjo glaudesnius ryšius su visuomeniniu bei ekonominiu gyvenimu. Valstybės, buvusios Sovietų Sąjungoje, turėjo griežtą socialistinę vidaus santvarką. Viskas buvo kontroliuojama centralizuotai, valstybėje esantis turtas priklausė valdžiai, įsakymai ateidavo iš centro. Sovietizmas yra kraštutinė riba, nagrinėjant valstybės vaidmenį ekonomikoje, nes valstybinė valdžia apėmusi praktiškai visas sritis. Žvelgiant į ne tokią kraštutinę situaciją, tarkim Europos šalyse prieš penkis dešimtmečius vyravo kapitalizmas, vyriausybiniai įgaliojimai čia buvo platesni ir gilesni nei šiuolaikinių kapitalistinių valstybių. Galima teigti, jog tai buvo liberali ekonomika, su nacionalizmu apraiškomis. Tuo metu žmonija buvo veikiama karų filosofijos, šalys turėjo būti pasirengusios gyventi priešiškos karinės aplinkos sąlygomis. Valstybės funkcija buvo užtikrinti šalies ekonominį pakankumą, todėl buvo kreipiama iš viršaus ekonomikos vairas, ton pusėn kur linkdavo sprendimai ką ir kam gaminti. Žlugus sovietiniam režimui, pasibaigus karinės grėsmės laikotarpiui, prasisklaidžius šaltojo karo rūkui, valstybės ekonomika bei politika tapo liberalesnės. Atsirado nauja kryptis pasaulinės galios istorijoje, tai piniginio turto kaupimas. Ankstesnė ideologija laikėsi, jog galios bei pertekliaus simbolis buvo karinė galia, tolesnė ideologija remiasi finansine galia. Atėjus tarptautinių ekonominių jungčių erai, pasaulio politikos, ekonomikos bei socialinio gyvenimo globalizacijai, valstybinio aparato galios ėmė mažėti. Tik dabar, ištikus ekonominei krizei, atsigręžta į valdžios struktūras, prašoma pagalbos per subsidijas ir įstatyminę bazę ir stabilizuoti susidariusią situaciją rinkoje.

Svarbus veiksnys mažinantis valstybės įtaką Lietuvos ir kitų pasaulio valstybių ekonomikoje yra tarptautinės investicijos. Toks politinis ir ekonominis reiškinys egzistuoja ir Lietuvoje. Šiuo metu visos kapitalistinės šalys telkia dideles pastangas kovoje dėl užsienio investicijų, nes jos kelia šalies ekonominę gerovę. Atėję investicijos kartu atneša finansinius

išteklis, naujas technologijas, naujus vadybos modelius. Investiciniam projektui parengti naudojama daugybė šalies verslo resursų: dokumentacijos rengimas, statybos, transporto paslaugos ir daugybė kitų palydinčių paslaugų, didinančių šalies bendrąjį vidaus produktą (BVP). Tai yra tik nematoma užsienio investicijų nauda. Tiesioginė yra ta, jog vykdoma veikla pildo valstybinį biudžetą, auga darbo vietų skaičius, tokiu būdu, išsprendžiama daugybė ekonominių ir socialinių problemų. Valstybėms, siekiant prisitraukti užsienio investicijas, tenka daryti įvairias nuolaidas tarptautinėms korporacijoms. Nuolaidžiauama kartais net aukojant šalies nacionalinį interesą.

Globalios kompanijos ekonomikai daro žymią įtaką. Visų pirma, kalbant šalies, į kurią ateina globali įmonė, lygiu, galima teigti, jog vietiniai toje pačioje pramonės šakoje veikę konkurentai yra eliminuojami. Dėl to, nors tokios kompanijos ir sukuria nemažai naujų darbo vietų, neigiamas poveikis ekonomikai yra vietinių gamintojų verslo ribojimas. Valstybės stengiasi apsaugoti vietos kompanijas, tačiau „didelis verslas“ daro „didelę įtaką“ – tiesioginės investicijos, valdžios spaudimas ir kiti veiksniai priverčia sudaryti palankias sąlygas globalios kompanijos verslo plėtojimui šalyje. Kita vertus, vartotojai sulaukia naudos – globalios kompanijos pasauliniu mastu gali naudotis pigiausiais ištekliais, gamybą vykdyti žemiausiais kaštais, todėl jų sudaryta konkurencija iššaukia kainų mažėjimą. (Gedvilaitė, 2006, p. 38)

Vykstant praktiškai visų sričių globalizacijai, atsiranda tarptautinės organizacijos, asociacijos, susivienijimai ir jų institucijos. Šalys perleidžia joms dalį suverenių savo teisių, turi paklusti šių organizacijų tvarkai bei normoms. Kartu su sprendimų galios daliniu praradimu, mažėja valstybės vaidmuo. Nereikia pamiršti, jog sprendžiant nacionalinio biudžeto deficito problemas, šiuolaikinėms vyriausybėms dažnai tenka skolintis iš tarptautinių organizacijų (TVF, ES SF ir kt.) ar valstybių. Šiuo atveju irgi dalinai prarandama suverenių sprendimų laisvė, reguliuoti finansinius srautus. Skolinančiajai pusei lieka įsipareigojimai ir priimant sprendimus, nori nenori, reikia atsižvelgti ir į jos interesus. Dėl panašių priežasčių Lietuvos vyriausybė neskuba imti paskolos Lietuvos ekonomikos gelbėjimui iš recesijos. Kita vertus, šalims vis intensyviau ir nuolat dalyvaujant tarptautiniuose verslo santykiuose, valstybei keliami reikalavimai užtikrinti tarptautinių santykių naudingumą, stabilumą, teisingumą. Pavieniai verslo subjektai to pasiekti negali. Šiuo požiūriu, globalizacija didina valstybės vaidmens didėjimą.

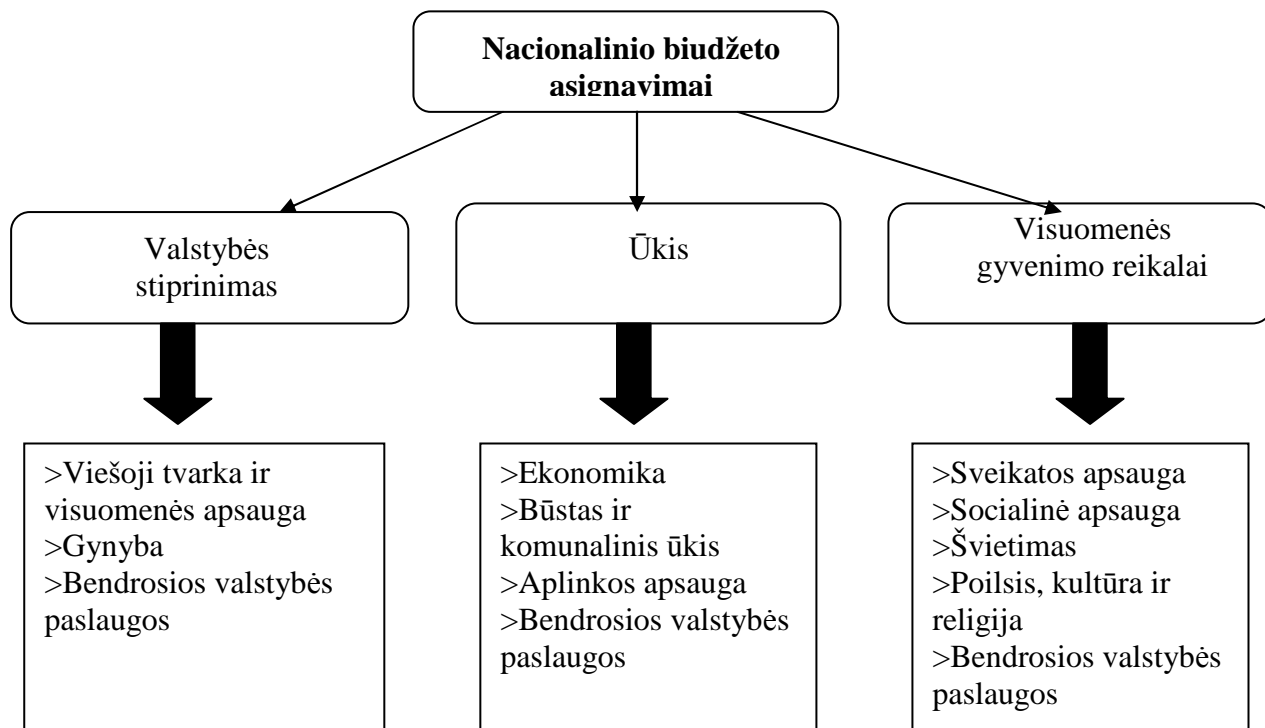
Kitas veiksnys, mažinantis valstybės valdymo institucijų įtaką, yra privatizacija. Liberalėjant pasaulinei rinkai, vis dažniau pasisakoma už rinką, ne už valstybę. Paskutiniaisiais dešimtmečiais pasaulyje ir Lietuvoje vyksta atvirkštinis reiškinys nacionalizacijai – denacionalizacija. Tai reiškia, jog vis daugiau ekonominių subjektų perduodama rinkai. Teigiama, jog ji sugebės geriau išnaudoti verslo vienetų, nei valstybinis aparatas. Iš čia išplaukia, jog daugiau valdžios perduodama valstybinėje valdymo grandinėje iš viršaus į apačią. Duodamas svaresnis balsas savivaldybėms, apskritims, o tai reiškia valstybinio vaidmens mažėjimo tendenciją.

Na ir paskutinis aspektas mažinantis valstybinio reguliavimo vaidmenį tai visuotinė nuomonė arba politinių jėgų susilpnėjimas. Iš pateiktų aspektų matome, jog valstybinių institucijų vaidmuo nuolat mažėja, vis daugiau sričių perduodama rinkos savieigai. Natūralu, jog valstybės bandymai padidinti savo galias, ne iš blogos valios, sukelia pasipriešinimo bangą, tiek iš verslo subjektų tiek iš visuomenės. Kaip jau buvo minėta, visuotinė nuomonė vis dažniau pasisako už laisvąją rinką, o valstybė stumiama į ekonominės blogybės pusę. Ši nuomonė sulaiko dalį žmonių nuo dalyvavimo politikoje, todėl į ją turi daugiau galimybių papulti asmenys, kurie nėra tinkamiausi politinei karjerai. Prastėjantis politikos įvaizdis kenkia veiksnių vertinimui. Sprendimas gali būti naudingas valstybiniu mastu, tačiau dėl išankstinio visuomeninio nusistatymo, jis gali sukelti nepasitenkinimo bangą. Tai kenkia valstybės politiniam įvaizdžiui tarptautiniuose santykiuose bei vidaus rinkoje. (Gylis, 2008, p. 396)

Neliečiant pasaulinių rinkos tendencijų, o žvelgiant tik į valstybės vidų valstybės vaidmuo kai kuriose sferose yra susilpnėjęs kitose ganėtinai išsikerojęs. Valstybės reguliuojamos sferos per biudžeto asignavimus bus nagrinėjama kitame skyriuje.

2.2. Valstybės funkcijos, užtikrinant šalies tvarką ir teisingumą

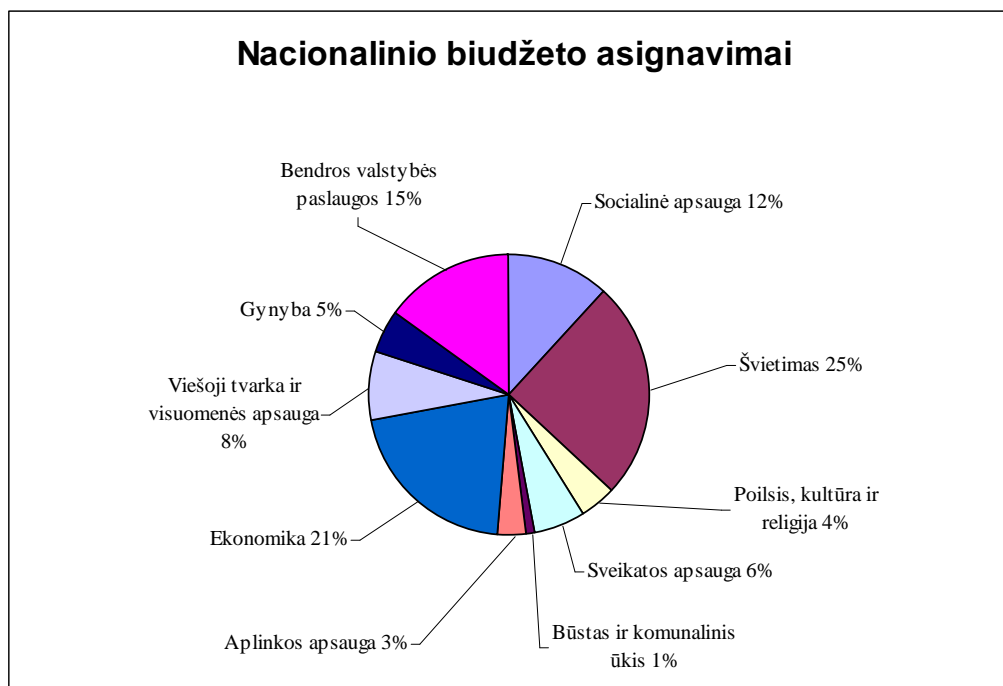
Šiuolaikinė pasaulio rinka ekonomikos kontekste yra aukšto organizacinio lygio, inovacijų ir pažangiausių technologijų verslo ekonomika, grindžiama rinkos laisvės, konkurencijos bei demokratijos principais. Šiuolaikinėje ekonomikos sistemoje valstybė atlieka respektabilų vaidmenį. Tikriausiai niekada nebus vieningos nuomonės kokios turėtų būti valstybės dalyvavimo ekonomikoje ribos. Lietuvoje nuo pat nepriklausomybės atkūrimo pradžios deklaruojamas kuo mažesnis valstybinės rankos kišimasis. Tokį požiūrį iš dalies galima suprasti ir pateisinti, nes socialistinė sistema sukūrė gana prieštarinę valstybinio vaidmens vertinimą, todėl nieko nuostabaus, jog buvo mestasi į kitą kraštutinumą – radikalų liberalizmą. Lietuvoje valstybės vaidmuo buvo visiškai sumenkintas, ir valstybė praktiškai buvo išstumta iš rinkos ekonomikos. Esant dar nebrandžiam privačiam verslui, liaudyje vadintu „laukiniu kapitalizmu“, valstybės vietą ekonomikoje užėmė įtakingos, o neretai ir nusikalstamos grupuotės. Efektyvios rinkos be galingų valstybinio reguliavimo svertų nebūna. Pagal Lietuvos Respublikos vyriausybės 2008 – 2012 metų programą valstybės funkcionavimą galima skirstyti į tris grupes: valstybės stiprinimas, ūkis ir visuomeniniai gyvenimo reikalai. Kiekviena grupė turi atskiras sritis kurių valdymas priklauso valstybei. Ši schema vaizduojama 7 paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal LR vyriausybės 2008 – 2012 metų programą

7 pav. Nacionalinio biudžeto asignavimai, proc.

Remiantis 2009 metų Lietuvos biudžeto asignavimų planu pagal funkcijas galima nustatyti, kurioms sritims ir kokia procentinė asignavimų dalis skiriama. Tai vaizduojama 8 paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal FINANSŲ MINISTERIJĄ, Pervesta asignavimų pagal valstybės funkcijas, 2009 m.

[interaktyvus]

8 pav. Lietuvos valstybinio biudžeto išlaidų procentinė išraiška

Valstybės stiprinimo pagrindai prasideda regionine politika, kurios esminis tikslas sukurti tolydžią regioninės plėtros sistemą. Regioninė politika reglamentuojama Europos Sąjungos direktyvomis. Lietuvos parengta politika privalo atitikti ES apibrėžtą tobulėjimo kryptį. Tolydi regioninė plėtra užtikrina visos šalies ekonominį bei socialinį tobulėjimą. Stengiamasi reguliuoti atotrūkį tarp didelių ir mažų miestų. Lietuvos pavyzdžiu galima pailustruoti, atotrūkio priežastis. Remiantis 2003-2006 metų duomenimis, 60% Lietuvai skirtų investicijų likdavo Vilniuje, tai lėmė tarpregioninių netolygumų susidarymą. Galima sutikti, jog Sostinė yra reprezentacinis miestas, šalies vizitinė kortelė, kurioje lankosi garbūs svečiai iš užsienio, tačiau Vilnius neatspindi kitų regionų padėties, gaunasi ne visai sąžininga „vizitinė kortelė“. Netolygumai susidaro pirmiausiai ūkiniame sektoriuje, kurį lemia ekonomikos eiga bei gerokai didesnė darbo pasiūla. Be to, susidaro domino reiškinys, investicijos pritraukia investicijas. Tuo tarpu kiti regionai lieka užmarštyje. Vyriausybės užduotis švelninti šio reiškinio priežastis.

Kitas valstybės stiprinimo sektorius yra kova su korupcija. Besikeičiančios vyriausybės viena po kitos kuria antikorpucines programas. Pristatinėja „veiksmingus planus“ korupcijai šalinti, tačiau jos mastas Lietuvoje, lyginant su Vakarų Europos valstybėmis, kol kas nemažas. Šio reiškinio ištakos slypi santvarkų kaitoj. Perėjus iš socialistinio ekonomikos modelio į kapitalistinį, socialinė dvasia nepasikeitė tą pačią dieną su santvarkos kaita. Žmonių mentalitetas liko sovietinis, kur korupcija, vagystės, bei tinginystė darbo santykiuose buvo tapęs normaliu reiškiniu. Kita vertus, korupcija kiekvieną jauną ekonomiką palydintysis reiškinys. Tokia tendencija išplitusi visuose žemynuose, kur egzistuoja dar tik besiformuojantys rinkos santykiai. Lietuva ne išimtis. Biurokratizmas, monopolijos, per gilus valstybės kišimasis į verslo santykius – tai esminės šaknys auginančios korupciją. Žmonėms dažnai kyla klausimas, kodėl liovėsi pasauliniai karai? Kiek mena žmonijos istorija, nuolat buvo kariaujama, nuolat kažkam pritrūkdavo pinigų, žemių, valdžios ar pripažinimo. Tai kodėl gi dabar kariaujama tik santykinai nedideliame regione? Deja, karai vyksta ir dabar, gal būt net aštresni nei anksčiau, tik priemonės pasikeitė. Seniau smogiamoji jėga buvo šaudmenys, o dabar ginklo sąvoka pasikeitė – ji tapo pinigais. Kas turi pinigų, turi ir galią. Netgi yra teiginių, jog pasaulio ekonomiką reguliuoja viena institucija, tai JAV Centrinis bankas turintis dolerių spausdinimo funkciją. Jį sudaro apie 20 privačių bankų. Galima daryti išvadą, jog ši institucija privati. Iš čia kyla hipotezė: pasaulinę ekonomiką reguliuoja privatus sektorius, beje ir pasaulinės krizės grindžiamos šios institucijos užsakymu, nes tai paranku. Bet ši hipotezė nėra patvirtinta aiškiais ir apibrėžtais faktais, tai paliekama tik kaip prielaida. Grįžtant prie korupcijos, turint omenyje, jog materialėjančioje visuomenėje pinigai tampa vienintele galia ir tiesa, atveriamos plačiausios durys papirkinėjimui bei monopolijoms. Monopolijos ir stambusis verslas, tai galinga jėga galinti sprendimus paremti politika, galinti susikonstruoti užnugarį įstatymine baze ar reglamentais. Tokie veiksmai nebrandžioje ekonomikoje tampa aktyviu reiškiniu ir vieša paslaptimi.

Aštrios korupcijos šaknys slypi valstybės biurokratiniame aparate, plačiai išsigalėjusiame beveik visose sferose. Vyriausybės uždavinys formuoti programas, kurios reguliuotų biurokratiją, šalintų nepagrįstą reglamentavimą, skatintų smulkaus ir vidutinio verslo vystymą.

Stambiausios valstybės stiprinimo sritys yra teisingumo sistema ir viešasis saugumas. Pagrindiniai vyriausybės tikslai teisingumo ir teismų srityje: užtikrinti žmogaus teisių gerbimą, teisinę sistemą padaryti prieinamą ir efektyvią, sumažinti biurokratijos ir reguliavimo našta. Teisėkūra užtikrina teisinės sistemos šalyje funkcionavimą. Valstybės uždavinys pasirūpinti, jog teisės aktai būtų kokybiški, tinkamai administruotų valstybės vidaus tvarką. Remiantis, karčia patirtimi, vyriausybė stengiasi teisinę sistemą padarytą kuo mažiau prieinamą privačiam sektoriui. Kaip teigia liberalai, žmogus dažniausiai rūpinasi tik savais interesais, o jeigu ir ne, tai anksčiau ar vėliau vis tiek pradės jų siekti. Todėl privataus sektoriaus kišimasis į teisinę sistemą kelia tik sumaištį. Teisinėje bazėje asmeninių interesų siekiama, naudojantis korupcija bei skylėmis biurokratiniame aparate. Tinkamas teisės aktų stebėsenos sistemos sukūrimas užtikrina skaidrią įstatyminės bazės politiką. Vyriausybės uždavinys suteikti šiai funkcijai ekonominį pagrindimą.

Teisinei sistemai priklauso šios institucijos: teismai, notariatas, advokatūra, antstoliai, registrai, vartotojų teisių gynimas. Valstybės pagalbą fiziniams asmenims reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas. Įstatymas reguliuoja, kad asmenys galėtų tinkamai ginti pažeistas arba ginčijamas teises. Jo taikymas formuojamas remiantis ne tik Lietuvos, bet ir Europos Sąjungos teisės praktika. Valstybės teikiama pagalba teisės srityje skirstoma į dvi grupes – pirminę ir antrinę. Pirminei teisinės pagalbos grupei priklauso: teisinės konsultacijos, dokumentacijos rengimas, patarimai ginčo sprendimo ne teismo tvarka, pagalba rengiant taikios ginčo baigties sutartį. Antrinę pagalbą sudaro: nemokamos gynybos suteikimas, atstovavimas bylose, be to pat valstybė gali padengti teisinio ginčo metu patirtas išlaidas. Efektyviam vykdymui, valstybės teisinė pagalba formuojama principais, sudarančiais teisingumo pamatą. Siekiama visiems remiamiems asmenims taikyti lygiateisiškumo principą, kad išvengtų didelių iškraipymų, kurie atsiranda esant šališkumui, skylėms įstatyminėje bazėje ar korupcijai. Skiriamas itin didelis dėmesys teisinės sistemos apsaugai. Minėtoms problemoms stengiamasi užkirsti kelią, išsikeroti teisinėje sistemoje. Taip pat siekiama teisinės pagalbos kokybės, efektyvumo ir ekonomiškumo bei taikaus ginčų sprendimo prioriteto. Valstybės teisinę pagalbą administruoja: Lietuvos respublikos vyriausybė, teisingumo ministerija, savivaldybių institucijos, teisinės pagalbos tarnybos ir advokatūra. Vyriausybės uždavinys nustatyti garantuojamos teisinės pagalbos politiką suformuojant efektyvią bei saugią teisinę bazę. Funkcija realizuojama remiantis įstatymų leidybą bei jų taikymu. Teisingumo ministerija įgyvendina valstybės garantuojamos teisinės pagalbos politiką. Teikia Vyriausybei su valstybės garantuojama teisine pagalba susijusių teisės aktų projektus. Rūpinasi teisinę pagalbą reglamentuojančių teisės aktų įgyvendinimą.

Užsiima šviečiamąja veikla, organizuoja mokymus, kuriais būtų informuojama visuomenė, jog gali tikėtis pagalbos iš valstybės pusės. Mokymuose akcentuojama piliečių teisės, pagalbos teikimo rūšys, atvejai, suteikimo tvarka, finansiniai aspektai. Atlieka teikiamos finansinės pagalbos stebėseną, užtikrina vienodą sistemos taikymą visiems asmenims bei atlieka funkcijas efektyvios pagalbos užtikrinimui. Savivaldybės institucijos bei tarnybos teikia pirminę teisinę pagalbą ar konsultaciją. Žiniasklaidos ar gyvų susitikimų dėka skleidžia informaciją gyventojams apie galimybes gauti teisinę pagalbą, informuoja apie pagalbos sistemos naujoves, priima sprendimus pagalbos, sudaro sutartis su advokatūra, kurių užmokestis bus kompensuojamas iš valstybės biudžeto. Lietuvos advokatūros institucija koordinuoja advokatų teikiamą pagalbą, prižiūri jos efektyvumą bei kokybę. Akivaizdu, jog šias problemas įmanoma spręsti tik per valstybinį ekonomikos reguliavimą.

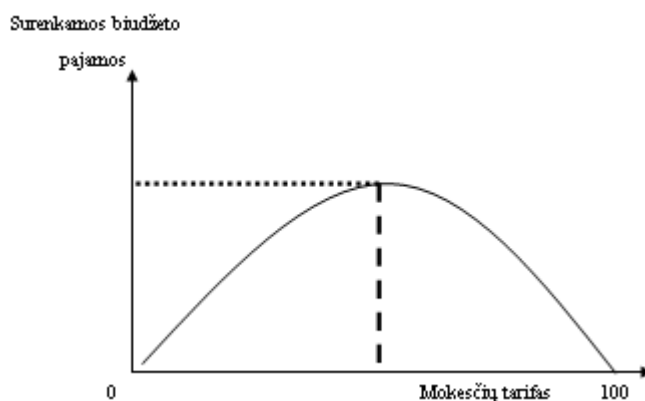
Valdžios organizavimas ir veikla demokratinėje valstybėje grindžiama valdžių pasidalinimu. Tokiu būdu siekiama užtikrinti asmens teises ir laisves. Valstybė vykdo tris pagrindines funkcijas – leidžia įstatymus, juos vykdo ir nagrinėja ginčus. Valstybės valdžia paskirstoma į tris institucijas: įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji ir teisminė valdžia. Efektyvumo ir skaidrumo vardan šios institucijos viena nuo kitos nepriklausomos ir galinčios kontroliuoti ar prižiūrėti viena kitos veiklą. Skirtingos funkcijos perduodamos atskiroms institucijoms, apribojant svetimų funkcijų savinamasi. Lietuvoje įstatymų priėmimas patikimas parlamentui, institucijai kurią sudaro visuomenės išrinktieji atstovai. Įstatymų įgyvendinimą reguliuoja vykdomoji valdžia – vyriausybė. Teisminė valdžia priklauso teismams. Teismų paskirtis spręsti ginčus nustatyta tvarka remiantis baudžiamąja, civiline ir administracine atsakomybe. Teismų nepriklausomybė yra unikali tuo, jog tai yra niekam nepavaldi institucija, išskyrus įstatymą. Teismų veiklos ribos yra tiek plačios kiek leidžia įstatymas. Teisėjui negali įsakinėti nei parlamentas nei vyriausybė. Jis paklūsta tik įstatymui, yra jo saugotojas. Piliečiams gyvenime teismas bene svarbiausia valdžios institucija. Jie yra labiausiai suinteresuoti, kad teismais niekas nemanipuliuotų – nei privatus nei viešasis sektorius. Teisminės valdžios nepriklausomumas ypač svarbus tai atvejais, kai įstatymų leidybą ir vykdymą reguliuoja viena politinė dauguma. Valdžių pasidalijimas įtakoja sėkminga valdžios struktūrų funkcionavimą, todėl šis reiškinys turėtų būti ypač skatinamas plečiant arba siaurinant valstybės kišimosi į rinką ribas. Dalį teisminės valdžios funkcijų įgyvendina privačios institucijos tai antstoliai ir advokatūra. Šių institucijų veiklai glaudžiai reglamentuojama įstatyminės bazės, kad valstybinės funkcijos būtų įgyvendinamos sklandžiai ir nepiktnaudžiaujant užimama padėtimi. Šios institucijos veikia rinkos sąlygomis vykdydami valstybines funkcijas, todėl reikalinga tinkama teikiamų paslaugų kontrolė, gerinant paslaugų prieinamumą bei kokybę. Valstybės dalyvavimas visuomeniniuose gyvenimo reikaluose nagrinėjamas nebus, nes socialinis visuomenės gyvenimas nesisieja su darbo objektu – valstybinio ekonomikos reguliavimu. Tad iškart pereinama prie ekonominių valstybės funkcijų.

2.3. Valstybinės funkcijos šalies ūkyje

Vyriausybės poveikis ekonomikai pasireiškia per pajamų surinkimą bei vykdomas išlaidas (finansavimą), mokesčius, reguliuojančius įstatymus, valstybinių įmonių steigimą ir valdymą. Vyriausybės išlaidas galima suskirstyti į dvi grupes, pirmoji prekių ir paslaugų pirkimas. Vyriausybė perka tokias prekes kaip popierius, kompiuteriai, automobiliai, perka paslaugas samdydama mokytojus, saugumo pareigūnus, valstybinių įstaigų personalą. Antroji išlaidų grupė yra finansavimas, subsidijavimas. Tai verslo finansinis rėmimas ir socialinės išmokos gyventojams (nedarbingumo, medicininės pašalpos ir pan.) Neskaitant ES struktūrinių fondų paramos, Lietuvoje verslo paramos sistema yra ganėtinai kukli ir mažai išvystyta, t.y. pasinaudoti gali tik maža procentinė dalis verslo subjektų. Valstybinės verslo paramos sistemą sudaro:

1. Mokesčių bei rinkliavų lengvatos
2. Finansinė parama: lengvatinių kreditų teikimas, dalinis ar visiškas palūkanų dengimas, įmonės steigimo išlaidų kompensavimas ir pan.
3. Personalo mokymai ir perkvalifikavimai lengvatinėmis sąlygomis
4. Verslo inkubatorių, verslo centrų, technologinių parkų veikla
5. Vyriausybės, apskričių ir savivaldybių nustatytos kitos paramos formos (Bartkus, 2007, p. 182)

Kitas vyriausybės poveikio ekonomikai veiksnys mokesčiai. Apie 90% valstybės biudžeto pajamų surenkama per mokesčius. Vyriausybės uždavinys mokesčių politikoje nustatyti teisingą mokesčių ribą. Valstybinių rinkliavų kartelę nuleidus per žemai, atsiras biudžeto deficitas. Priešingu atveju – mokesčių našta padidinus per daug pradės reikštis mokesčių slėpimo tendencijos ir mažės pajamos iš verslo, lygiagrečiai mažės norinčiųjų užsiimti verslu, tokiu atveju vėl gi rezultatas – deficitinis valstybinis biudžetas. Šią dilemą apibrėžia 9 paveiksle pavaizduota Lafero kreivė. Naudojantis Lafero kreive galima nustatyti optimalų šalies mokesčių tarifą.

Šaltinis: RAKAUSKIENĖ, Valstybės ekonominė politika, 2006, p.187

9 pav. Lafero kreivė

Valstybės vaidmuo rinkos reguliavime labiausiai pasireiškia per nacionalinį biudžetą. Tai finansinis šaltinis, duodantis užsakymus privačiam verslui. Kiekviena šalis turi savitus biudžeto sudarymo principus bei prioritetus. Įvairiuose šaltiniuose, daugelį metų tobulinti, pateikiami biudžeto sudarymo principai. Jie yra penki. Pirmasis principas yra vieningumo. Jis reiškia, jog biudžetas yra visų vyriausybės išlaidų ir pajamų atspindys. Atkūrus nepriklausomybę Lietuvoje buvo sparčiai kuriami nebiudžetiniai valstybės lėšų fondai. Iki 2000 metų jų skaičius išaugo iki 28. Šių fondų kūrimas buvo argumentuojamas stabilesniu biudžeto veiklos administravimu bei skaidresniu tam tikrų sričių finansavimu. Dėl šių nebiudžetinių fondų veiklos vyriausybė galėjo lanksčiau valdyti valstybės finansinius išteklius. Laikui bėgant ekspertai nustatė, jog buvo pažeidžiamas vieningumo principas, bei trūko skaidrumo. 2000 metais vykdant biudžeto reformą, buvo patvirtintas reglamentas, jog Lietuvoje surenkami mokesčiai gali būti perskirstomi tik per nacionalinį biudžetą, Valstybinį socialinio draudimo fondą, Privalomojo sveikatos draudimo fondą, Privatizavimo fondą, Kelių fondą. Kitas principas yra tikrumo. Reikalaujama, kad į biudžetą būtų įtrauktos realiosios pajamos ir išlaidos, atspindinčios tikrus valdžios įsipareigojimus ir ketinimus. Visos valstybės išlaidos turi būti patvirtintos įstatymu. Lietuvoje atliekamas biudžeto auditas, siekiant įgyvendinti šį principą. Visi valstybinio biudžeto veiksmai (išlaidų, pajamų tvirtinimas, pakeitimai, prioritetų formavimas ir t.t.) remiasi įstatymiais reglamentais ir tokiu būdu užtikrinama lėšų skirstymo kontrolė. Biudžetinio plano pakeitimų praktiškai neįmanoma išvengti. Dėl ekonominės padėties pakitimų, prognozavimų netikslumų ar dėl kitų nenumatytų situacijų, biudžetas paprastai nesurenkamas toks koks turėtų būti, gali atsirasti net viršpelnis arba pasikeisti valstybės poreikių pakitimai. Trečiasis biudžeto formavimo principas – periodiškumo. Biudžetas sudaromas tam tikram periodui, dažniausiai vieniems finansiniams metams. Lietuvoje kaip ir daugelyje kitų šalių biudžeto finansiniai metai prasideda sausio mėn. 3 d., baigiasi – gruodžio mėn. 31d. Ketvirtuoju, skaidrumo principu užtikrinama sąžiningumo politika skirstant biudžeto lėšas. Vyriausybė privalo skelbti informaciją apie planuojamas išlaidas ir pajamas. Na ir paskutinis principas yra specializuotumo. Juo reikalaujama, jog kiekvienas biudžeto išlaidų piniginis vienetas būtų paskirstytas kryptingai, iš anksto parinkta, specializuota linkme, o visos pajamos turi būti tvirtinamos pagal kiekvieną pajamų šaltinį. Šis įgyvendinamas kasmet tvirtinant biudžeto įstatymą. Lietuvos valstybės pajamos tvirtinamos specializuotai bei pagal kiekvieną pajamų šaltinį, taip pat asignavimų valdytojų administruojamų pajamų įmokas į valstybės biudžetą bei valstybės institucijų, įstaigų, vykdančių viešojo administravimo funkcijas, ir kontrolės institucijų pajamas už teikiamas paslaugas; bendra asignavimų suma, jų paskirstymas pagal institucijas vyriausybės tvirtinamomis programoms įgyvendinti, paskirstymas pagal valstybės funkcijų klasifikaciją. Be to, asignavimai skiriami paprastosioms išlaidoms, iš jų – darbo užmokesčiui, ir nepaprastosioms išlaidoms – šių

biudžeto straipsnių asignavimų valdytojai neturi teisės viršyti. Vyriausybė kasmet, įsigaliojus atitinkamų metų biudžeto įstatymui, nutarimu paskirsto valstybės biudžeto asignavimus pagal programas. (Rakauskienė, 2006, p.241-243)

Šiais principais remiantis yra formuojamos valstybės išlaidos bei planuojamos pajamos. Jeigu biudžeto veiksmai atitinka visus principus ir normas, laikoma, kad jis yra teisėtas ir efektyvus. Tačiau tam, kad biudžeto procesas, pagrįstas minėtais principais, būtų įgyvendinamas, būtina politinė kontrolė. Nuo to kaip tikslingai ir prasmingai yra paskirstomos ir panaudojamos šalies biudžetinės lėšos, tiesiogiai lemia ir šalies verslo vystymąsi.

2.3.1. Valstybinio ir privataus sektoriaus ryšys

Valstybės intervencijos problematiką galima nagrinėti dviem aspektais. Pirmasis – valstybės kišimosi į rinkos ekonomiką teigiama pusė. Antrasis aspektas, tai problemos, kurias sukelia intervencija. Ekonominę plėtrą lemia privatus kapitalas, tačiau valstybė atsakinga už kryptingą tobulėjimą, paremtą ekonominiiais planais bei makroekonominė strategija. Atsakomybė už darnią regioninę plėtrą, taip pat yra valstybinėse rankose. Tai siekiama šiomis priemonėmis: įstatymiškai reguliuojant mokesčius bei paramos sistemą atsiliekantiems regionams ar ekonominiams sektoriams, bei teikiant tiesiogines ar netiesiogines subsidijas iš valstybės biudžeto privatiems kreditoriams.

Nedidelė įmonė, o tokių Lietuvoje 99,4 % (Ūkio ministerija, 2009), yra ganėtinai lengvai pažeidžiamas ekonominis vienetas. Tokia įmonė turi stiprų koreliacinį ryšį su išorine aplinka, nes lengvai pasiduoda jos įtakai.

Šios įtakos sferas galima vadinti mokesčių sistema, įstatyminę bazę, konkurenciją bei vartotojų įpročius. Valstybinė valdžia pajėgi paveikti verslą per visas išorinės aplinkos sferas. Vyriausybė naudodama mokesčius, reguliuoja visą šalies verslo sistemą. Remiantis mokesčių sistema, galima teikti paramą, įvedant mokesčių lengvatas arba juos visai panaikinant. Kita vertus yra daugybė atvejų kaip valstybinė rinkos reguliavimo politika tiesiog žlugdė verslą sukeldama arba diferencijuodama mokesčius. Kitas išorinės aplinkos aspektas yra įstatymai. Leidžiamoji bei vykdomoji valdžia priimdama įvairius įstatymus tiesiogiai įtakoja verslą. Stambios įmonės ne taip jautriai reaguoja į kintančius įstatymus, nes jų pajėgumai yra kur kas didesni ir tvirtesni nei smulkiųjų. Vertinant tai, kad Lietuvos ekonomikoje vyrauja smulkios ir vidutinės įmonės, teisinės bazės netobulumai labai skaudžiai atsiliepią verslui. Galima išvelgti ir smulkiojo verslo tam tikrą pranašumą. Keičiantis vartotojų įpročiams bei rinkų tendencijoms smulki įmonė greičiau pergrupuos savo pajėgumus ir sugebės sparčiau bei lanksčiau prisitaikyti prie vartotojų lūkesčių. Kita vertus nepalankūs įstatymai smulkiuosius rinkos dalyvius gali greičiau privesti prie bankroto, nes smulkaus verslo atstovų skolinimosi galimybės yra stipriai apribotos: apkraunama palūkanomis,

reikalaujama garantijų ir t.t. Ypatingai įstatymais ir mokesčiais galima lengvai iškraipyti konkurencinę aplinką. Tam tikri pakitimai gali labiau paveikti vienus rinkos dalyvius, nei kitus arba gali būti vieniems palankūs kitiems pražūtingi. Valstybinė valdžia pajėgi įtakoti net gi vartotojų įpročius. Čia galima pailiustruoti remiantis importo politika. Atvėrus kelius pigesnei produkcijai iš kitų šalių, vietiniai vartotojai gali keisti savo įpročius ir pasirinkti importuotą produkciją, priverčiant vietos paslaugų ar prekių teikėjus mažinti užimamos rinkos apimtį, keisti veiklos sritį arba bankrutuoti. Importo politikai ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas augančios ekonomikos šalyse, nes kylanti rinka yra silpna ir atvėrus kelius ekonomiškai stiprių rinkų kanalams, ji būtų tiesiog praryta.

V.Sūdžiaus (2002) teigimu egzistuoja trys pagrindiniai požiūriai į verslo rėmimą. Pirmuoju požiūriu teigiama, jog įvairios lengvatos bei paramos politika yra nesuderinama su laisvu rinkos vienetų egzistavimu. „Šiltnamio sąlygų“ sudarymas neskatina tobulėti, riboja konkurenciją, bei skatina sovietinį mąstymą, jog bėdai prispyrus galima tikėtis pagalbos iš valstybės pusės, tad pačiai įmonei stengtis problemas spręsti nėra didelio reikalo. Antrasis požiūris tvirtina, jog verslui turėtų būti suteikiamos išskirtinės sąlygos. Įvertinus verslo vaidmenį šalies ekonomikoje, galima teigti, jog šis požiūris priimtinausias, nes verslininkai išsprendžia daugybę socialinių problemų kurdami naujas darbo vietas bei aprūpindami uždarbiu. Tačiau tai turi būti daroma pagrįstai, atsižvelgiant į šalies poreikius bei išskirtines kompetencijas. Šalys kurios siekia skatinti ekonominį augimą, mažinti nedarbą, remia verslą, ypač smulkųjį. Na ir trečiuoju požiūriu kalbama, jog smulkusis rinkos dalyvis turi rasti savo nišą, kurioje galėtų efektyviai funkcionuoti. Rasti tokias rinkos nišas, kurios didelėms įmonėms yra nepatrauklios dėl mažų gamybos apimčių, gilios specializacijos ir didelio darbo imlumo. Šiuo atveju susiklosto situacija, kurioje smulkus verslas nėra remiamas rinkoje ir turi rasti nišą efektyviam darbui. Kokį požiūrį rinktis lemia šalies ekonominė bei socialinė situacija. Daugeliu atvejų valstybės intervencija į rinkos santykius yra nepageidaujama, tačiau paramos atveju ji toleruojama ir tam tikru mastu skatinama, nes ji siejama su aktualių socialinių ir ekonominių problemų sprendimu ir leidžia užtikrinti bendro intereso tikslus: užimtumas, konkurencija, dėl kurios laimi vartotojas, nes turi didesnę pasirinkimą, taip pat šalies išskirtinių kompetencijų vystymas.

Lietuvos verslas daro vis didesnę įtaką šalies ekonominiam gyvenimui, įsitvirtina užsienio ir vidaus rinkose, kuriasi naujos verslo kryptys bei įmonės. Lietuvių žodžių žodyne „verslo“ definicija yra užsiėmimas, darbas. K.Lukoševičius verslą apibūdina, kaip ekonominę veiklą, teikiančią naudą verslininkui ir kitiems rinkos dalyviams, vykstant abipusiai naudingiems prekiniais mainams. (Lukoševičius, 1999, p. 23)

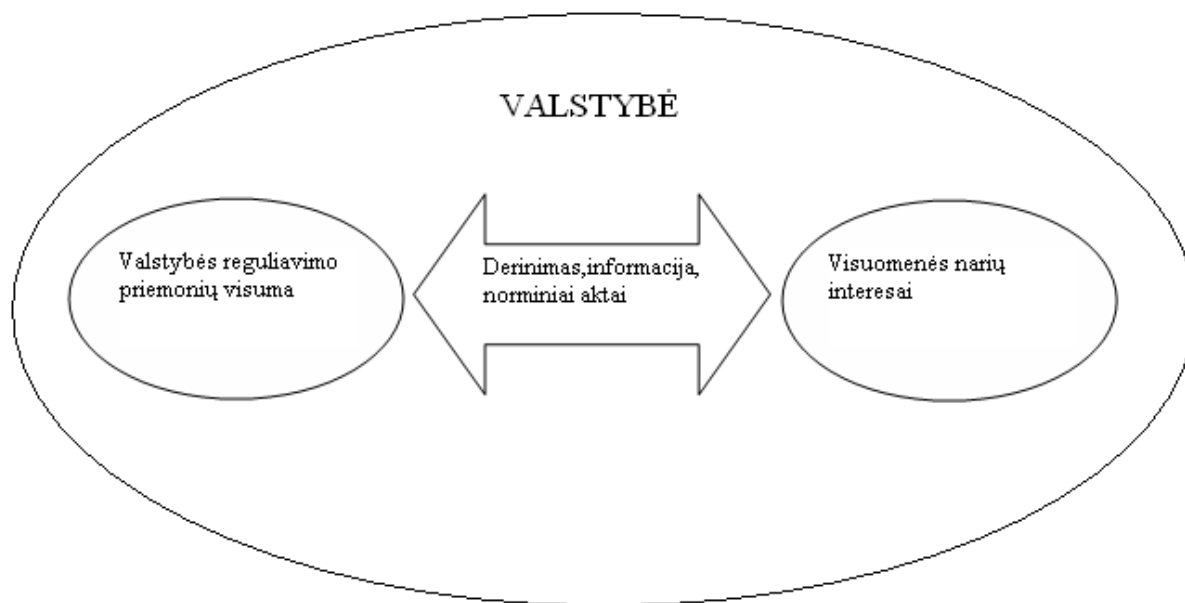
V.Sūdžius apibūdina verslą kaip žmogaus gebėjimą verslauti: „Verslumas – sudėtinga kategorija, lemianti verslininkystės gyvavimą ir esantį vienu pagrindinių verslo funkcionavimo

faktorių. Tai daugiau kokybinė sugebėjimų ir savybių išraiška, būdinga atskiriems žmonėms, pasižymintiems: aktyvumu, iniciatyva, tvirtais įsitikinimais, motyvacija ir pan.“(Sūdžius, 2002, p. 135)

Verslą galima traktuoti ne tik kaip pragyvenimo šaltinį ar ekonominę veiklą, bet ir kaip žmogaus saviraiškos formą, nes čia būtinas kūrybiškumas. Būtent kūryba žmogus gali išreikšti savo gebėjimus ir talentus. Vieni ją išreiškia ant balto popieriaus lapo su teptuku ar tušinuku, kiti savo kūrybines galias atskleidžia laviruodami verslo laivu per begalinius ekonominės aplinkos labirintus. Į verslą galima pažvelgti ir psichologiniu aspektu, čia vyksta daug spartesnis asmenybės tobulėjimas. Žmogus atsakomybę perima į savas rankas ir niekas kitas vadinamas direktorium ar dar kitaip negalės išspręsti ir ištaisyti padarytų klaidų, tik pats verslininkas turės ieškoti kelių kaip suktis iš padėties. Gebėjimas valdyti verslą užaugina pasitikėjimo raumenis.

Kiekviena įmonė veikia aplinkoje, kuriai būdinga verslo sąlygų visumos struktūra. Vertinant kokiose sąlygose vystomas verslas pirmiausia nagrinėjama konkreti įmonės aplinka, atliekama išsami padėties analizė, nuosekliai studijuodama ar valstybės politika palanki verslui organizuoti ir kokie teisės aktai tai reguliuoja. Teisinė verslo aplinka yra verslo pagrindas, įtakojančią įmonės steigimą, sėkmingą veiklą bei likvidavimą. Valstybės vykdoma teisinė politika verslo plėtrą gali stabdyti arba skatinti. Lietuvoje verslo reguliavimą formuojantys procesai turi tendenciją plėtotis pagal pasaulinės praktikos scenarijų. Kaip rodo praktika valstybė visada siekė reguliuoti verslą. Net ir JAV kur valdo pirmiausia rinkos santykiai, valstybė, visuomenės pritarimu, nuolat turi reguliuoti verslo sąlygas, kad būtų išspręstos tam tikros problemos. Daugeliu atvejų įmonės sėkmė priklauso nuo jos sugebėjimų orientuotis įstatymuose ir sureguliuoti santykius su valstybe. Be seimo yra valstybės aparatas, vietinė valdžia (savivaldybės, apskritys), kurie laikosi savo specifinių, kartais net prieštaraujančių vienas kitam teisės aktų bei apribojimų. Kartais atrodo, kad verslas ir valstybė yra priešai tačiau ne visada. Vienas iš valstybės tikslų yra verslo sąlygų gerinimas, nes šalies ekonominė gerovė priklauso nuo įmonių sėkmės. Kada įmonė duoda pelną, sukuria darbo vietas, laimi visa visuomenė.

Valstybinio reguliavimo priemonėmis valstybė turi siekti sudaryti stabilias ekonomines ir socialines ūkio raidos sąlygas, leidžiančias užtikrinti verslo sąlygas, sumažinti negatyvų gamybos poveikį aplinkai ir visuomenei. Jomis galima reguliuoti mokesčių surinkimą, nuosavybės apsaugą, teikti informaciją ūkio subjektams. Valstybiniu reguliavimu gali būti teikiama pagalba, plėtojama mokslo ir technikos pažanga, remiama ūkio veiklos laisvė ir iniciatyva. Vyriausybė, nustatydamą teisinius rinkos ekonomikos funkcionavimo pagrindus neturi peržengti ribos. Vyriausybė įstatymų bei nutarimų pagalba formuoja taisykles, kuriomis remdamasis verslas ir pati valstybė dalyvauja ekonominėje veikloje, grindžia savo tarpusavio santykius. (Simanavičienė, 2002, p.195). Dešimtajame paveiksle pateikiamas valstybinio reguliavimo modelis.

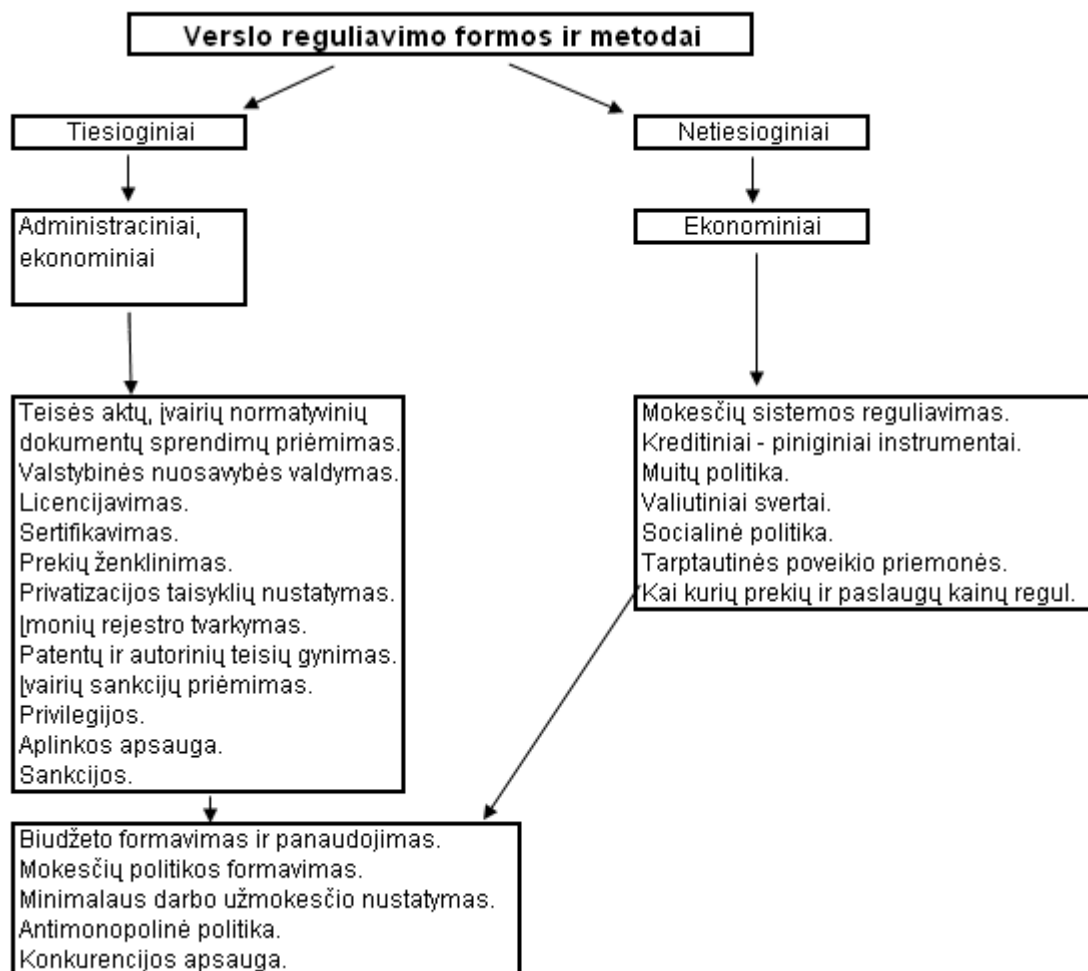
Šaltinis: Ž. Simanavičienė, 2002 m., Valstybinis verslo reguliavimas.

10 pav. Valstybinio reguliavimo modelis

Iš 10 paveikslo matyti, jog valstybinės valdžios išleisti teisės aktai yra įrankis, kurio dėka realizuojama makroekonominė funkcija. Taisyklingai sudėlioti įstatymai bei efektyvus jų realizavimas yra kiekvienos kadencijos valdžios pagrindinis tikslas.

Verslą reglamentuojančius įstatymus galime suskirstyti į tris grupes. Pirmoji – norminiai aktai reglamentuojantys įmonių steigimą. Antroji – norminiai aktai reglamentuojantys įmonės veiklą. Trečioji grupė – norminiai aktai reglamentuojantys veiklos baigtį. Verslo aplinka yra ganėtinai plati bei sudėtinga, jai suvaldyti yra išleistas platus spektras įvairių teisės aktų. Tokia gausybė neišvengiamai skatina dokumentacijos painiavą verslo subjekto vidinėje veiklos apskaitoje. Įstatymai yra painūs, kartais net vienas kitam prieštaraujantys. Kuo didesnis įstatymų ir jų pataisų „talmudas“ tuo verslininkams sunkiau viską peržvelgti, suprasti bei pritaikyti įmonės veikloje. Nieko nuostabaus, kad įmonės nuolat susiduria su auditorių ir kitų veiklos tikrintojų priekaištais ir baudomis. Lietuvos įstatyminė bazė, reguliuojanti verslo aplinką, nėra iki galo išbaigta ir logiška, daugėja įvairių pakeitimų, pataisų, keičiama mokesčių politika. Dažnai deklaruojami įstatymai lemiantys mokesčių lengvatas neteikia realios naudos mokesčių mokėtojams, nes padidinami kiti mokesčiai. Taip verslininkas iš mokesčių lengvatų realios naudos negauna. Rezultatas toks, jog viena ranka duoda, kita atima. Tad natūraliai kyla poreikis valstybės politikoje įvesti daugiau aiškumo į teisinę bazę, ją normalizuoti, padaryti įstatymus lengviau ir efektyviau realizuojamus. (Simanavičienė, 2002, p.194)

Valstybinio reguliavimo politiką galima vykdyti tiesioginiais ir netiesioginiais metodais. Tiesioginę poveikio metodiką sudaro administracinės ir ekonominės priemonės, netiesioginę – tik ekonominės. Priemonės sudarančios abi metodikas vaizduojamos vienuoliktame paveiksle.

Sudaryta: autoriaus pagal Ž. Simanavičienė, 2002

11 pav. Verslo reguliavimo formos

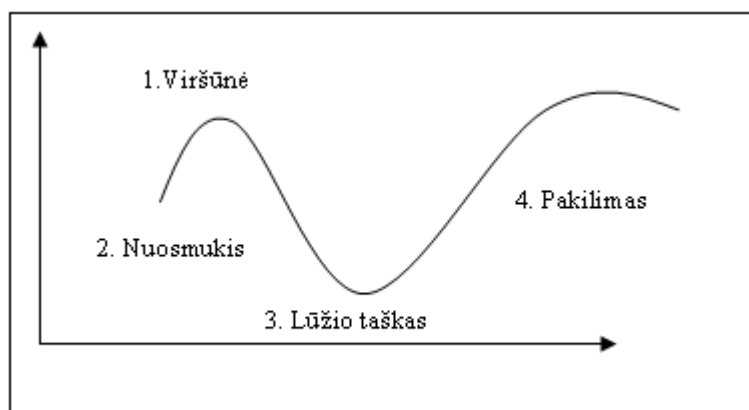
Teisinis reguliavimas vykdomas išleidžiant norminius aktus, kuriais nurodoma valstybinės valdžios bei rinkos subjekto teisės ir pareigos. Administracinis reguliavimas vyksta per vyriausybės įgaliotas institucijas, kurios prižiūri, jog būtų laikomasi įstatymų, o pažeidėjams būtų skiriama perspėjimai ar nuobaudos. Valstybinio reguliavimo mechanizmas apima valstybinio reguliavimo priemones, kuriomis siekiama palaikyti ekonominę pusiausvyrą. Ekonominio nuosmukio metu valstybė skatina investicijas, pakilimo metu – jas prilaiko. Šiems tikslams naudoja visuotinai pripažintas priemones: kreditus, mokesčius, investicijas, valstybinius užsakymus. Taip pat imamas skatinti produkcijos paklausą, importą, mažinti infliacijos apimtį. Valstybinis verslo reguliavimas atsiliepija visam ekonominiam-socialiniam gyvenimui. Reguluodama verslą vyriausybė turėtų sudaryti palankias sąlygas verslininkų potencialo išnaudojimui. Vystantis civilizuočiai

verslininkystei reikia vis daugiau sugebančių, kūrybingų verslininkų. Lietuvoje galima išskirti tris pagrindines verslininkų grupes: įprastinis, atsitiktinis ir tikras verslininkas. Įprastinis verslininkas savo sugebėjimus realizuoja rinkoje tradiciniais metodais ir gauna vienokią ar kitokią pelną priklausomai nuo esamos rinkos padėties. Atsitiktinis verslininkas į rinką patekęs atsitiktinai – dėka pažinčių, palankios rinkos situacijos ir pan. Tikras verslininkas sugebantis ir bandantis realizuoti save inovacinėje veikloje, rizikos sąlygomis. Įprastiniam verslininkui turi būti sudaryta palanki aplinka, suteikta parama, jis tik tokiu atveju gali egzistuoti. Atsitiktinis verslininkas tam tikru metu bus išstumtas iš verslo aplinkos. Todėl valstybė turi orientuotis tik į tikrus verslininkus. Jų potencialo panaudojimui turi būti sukurtos palankios sąlygos. Valstybė gali efektyviai formuoti verslo aplinką, sudarydama visiems vienodas ekonominės veiklos „žaidimo taisykles“, skatindama verslininkystę mokesčių, kreditavimo, draudimo ir kitų sistemų pagalba. Kurdama efektyvią išsilavinimo, specialistų ruošimo, jų perkvalifikavimo sistemą valstybė gali įsijungti į verslininkų formavimą. Kita valstybės funkcija turėtų būti palankios konkurencinės aplinkos kūrimas. Valstybė gali sukurti konkurencinę aplinką kuri skatintų tikrą ekonominį lenktyniavimą, įdiegiant mokslo ir technikos pasiekimus, inovacinį marketingą bei vadybą. Gerai apgalvotas antimonopolinės politikos mechanizmas, racionalus protekcionizmas mokslui imliai produkcijai, leistų sudaryti verslui tinkamas ekonomines sąlygas. Taip pat valstybinė verslo reguliavimo politika neturėtų aplenkėti ir kokybės politikos. Sudaryti palankias sąlygas inovacijoms bei aukštos kokybės paslaugoms. Kelyje į išskirtinumą lietuvių tautybės skiriamasis bruožas yra inovacijos bei žiniomis paremtas visuomeninis mąstymas. Paskutinioji funkcija yra tai, jog turėtų būti kreipiamas didelis dėmesys į tai, jog verslininkystė pasitarnautų visuomenės gerovės vystymuisi. (Simanavičienė, 2002, p.196)

Valstybiniu reguliavimu yra siekiama sumažinti monopolinių arba konkurencinių rinkos jėgų sukeltas disproporcijas, prieštaravimus ekonomikoje ir socialinėje srityje. Jis pasireiškia ne tik įtaka bei kontrole privačioms įmonėms, bet ir tiesioginiu valdymu valstybinių įmonių (arba dalinai valstybinių). Valstybinis verslo reguliavimas yra būtinas. Rinkai būdingi nelygumai arba dar kitaip defektai. Natūraliai rinkoje susidaro monopolijos, iškraipomos konkurencinės sąlygos. Valstybinio reguliavimo priemonėmis valstybė siekia sudaryti stabiliai ir efektyviai funkcionuojančias rinkos sąlygas, sumažinti neigiamą verslo subjektų poveikį pačiai verslo aplinkai bei visuomenei (Navickas, Čibinskienė, 2004, p.169).

3. VALSTYBINĖS EKONOMIKOS VAIDMUO ŠIANDIENINĖS EKONOMINĖS KRIZĖS SĄLYGOSE

Pasaulio ir atskirų valstybių ekonomikos vystosi netolygiai. Egzistuoja cikliniai svyravimai. Ciklas ciklui nelygu. Pirmiausia jie nagrinėjami pagal trukmę. Skiriami verslo ciklai. Jų trukmė 8—10 metų. Aptiktas ir daug trumpesnis - maždaug 40 mėnesių - ciklas, vadinamas „gamybinių atsargų“ ciklu. Yra nustatyti ir 15-20 metų ciklai, susiję su statybos darbų apimties periodišku svyravimu. Pastebėti ciklai, sietini su periodiniais politiniais rinkimais valstybėje, kurie vėl gi labai įtakoja verslą – tai politiniai verslo ciklai. Ūkinės veiklos apskritai ir konkrečių jos pasireiškimų periodinis švytavimas — cikliškumas — neabejotinas. Cikle išsiskiria keturios aiškios fazės: pikas, nuosmukis, dugnas ir žemiausias taškas ir pakilimas. (Jakutis, Petraškevičius, 1999, p.208). 12 – amame paveiksle tai pavaizduota grafiškai.

Šaltinis: JAKUTIS, A; PETRAŠKEVIČIUS, V. Ekonomikos teorijos pagrindai, 1999, p.208

12 pav. Ekonominio ciklo stadijos

Viršūnės taškas dar vadinamas pikū arba buma. Šioje stadijoje nacionalinio produkto apimtis yra didžiausias. Tuo laikotarpiu dirba beveik visi ūkiniai pajėgumai, atsiranda įtampa darbo rinkoje, ypač ima stigti kvalifikuotos darbo jėgos. Gali kilti deficito požymių medžiagų bei žaliavų rinkoje. Tolesnis gamybos augimas darosi nebegalimas be didesnių investicijų. Investicinės išlaidos auga, gerokai padidindamos laisvų pinigų paklausą. Kadangi investavimas reikalauja tam tikro laiko, padidėjusi paklausa pirmiausiai sukelia produkcijos kainų augimą. Stinga vis daugiau rinkos prekių, kainų kilimas sąlygoja gamybos kaštų augimą. Bet kokia ūkinė veikla dėl kainų kilimo yra pelninga, nuostoliai ir bankrotai labai reti. Po to, kai ekonomika eina į aukščiausią pakilimo tašką, vyksta gamybos mažėjimas – nuosmukis (recesija). Jis prasideda prekių ir paslaugų realizavimo mažėjimu. Lėtėja gamybos vystymosi tempai, vėliau gamyba visai nustoja didėti. Sumažėjus paklausai, nebeauga gamyba, didėja nedarbas. Šeimų pajamos taip pat ima mažėti, ir tai dar labiau mažina visuminės išlaidas. Krenta ir rentabilumas, nyksta naujų investicijų motyvai. Mažesnės tampa ir paskatos atnaujinti įrengimus. Nuosmukio stadija baigiasi lūžio tašku, po kurio prasideda

ekonominis atsigavimas. Jei ekonomika lūžio taško stadijoje nugrimzta giliai ir pernelyg ilgai nekyla, tokia būseną vadinama depresija arba krize. Ketvirtajame XX amžiaus dešimtmetyje pasaulį apėmusios ekonominės negandos buvo vadinamos didžiąja depresija. Lūžis – pats žemiausias taškas, kuriame BVP pasiekia žemiausią kiekį. Čia išauga nedarbas, o paklausa gerokai atsilieka nuo gamybinių pajėgumų. Verslo pajamos ir pelnas smukę, dalis firmų patiria nuostolių. Paskatos investicijoms silpnos. Pakilimo stadija, ateina po krizės ar depresijos, kada gamyba pradeda augti – atnaujinami fiziškai ir moraliai nusidėvėję įrenginiai, kyla užimtumo, pajamų ir vartojimo rodikliai. Pagerėja gamybos, realizavimo ir pelno perspektyvos, pagausėja investavimo motyvų. Įtraukiami į gamybą lig tol nepanaudoti gamybiniai pajėgumai bei neužimta darbo jėga. (Jakutis, Petraškevičius, 1999, p.208)

Ekonominis ciklas dažniausiai matuojamas bendruoju vidaus produktu (BVP).

Bendrasis vidaus produktas (BVP) – bendrosios pajamos, sukurtos šalies teritorijoje, taip pat užsienio gamybos veiksmų gautos pajamos konkrečioje šalyje, minus šios šalies piliečių gautos pajamos užsienyje.

Tai pats patikimiausias ekonomikos būsenos rodiklis. Pagal ekonomistus BVP kritimas 3 mėnesius iš eilės laikomas ekonomikos recesija ir priešingai, greitas BVP augimas laikomas ekonomikos bumu. Kita vertus ne visada galima aiškiai pastebėti, kada baigiasi viena ekonominio ciklo stadija ir kada prasideda kita. Kiekvienas ciklas atsiranda kitame ūkinio išsivystymo lygyje ir vieno ciklo dugne žmonės gali gyventi geriau negu kito ciklo pike. Tai priklauso nuo valstybių ekonomikų pajėgumo. Reguluoti pakilimus ir nuosmukius šalių vyriausybės rengia ekonominius veiksmų planus. Ekonominių pakilimų metu rinkoje mažinami pinigų kiekiai rinkoje, skatinamos investicijos, nuosmukiams taip pat ruošiamos strategijos, siekiant juos amortizuoti.

3.1. Ekonominis nuosmukis pasaulyje

Valstybės seka savo ekonomikos ciklus ir per mokesčių bei valstybinius užsakymus stengiasi sušvelninti ekonomikos svyravimus. Jei ekonomika sparčiau auga, didėja biudžetinės pajamos iš mokesčių ir didėja valstybiniai užsakymai, jei ekonomika rodo stagnacijos požymius, mažėja mokesčių surenkamumas ir mažinamos valstybinės išlaidos. Paskutiniajame šimtmečiuose per pasaulį laikas nuo laiko nuvilnija ekonominiai nuosmukiai. Štai keletas iš jų:

- ✓ Didžioji depresija (1929-1935)
- ✓ Lotynų Amerikos skolų krizė (1982)
- ✓ Japonijos turto burbulų sprogdymas (1990)
- ✓ Meksikos ekonominė krizė (1994-1995)
- ✓ Azijos finansų krizė (1997-1998)
- ✓ Rusijos finansų krizė (1998)

- ✓ Argentinos krizė (1999-2002)
- ✓ Technologijų burbulo sproginimas (2000-2002)
- ✓ Nekilnojamojo turto ir kredito krizė (2007 – dabar)

(D. Frejus, 2009)

2007 metais pasaulio valstybių makroekonominiams rodikliams pradėjus blogėti, pasireiškė dar vienas ekonominis nuosmukis. Jis pavadintas nekilnojamojo turto (NT) ir kredito krize. Šio reiškinio išskirtinumas – jo mastas. Palietė visų išsivysčiusių šalių ekonomikas. 2008m. rugsėjo mėn. pasaulinę finansų sistemą sukūrė dramatiškos naujienos apie reikšmingas visai bankinei sistemai finansų institucijas:

- ✓ ketvirto pagal dydį JAV investicinio banko „Lehman Brothers“ bankrotas;
- ✓ skubotas investicinio banko „Merrill Lynch“ pardavimas Amerikos bankui;
- ✓ JAV draudimo kompanijos „AIG“ nacionalizavimas;

Šie įvykiai akivaizdžiai pademonstravo, kad finansų krizė dar tik įgauna pagreitį. „Lehman Brothers“ išnykimas, parodė, kad netgi didelės ir reikšmingos, turinčią solidžią ir stabilią ekonominę reputaciją institucijos bankrotas toli gražu nėra neįmanomas. Atsinaujinusi suirutė finansų rinkose sukėlė nuogąstavimų, kad ekonomikos nuosmukis gali būti toks pat skaudus kaip 4-tojo dešimtmečio Didžioji depresija. Šiuo metu pasaulio finansų sektoriuje vyrauja neapibrėžtumo bei netikrumo nuotaikos, nes niekas nėra užtikrintas dėl valstybių gelbėjimo planų sėkmės. (Swedbank, 2008)

Atsižvelgiant į tai, kad šiandieninėje globalioje rinkoje visi ūkio subjektai siejasi ekonominiais finansiniais ryšiais, pasikeitimai JAV finansų sektoriuje persimetė į viso pasaulio rinkas. Pirmoje lentelėje vaizduojama metinė bendrojo vidaus produkto (BVP) dinamika įvairiose pasaulio valstybėse.

1 lentelė

Kasmetinis BVP padidėjimas pasaulio valstybėse, proc.

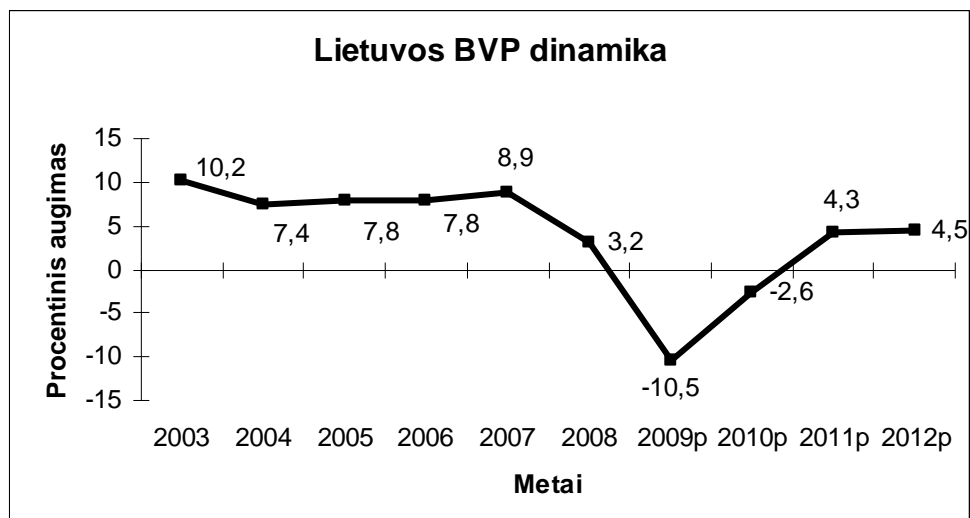
	2005	2006	2007	2008	2009
JAV	3,1	2,9	2,2	1,8	1,3
Japonija	1,9	2,2	2,1	1,0	0,9
Ispanija	3,7	4,0	3,5	1,4	0,6
Prancūzija	1,7	2,2	1,9	1,2	1,0
Suomija	3,1	4,8	4,3	2,5	1,7
Vokietija	1,0	3,1	2,6	1,8	1,1
D.Britanija	1,9	3,2	2,8	1,2	0,6
Švedija	3,3	4,5	2,8	1,7	1,6
Indija	9,2	9,7	8,7	7,7	7,1
Kinija	10,4	10,7	11,4	9,8	8,5
Rusija	7,5	8,0	9,5	5,6	-3,0
Lietuva	7,8	7,8	8,9	3,2	-10,5

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal, SWEDBANK, Pasaulio ekonomikos apžvalga, 2008 m. spalio mėn., p.3

Tenka pastebėti, kad BVP kitimas reiškęsi visų nagrinėtų šalių ekonomikose, tačiau Lietuvoje nuo labai reikšmingo augimo 2005 – 2007 metų laikotarpyje, po pirmojo 2009 metų ketvirčio, 2009 metams Lietuvai prognozuojamas dviženklis kritimas – (-10,5%). Šio rodiklio kitimas reiškiasi ir toliau.

3.2. Ekonominės krizės pasireiškimo priežastys Lietuvoje

Pasikeitimai pasaulio rinkose pasireiškė ir Lietuvos ekonomikoje. Šalies ekonomikos padėtį atspindi BVP kitimo dinamika 13 – ame paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal DNB NORD Bankas, 2008, Lietuvos ekonomikos perspektyvos p.8; FINANSŲ MINISTERIJA, pagrindiniai makroekonominiai rodikliai, 2009 m. [interaktyvus]

13 pav. Lietuvos BVP augimo dinamika, proc.

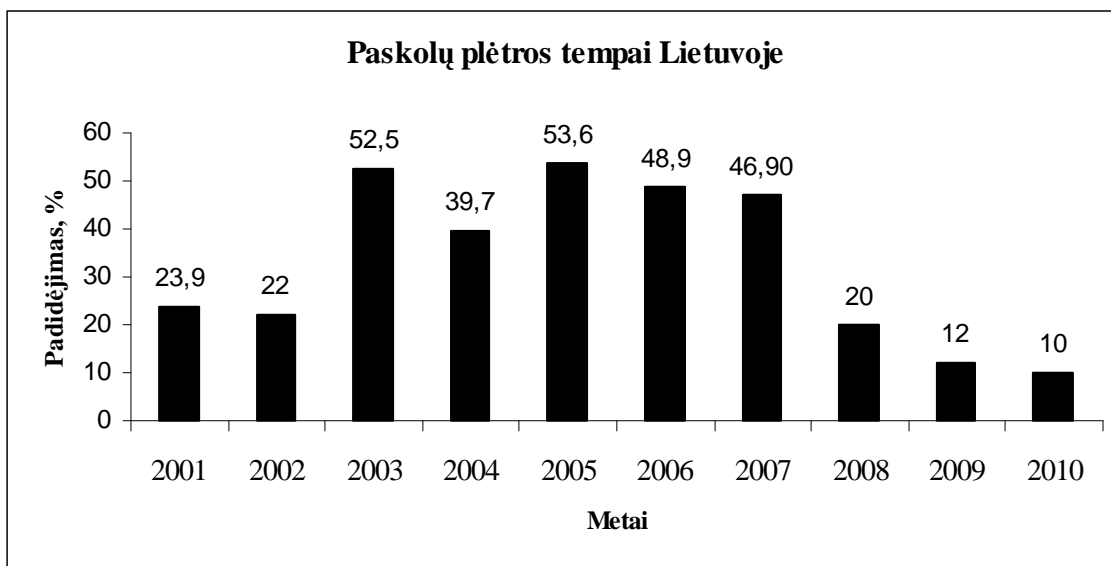
Iš 13 paveikslą matosi, jog Lietuvos ekonomiką 2009m. yra recesijos būklėje, prognozuojamas kritimas net (-10,5) proc. Tai reiškia, jog 2009 metais Lietuvos bendrasis vidaus produktas ne tik kad nepaaugs, bet dar ir ženkliai sumažės. Ekonomikos ir finansų analitikai nebuvo pajėgūs dar prieš krizę prognozuoti 2009 metų Lietuvos BVP kritimo ribas. Nuolat keičiantis ekonominiams rodikliams ekonominio nuosmukio tendencijos atnaujinamos, taip pat pateikiamas naujas BVP augimo lygis. Šios prognozės kartu su prognozavimo šaltiniu bei data pateikiamos antroje lentelėje.

BVP lygio prognozės 2009 metams pagal prognozavimo datas

Eil. Nr.	Prognozavimo data	Prognozuojamas BVP pokytis	Šaltinis
1.	2008 spalio mėn	1,5%	FINANSŲ MINISTERIJA (2008). 2008–2011 m. Ekonominių rodiklių projekcijos (spalis) ir projekcijų perspektyvos (gruodis) [interaktyvus]. <i>Finmin.lt</i>
2.	2008 gruodžio mėn	2%	NAUSĖDA, Gitanas. (2008) Lietuvos makroekonomikos apžvalgos Nr. 34 prezentacija, gruodžio 16d., p.12
3.	2009 sausio mėn.	-6%	SWEDBANK, (2009) <i>Baltijos šalių apžvalga</i> , Makroekonomikos apžvalga, sausio mėn., p.2
4.	2009 vasario mėn.	-5, 5%	NAUSĖDA, Gitanas. (2008) Lietuvos makroekonomikos apžvalgos Nr. 34 prezentacija, kovo 24d., p.25 pagal SEB <i>Nordic Outlook</i> , 2009 vasaris
5.	2009 kovo mėn.	-9%	NAUSĖDA, Gitanas. (2008) Lietuvos makroekonomikos apžvalgos Nr. 34 prezentacija, kovo 24d., p.25
6.	2009 balandžio mėn.	-10,5%	FINANSŲ MINISTERIJA (2009) Pagrindiniai makroekonominiai rodikliai [interaktyvus]. <i>Finmin.lt</i> , kovo mėn.

Matome, kad net finansų analitikai, kurie disponuoja pačiais naujaisiais statistiniais duomenimis, naudodami sudėtingus matematinius modelius, neprognozavo tokio Lietuvos ekonomikos susitraukimo. Tokia ekonomikos būklė atsiliepė visų pirma privačiam sektoriui, nes nutrūko valstybiniai užsakymai, sustojo bankų kreditinė veikla. Šiuo metu prognozuojamos minusinės tendencijos gali išlikti iki metų pabaigos. Teigtina išvada, jog BVP minusinio augimo tendencijos gali kisti iki pat metų pabaigos.

Finansų analitikai konstatuoja, kad šiuo metu Lietuvos ekonomikos ciklo stadija yra recesija. Vyriausybės ekonominė programa nukreipta į taupymą, tai vienas iš pagrindinių recesijos įveikimo metodų. Finansų analitikai Lietuvai šią ekonominę krizę prognozavo jau 2008 metų pradžioje. Ekonominis nuosmukis yra pasaulinis reiškinys ir Lietuva jo išvengti greičiausiai negalėjo, nes ekonominę krizę sukėlė pasaulio, o taip pat ir Lietuvos, bankuose vykusi urminė paskolų prekyba. Paskolų augimo tempai nuo 2001 metų vaizduojami 14 paveiksle.

Šaltinis: NAUSĖDA, G.; Lietuvos makroekonomikos apžvalga Nr. 34, 2008 m. gruodžio 16 d., p. 32

14 pav. Paskolų plėtros tempai Lietuvoje, proc.

Paveiksle matome, jog bankų išduotos paskolos namų ūkiams ir verslui ženkliai augo. Tokį augimą įtakojo, didelis pinigų kiekis atėjęs iš Amerikos federalinio rezervo ir Europos Centrinio banko (Vainienė, 2009). Išduotų paskolų skaičius iki recesijos, t.y. 2008 metų augo vidutiniškai po 40% per metus.

Toks gausus kreditavimas iš bankų sukėlė Lietuvoje vidaus vartojimą ir suaktyvino vidaus rinką, sudarė geras sąlygas kainų kilimui bei įmonių pelningumo augimui. Kai trūko laisvos darbo jėgos, įmonės viliojo darbuotojus sparčiai didindamos atlyginimus ir tai dar labiau didino infliaciją. Šie procesai buvo palankūs valstybės išdo įplaukoms, kurių planas laikas nuo laiko buvo netgi viršytas, tačiau gausesnės biudžeto pajamos nebuvo panaudotos gerinti šalies konkurencingumui. Ekonomistai tai įvardijo kaip ekonomikos kaitimą, kuris galėjo baigtis sprogimu. Jų prognozės pasitvirtino. Tai naujas reiškinys ir jis pasitiko Lietuvos Ekonomiką visiškai nepasirengusią.

Šiuo metu ekonominis kritimas ganėtinai ryškus ir skaudus Lietuvai, nes krizė stipriausiai smogė silpnesnės ūkinės sistemos šalims. Kylančios rinkos yra kaip augantis organizmas, kuris neturi stipraus imuniteto išorės dirgikliams. Jos vienintelis uždavinys augti ir plėstis. Plėtoti apsaugai nepakanka nei patirties nei finansinių išteklių. Finansų analitikai pabrėžia, kad šalies ekonominė politika jau kuris laikas nėra toliaregiška, todėl neišvengiamai ėmė ryškėti ekonomikos perspektyvų blogėjimo požymiai:

- ✓ Pradėjo didėti bedarbių skaičius (3 lentelė);
- ✓ Sumažėjo darbo užmokestis (D.U.) (3 lentelė);
- ✓ Sumenko tiesioginės užsienio investicijos (3 lentelė);
- ✓ Eksporto plėtra buvo gerokai lėtesnė (3 lentelė);

- ✓ Sparčiai augo šalies bendroji skola, pralenkdama net Mastrichto kriterijų reikalavimus, kad valstybės skola neturi viršyti 60% bendrojo vidaus produkto(3 lentelė);
- ✓ Aukštos nekilnojamojo turto kainos (4 lentelė);

3 lentelė

Faktiniai ir prognozuojami Lietuvos makroekonominiai rodikliai, 2003m. – 2010m.

Rodiklis	2003m.	2004m.	2005m.	2006m.	2007m.	2008m.	2009p	2010p
Nedarbo Lygis, proc.	12,4	11,4	8,3	5,6	4,3	5,8	11,0	14,0
D.U. pokytis, proc	5,5	8,5	10,9	19,1	18,5	13,0	-8,0	-4,0
TUI įplaukos, (proc.nuo BVP)	1,0	3,4	4,0	6,0	5,2	3,6	3,8	3,8
Eksporto augimas (proc.nuo BVP)	6,2	12,0	27,0	17,9	9,2	25,0	-4,0	-2,0
Importo augimas (proc.nuo BVP)	6,9	14,2	26,1	23,1	15,9	20,8	-12,7	-0,9
Skola užsieniui (proc. nuo BVP)	40,5	42,4	50,7	60,2	72,3	73,8	76,7	76,0

Šaltinis: SWEDBANK, (2009) *Baltijos šalių apžvalga*, Makroekonomikos apžvalga, sausio mėn., p.3

1 kv.m buto kainų kitimas nuo 2002-ųjų metų iki 2006-ųjų metų

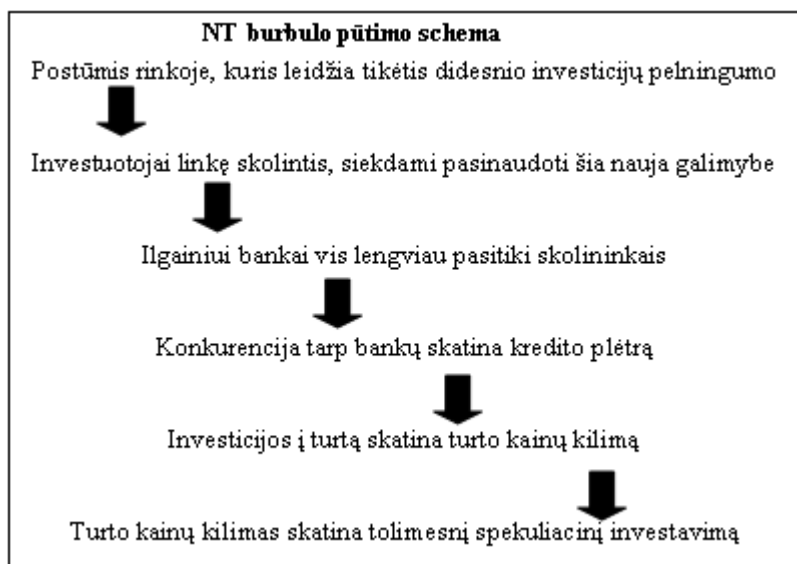
	Centras		Gyvenamieji rajonai	
	Nauja statyba	Sena statyba	Nauja statyba	Sena statyba
Vilnius				
2002 metai	3700	2250	2250	1700
2003 metai	4400	2700	2700	2000
2004 metai	6400	4000	3000	2500
2005 metai	10000	5500	4200	3900
2006 metai	13000	7000	5000	4500
Kaunas				
2002 metai	1700	900	1020	750
2003 metai	2000	1200	1200	1000
2004 metai	3500	1800	2900	1400
2005 metai	5000	2600	3400	2000
2006 metai	7000	3500	4500	2500
Klaipėda				
2002 metai	2000	1200	1800	800
2003 metai	2800	1800	2300	1200
2004 metai	3500	2000	2500	1800
2005 metai	5000	4000	3700	2800
2006 metai	7500	5000	4500	3000

Šaltinis: KEIZERIENĖ E., Kainų burbulų atsiradimas nekilnojamojo turto rinkoje, 2007, p.42

Lietuva įsijungusi į pagrindines globalios rinkos organizacijas – Pasaulio prekybos organizaciją, Tarptautinį valiutos fondą, Pasaulio banką, NATO, Europos Sąjungą išplėtė atviros rinkos privalumus, tačiau turi stiprų koreliacinį ryšį su pasaulio ekonomika. Pasauliniai ekonomikos sukrėtimai, stipriai atsiliepė, visai Europai ir Lietuvai. Išoriniai veiksniai daro didesnę įtaką nei vidiniai faktoriai, nes vidinė plėtra glaudžiai susijusi su eksporto apimtimis bei išoriniu finansavimu.

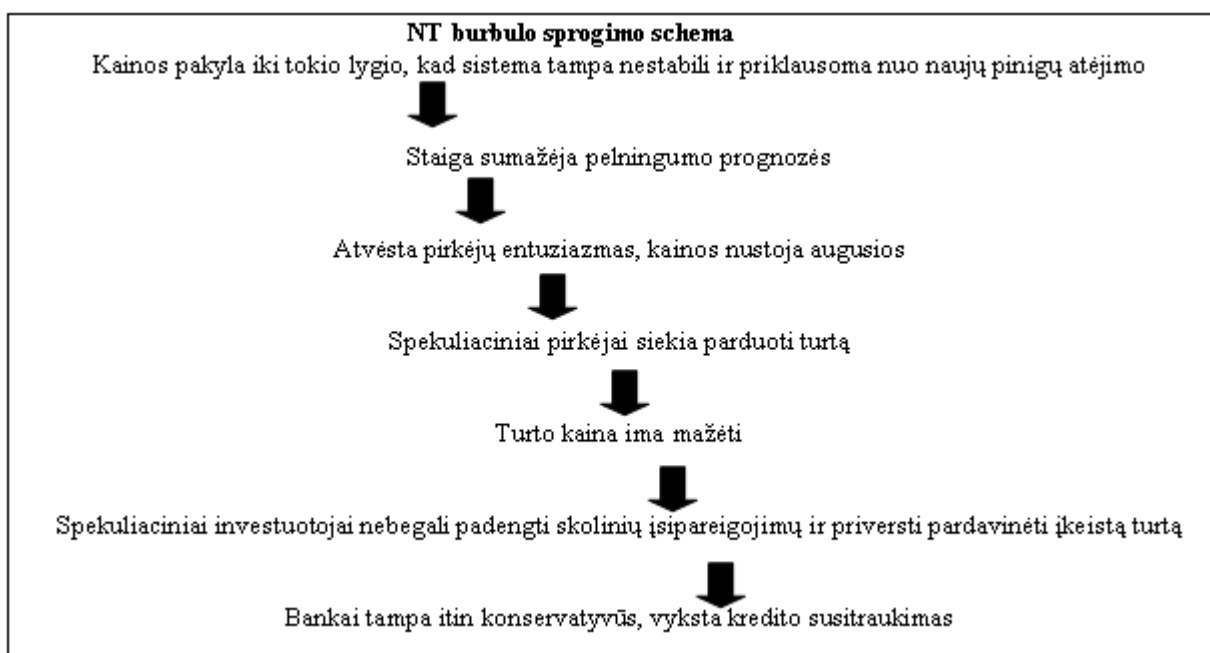
Kai kurie ekonomistai vylėsi, kad dėl Lietuvos „rinkos provincialumo Lietuva atsidūrė geresnėje padėtyje nei daugelis kitų Europos Sąjungos šalių, nes neturi pakankamai gerai išvystytų komercinių vertybinių popierių rinkos, o tuo pačiu ir išvystytos didmeninės skolinimosi rinkos“. (V. Keturka, 2009) Tačiau kaip parodė statistiniai duomenys, tai buvo tik spėjimai. Realybė kita. Recesija pasireiškė visu sunkumu Lt/m²

Ekonomika labai inertiškas dalykas. Ją labai sunku išjudinti iš vietos, tačiau išibėgėjus lygiai taip pat sunku sustabdyti. Geriausiu atveju ekonomiką turintys paveikti valdžios sprendimai apčiuopiamų rezultatų duoda po metų, neretai ir – po pusantrų ir daugiau. Šis nuosmukis – tai rezultatas ekonominės politikos, vykdytos ne vienerius metus. Ekonomistai sutaria, kad krizė Lietuvoje kilo dėl didžiulio kiekio į ekonomiką patenkančių neuždirbtų pinigų, kurie savo ruožtu išpūtė milžinišką nekilnojamojo turto (NT) kainų kilimo burbulą. „Pigios“ paskolos sudarė sąlygas namų ūkiams skolintis gyvenamo būsto įsigijimui. Penkioliktame paveiksle schematiškai vaizduojama kaip susidaro nekilnojamojo turto burbulai.

Šaltinis: FREJUS, D., Istorinis žvilgsnis į pasaulines finansų krizes, 2009, AB bankas Finasta prezentacija
15 pav. Nekilnojamojo turto burbulo pūtimo schema

Nekilnojamojo turto kainoms pasiekus apogėjų, investavimas atslūgsta ir burbulas subliūkšta. Ši schema vaizduojama 16 paveiksle.

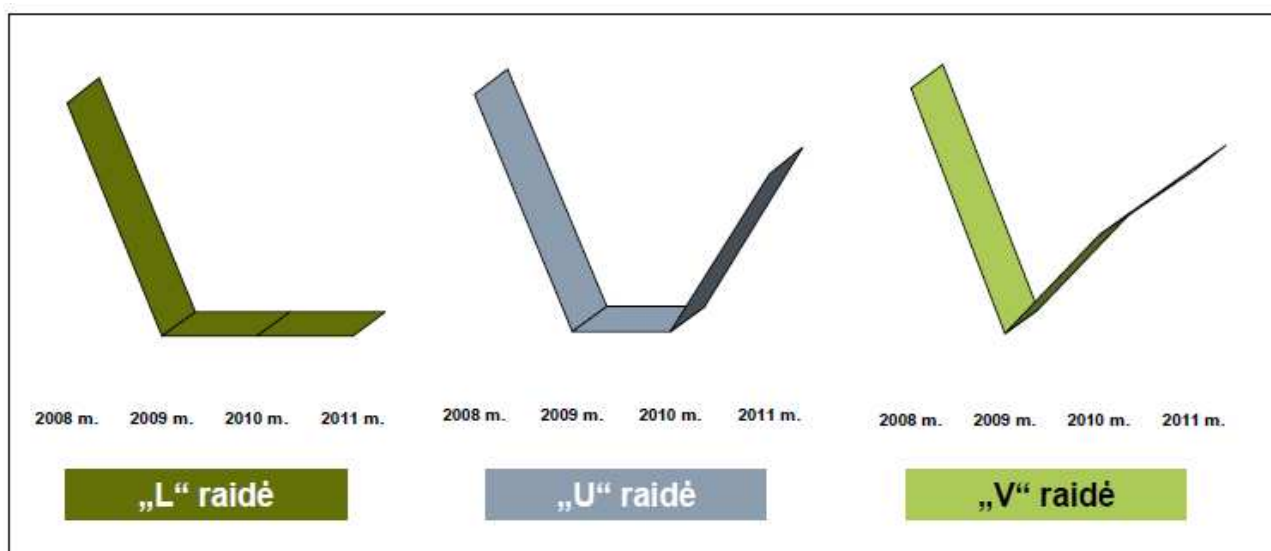
Šaltinis: FREJUS, D., Istorinis žvilgsnis į pasaulines finansų krizes, 2009, AB bankas Finasta prezentacija
16 pav. Nekilnojamojo turto burbulo sproginimo schema

Situacija nekilnojamojo turto rinkoje labai skaudžiai atsiliepė verslui. Paskutinius dešimt metų Lietuvos ekonomikoje gyvenamojo būsto plėtra buvo greičiausiai besivystanti verslo sritis. Ekonomikai susitraukus pasinaikino gerai apmokamos įvairių statybinių profesijų darbo vietos. Rinkoje liko neparduotų pastatytų, įrengtų butų. Jų būklės palaikymui reikalingos lėšos. Valstybė nepajėgia jų supirkti ir panaudoti socialinio būsto sprendimo problemai.

Būsto kainų augimą Lietuvoje, o taip pat ir nekilnojamojo turto kainų „burbulo“ atsiradimą lėmė šios priežastys:

- ✓ Lietuvos ekonominis augimas.
- ✓ Gyventojų pajamų augimas.
- ✓ Lengvai prieinami finansavimo šaltiniai: palankios kreditų sąlygos.
- ✓ Ribota paklausaus būsto pasiūla.
- ✓ Aukštesnio pragyvenimo lūkesčiai.
- ✓ Finansinių institucijų įtaka. Didžiulės įtakos turėjo bankų skelbiamos nuolaidos, akcijos,
- ✓ Tai, kad pasiūla nedidelė ir išperkami visi būstai, nežiūrint į kainas, suformavo motyvą, kad nekilnojamojo turto kainos toliau kils. (E. Keizerienė, 2007, p.44)

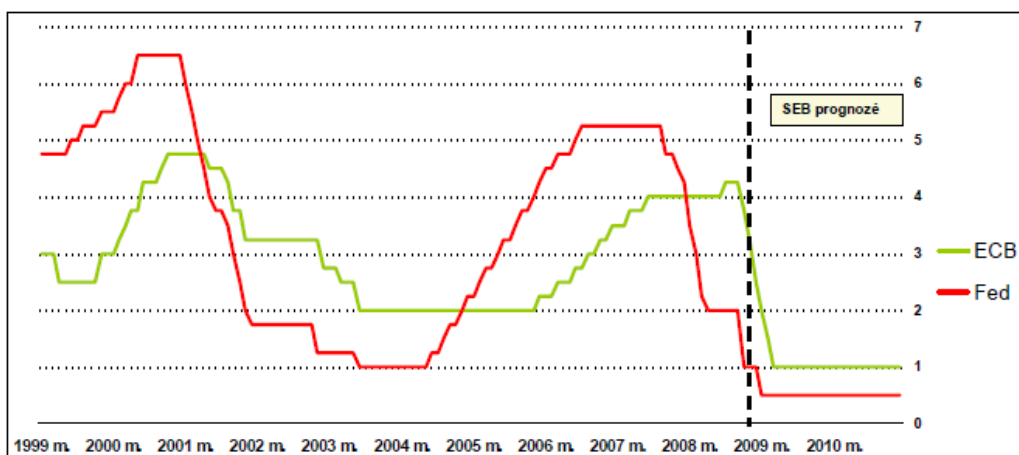
Išėjimo iš ekonominės krizės scenarijai makroekonominiu požiūriu gali būti vaizduojami kaip „L“, „U“ ir „V“ formos. Šie scenarijai pavaizduoti 17 – am paveiksle.

Šaltinis: NAUSĖDA, G.; Lietuvos makroekonomikos apžvalga Nr. 34, 2008 m. gruodžio 16 d., p.13

17 pav. Galimi Lietuvos ūkio plėtros scenarijai vidutiniu laikotarpiu

Nagrinėjant Lietuvos ekonomikos rodiklius prognozuojama, kad „L“ formos ūkio plėtros scenarijus yra mažiausiai tikėtinas. Šio scenarijaus atsiradimui trukdys krizės įveikimo makroekonominė politika. Ji stabdys investicijas ir vartojimą, tačiau sudarys sąlygas ekonomikai kilti vėliau. Ekonominio nuosmukio metu Centriniai bankai taiko itin žemas palūkanas paskoloms, kurios anksčiau ar vėliau turi suintensyvinti investicinius projektus (18 paveikslas).

Šaltinis: NAUSĖDA, G.; Lietuvos makroekonomikos apžvalga Nr. 34, 2008 m. gruodžio 16 d., p.13

18 pav. Europos Centrinio banko ir Federalinio rezervų bazinės palūkanų normos

Dar daug Lietuvos ekonomikos efektyvinimo galimybių yra nepanaudota, nes Lietuvos ekonomika dar palyginti jauna. Tai pranašumas net gi prieš stiprias vakarų valstybes. Kita vertus yra veiksnių, galinčių aktyvinti šį scenarijų tai prognozuojamas elektros energijos kainų staigus kilimas, įtakotas Ignalinos atominės elektrinės uždarymu. Taip pat tarptautinės ekonomikos stagnacija galėtų priversti Lietuvą ilgai užsibūti recesijos dugne. „U“ raidės scenarijus ne tik palankus, bet ir labiausiai tikėtinas. Prognozuojama, jog paskutiniame 2009 metų ketvirtyje bus atstatytas bendradarbiavimo pasitikėjimas tarptautinėje rinkoje, trauksis kreditų negražinimo baimė, o 2010 m. pasaulio valstybių makroekonominiai rodikliai pradės kilti. Tarptautinio pasitikėjimo paveikti, Lietuvos bankai pradės drąsiau kredituoti verslą. Šio scenarijaus apribojimai susiję su biudžeto skylėmis, kurių dydis gali lemti ilgesnį nei planuotą jų lopymą. Padidinti mokesčiai ir stipriai apribota vyriausybinių investicijų programa gali užsilaikyti ilgiau nei planuota. „V“ raidės scenarijus labai optimistiškas ir mažiausiai tikėtinas. Jį gali įtakoti staigus pasaulinės finansų rinkos atsigavimas bei Lietuvos verslo subjektų didelis aktyvumas iš karto po krizės įgyvendinant investicinius projektus. (Nausėda, 2009, p.14-16)

3.3. Vyriausybės antikrizinės ekonomikos gelbėjimo politikos vertinimas

Lietuvos ekonomikai nepalanku tai, kad recesijos metu vyko rinkimai į Lietuvos Respublikos Seimą. Naujoji 2008 – 2012 metų vyriausybė darbus pradėjo didelių problemų ir iššūkių išvakarėse, kai ne tik Lietuva bet ir visas pasaulis apimtas ekonominio nuosmukio ir socialinės įtampos. Skubiausi ir svarbiausi darbai, žinoma, susiję su šalies kėlimu iš recesijos stadijos. Nenuostabu, jog tiek valdžios struktūros tiek plačiosios visuomenės sluoksniuose šiuo metu aktyviausiai eskaluojama tema yra ekonominė valstybės situacija. Įvairių šalių antikrizinės priemonės vaizduojamos penktoje lentelėje. Lietuva taip pat ne išimtis – aktyviai diskutuojama,

rengiamos viena po kitos krizės įveikimo strategijos, konstruojami optimistiniai ir pesimistiniai scenarijai.

5 lentelė

Įvairių valstybių antikrizinės priemonės

JAV	Pažadėjo skirti 5mlrd. dolerių paramą JAV automobilių tiekėjams; ketinama įgyvendinti 500mlrd. dolerių bankų gaivinimo programą;
Didžioji Britanija	Planuojama minimalios valstybinės intervencijos politiką nustumti užmarštin ir daugiau valdžios atiduoti į valstybines rankas.
Danija	Teikiama finansinė pagalba bankams iš valstybinio biudžeto; mažinamas pajamų mokesčio tarifas
Ispanija	Vyriausybė numačiusi 70mlrd.EU ekonomikos skatinimo paketą;
Prancūzija	Mažinamas pajamų mokestis mažai uždirbantiems, tokiu būdu gyventojų rankose liks maždaug 1,1mlrd. EU, ši suma pagyvins ekonomika padidėjusiu vartojimu.
Lenkija	Biudžeto politika: didinti įplaukas, mažinti išlaidas;
Airija	Sugriežtins imigracijos taisykles, kad apsaugoti darbo vietas, siekiama, jog darbdaviai ieškotų darbuotojų vietinėje rinkoje.
Švedija	Kovai su nedarbu planuojama skirti apie 1mlrd. EU iš valstybinio biudžeto. Lėšos skiriamos apmokymams, draudimui nuo nedarbo didinimui ir kitokiai pagalbai bedarbiams; iš viso Švedija kovai su krize planuoja skirti apie 4mlrd. EU.
Estija	Mažinamos išdo išlaidos, dvejiems metams stabdomos įmokos į antros pakopos pensijų fondus
Latvija	Vykdoma biudžetinių išlaidų taupymo programa. Mažinamos viešosios išlaidos; biudžeto deficitui sukontroliuoti pasinaudota 7,5 mlrd. Eurų paskola iš TVF;
Ukraina	Mažinamos biudžeto išlaidos; vykdoma bankų rekapitalizacija; dujų ir elektros energijos įkainių didinimas daugiau suvartojantiems; akcizų didinimas alkoholiui, tabakui, dyzelinui; paimta 16,4 mlrd. JAV dolerių paskola iš TVF;
Vengrija	Valstybės ekonomika ant bankroto slenksčio; siekiama 25mlrd. Eurų paramos iš TVF, Pasaulio banko ir Europos Sąjungos.
Rumunija	Paimta 20 mlrd. EU paskola iš TVF ekonomikos gelbėjimui.
Lietuva	Didinami mokesčių tarifai; mažinamos biudžetinės išlaidos: mažinami atlyginimai viešajame sektoriuje ir karpoma vyriausybinų investicijų programos apimtis;

Šaltinis:ADOMAITIENĖ, L. Pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė: pranešimų santrauka, 2009 [interaktyvus]; PARLAMENTINIŲ TYRIMŲ DEPARTAMENTAS, LR SEIMO KANCELIARIJA, Pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė: pranešimų santrauka, 2009 04 14 – 2009 04 20

2009 metų Lietuvos biudžeto asignavimų planas buvo patvirtintas 2008 metais gruodžio mėnesį, tačiau ekonominei situacijai sparčiai einant į recesiją, naujoji vyriausybė privalėjo sumažinti biudžetinių išlaidų užmojus, koreguojant asignavimų planą bei parengti antikrizinį veikimo planą. Šeštoje lentelėje vaizduojami biudžeto asignavimai pagal funkcijas ir joms realizuoti naudojamų biudžetinių lėšų suma. Taip pat pateikti duomenys ankstesnio ir koreguoto biudžeto išlaidos bei asignavimų kaita procentine išraiška.

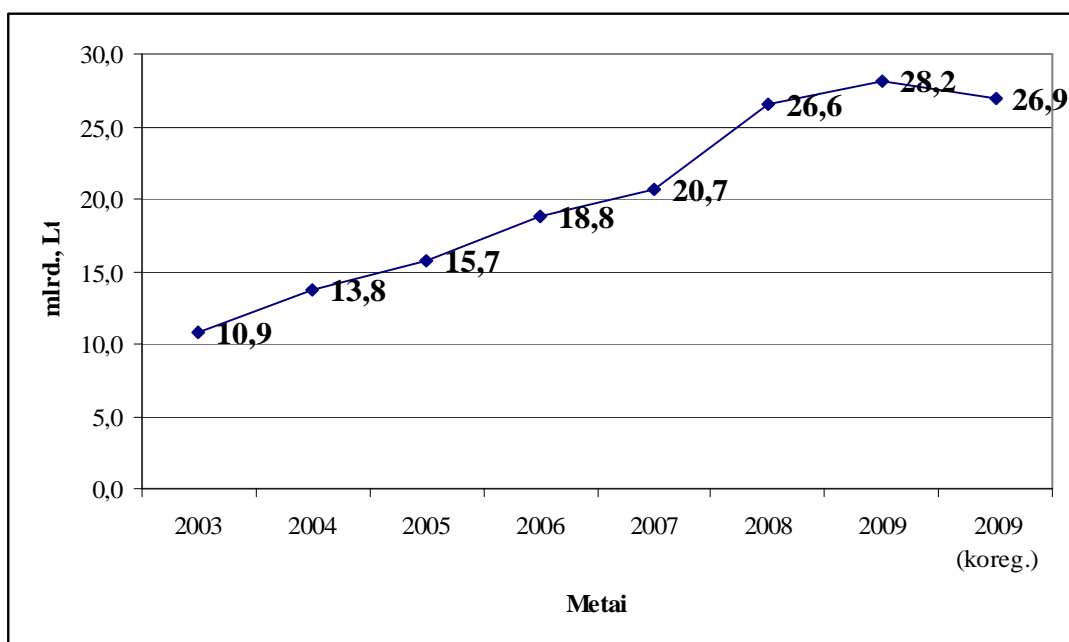
6 lentelė

Biudžeto asignavimai ir jų korekcijos

Asignavimai	Biudžetas, tūkst.	Koreguotas biudžetas, tūkst.	Pokytis +-, proc.
Bendros valstybės paslaugos	7792649	7359172	-6
Gynyba	1559129	1358382	-13
Viešoji tvarka ir visuomenės apsauga	2436670	2195821	-10
Ekonomika	6557760	6179256	-6
Aplinkos apsauga	781761	894295	14
Būstas ir komunalinis ūkis	70194	84572	20
Sveikatos apsauga	1922624	2174491	13
Poilsis, kultūra ir religija	786419	707438	-10
Švietimas	3058031	2853967	-7
Socialinė apsauga	3206944	3132778	-2
Iš viso išlaidų	28172181	26940172	-4

Šaltinis: FINANSŲ MINISTERIJA, Pervesta asignavimų pagal valstybės funkcijas, 2009 m. [interaktyvus]

Matosi, jog bendra biudžeto išlaidų suma sumažinta 4%. 19 paveiksle vaizduojama biudžeto asignavimai pagal funkcijas. Iš paveikslo matyti, jog biudžetinių išlaidų tendencija išlaikė ryškia didėjimo tendenciją. Kukliausios prognozės formuluojamos 2009 metams. Šių metų prognozė pateikiama su prognozuotu ir koreguotu biudžetėto planais. Koreguoto biudžeto prognozė, rodo jog šiais metais išlaidų didėjimo beveik nebus. Ekonomikos situacija lemia, jog valstybinio biudžeto peržiūrėjimai baigiasi išlaidų mažinimu. Tai reiškia, kad stabdomi investiciniai projektai, rinkoje sparčiai auga bedarbystė. Nepateikiama jokių realių ekonomikos gaivinimo projektų.

Šaltinis: FINANSŲ MINISTERIJA, Valstybės biudžeto vykdymo duomenys, 2009 m. [interaktyvus]

19 pav. Statistiniai duomenys 2003-2009m.: asignavimai pagal valstybės funkcijas

Be biudžetinių išlaidų mažinimo parengtas ir vyriausybės antikrizinis planas, nukreiptas į mokesčių tarifų koregavimą bei valstybinio biudžeto išlaidų mažinimą. Mokesčių tarifų korekcijos vaizduojamos septintojoje lentelėje.

7 lentelė

Mokesčių korekcijos nuo 2009 m. sausio mėn. 1d.

Mokestis	Iki 2009m.	Nuo 2009 m.	Komentaras
Pelno mokesčio tarifas	15%	20%	
Gyventojų pajamų mokesčiai (GPM)	24% darbo santykių GPM	15% pajamų mokesčio tarifas + 6% sveikatos draudimo mokestis	Neapmokestinamo minimumo skaičiavimas yra palankesnis mažesnes pajamas uždirbantiems žmonėms: iki 2009m. 320 Lt mėnesinis NPD taikomas skaičiuojant neatsižvelgiant į uždirbamas pajamas; nuo 2009 m. 470 Lt mėnesinis NPD yra taikomas minimalioms 800Lt pajamoms per mėnesį, NPD laipsniškai mažėja uždirbant nuo 820 Lt iki 3150 Lt, ir yra nebetaikomas pajamoms viršijančioms 3150 Lt per mėnesį.
			Autoriai, atlikėjai sportininkai apmokestinami standartiniu GPM tarifu ir 6 % arba 9% sveikatos draudimo tarifu. Privalomojo socialinio draudimo mokesčiai šiai grupei padidėjo 2009 metais ir toliau laipsniškai didės iki 2011m. Taigi šiai grupei mokesčių našta reikšmingai išaugo.
Dividendų apmokestinimas	15%	20%	
PVM	18%	19%	
GPM lengvatos			Panaikinta pajamų mokesčio lengvata palūkanoms, mokamoms už 2009m. paimtą kreditą gyvenamajam būstui įsigyti ar jam statyti. Atsisakyta lengvatos, suteikiančios gyventojams teisę iš pajamų atimti išlaidas už vieną įsigytą asmeninį kompiuterį
Akcizai			Padidinti akcizai alkoholiui ir cigaretėms

Šaltinis: SWEDBANK, Baltijos šalių apžvalga, 2009, p. 4

Finansų ministerijai pateikus pirmojo ketvirčio valstybinio biudžeto vykdymo finansines ataskaitas, gauti rezultatai atspindėjo gilią ekonominę recesiją. Nepaisant atliktų ryškių pakeitimų Lietuvos mokesčių sistemoje, kaip prognozavo finansų analitikai, dauguma mokesčių surinkimo planai buvo neįvykdyti. Ši ataskaita vaizduojama aštuntojoje lentelėje.

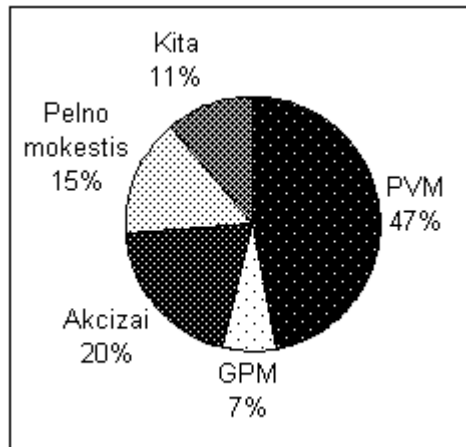
8 lentelė

Surinktų mokesčių rezultatai už 2009m. I – aji ketvirtį

Pajamos	Prognozė 2009 metams,	I ketv. prognozė, tūkst. Lt	Įvykdyta per I ketv., tūkst. Lt	Skirtumas +,- tūkst. Lt	I ketv. prognozė įvykdyta
Mokesčiai iš viso	18476836	4289197	3390857	-898340	79,1
Gyventojų pajamų mokestis	1359641	247902	232440	-15462	93,8
Pelno mokestis	2895646	501997	372625	-129372	74,2
PVM	9337356	2432116	1851310	-580806	76,1
Akcizai	3991850	943912	808885	-135027	85,7
Cukraus sektoriaus mokesčiai	3980	3248	2662	-586	82
Loterijų ir azartinių lošimų mokestis	49600	11395	6928	-4467	60,8
Transporto priemonių mokesčiai	439300	39766	16343	-23423	41,1
Mokesčiai už aplinkos teršimą	37300	23106	17468	-5638	75,6
Tarptautinės prekybos ir sandorių	264000	60720	57920	-2800	95,4

Šaltinis: FINANSŲ MINISTERIJA, Pervesta asignavimų pagal valstybės funkcijas, 2009 m. [interaktyvus]

Didžioji dalis biudžeto surenkama iš mokesčių, todėl mokesčių rinkimo planų nevykdymas pagrindžia biudžeto pajamų mažėjimą. Biudžetinių pajamų struktūra vaizduojama 20 – ame paveiksle.

Šaltinis: FINANSŲ MINISTERIJA, Lietuvos respublikos 2009 metų I ketvirčio valstybės biudžeto vykdymas, 2009 m. [interaktyvus]

20 pav. Valstybės biudžeto pajamų struktūra (proc.)

Galima daryti išvadą, kad sumažinus biudžeto išlaidas bei padidinus mokesčius nepasitvirtino koreguoto biudžeto įplaukų planas.

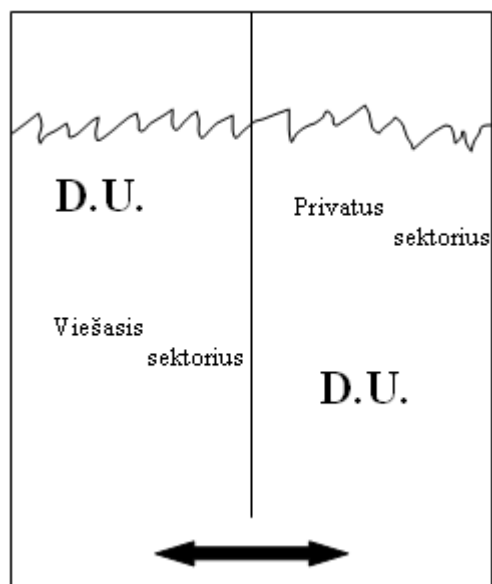
Pagrindinis Lietuvos ekonominės politikos uždavinys liko biudžeto išlaidų mažinimas. Šiam tikslui numatytos dvi esminės strategijos:

- ✓ Darbo užmokesčio mažinimas viešajame sektoriuje
- ✓ Vyriausybės investicijų programos (V.I.P.) mažinimas

Kaip byloja šio darbo įvade esanti antroji hipotezė: valstybės naudojama metodika, vedant ekonomiką iš recesijos yra neefektyvi. Tyrimu bus mėginama hipotezę patvirtinti arba atmesti.

Europarlamentarė Ekonomistė Margarita Starkevičiūtė bei SEB banko prezidento patarėjas Dr. Gitanas Nausėda teigia, jog mažinant išlaidas – nesvarbu, ar darbo užmokesčių, ar administracines išlaidas ar viešąsias investicijas – mažėja bendrasis vidaus produktas, atitinkamai surenkama mažiau pajamų į biudžetą ir vėl reikia mažinti išlaidas. Tokio proceso pavyzdys – ekonomikos raida kaimyninėje Latvijoje. Tai lėmė, jog Latvijai teko naudotis milijardinėmis paskolomis iš TVF. (Starkevičiūtė, 2009)

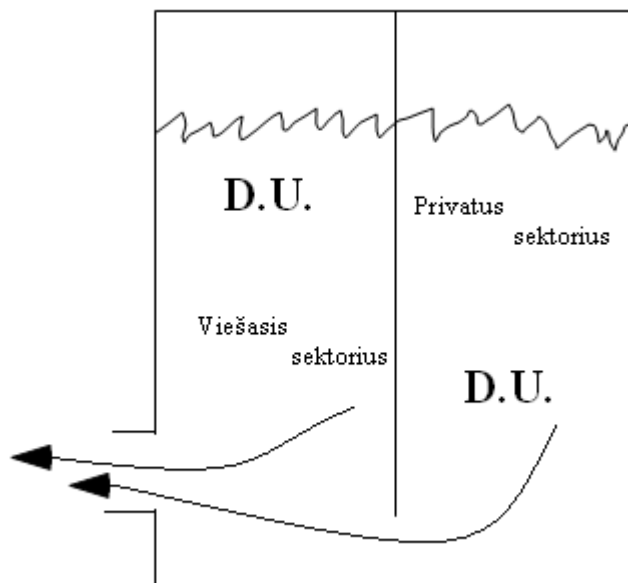
Ekonominiu sunkmečiu taupyti reikia irgi pamatuotai. Ypatingai skaudžiai atsiliepia darbo užmokesčio mažinimas. 21 – as paveikslas rodo, kad privataus ir viešojo sektoriaus darbo užmokesčiai turi glaudų koreliacinį ryšį. Tarsi viename inde supilti du skysčiai – viešojo ir privataus sektoriaus atlyginimų norma. Jei paveiksle vaizduojamą indą bandytume papildyti skysčiu, talpa didėtų abiejose pusėse, nes indas turi bendrą dugną – ribotą žmogiškųjų išteklių rinką. Dvi perskirtos pusės tarsi, dviejų sektorių atlyginimų rinkos, turinčios bendrą pagrindą. Vienos ar kitos pusės aukštesnė atlyginimų norma įmanoma tik trumpuoju laikotarpiu. Vėliau vis tiek rinkos sąlygos, kaip inde esantis vanduo, susilygins ir norma taps abiejuose sektoriuose vienoda.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

21 pav. Viešojo ir privataus sektorių atlyginimų koreliacija

Vyriausybė įgyvendindama antikrizinę ekonomikos politiką, mažina atlyginimus viešajame sektoriuje kartu įtakoja tokį patį veiksma atlikti ir privačiajame sektoriuje. Vandens tik iš vienos indo pusės neišleisime, bandymai sumažinti viešojo sektoriaus atlyginimus įtakoja analogišką mažėjimą ir privačiajame – rodomas neigiamas pavyzdys verslui. Šis reiškinys vaizduojamas 22 – ame paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

22 pav. Darbo užmokesčio politikos pasekmės

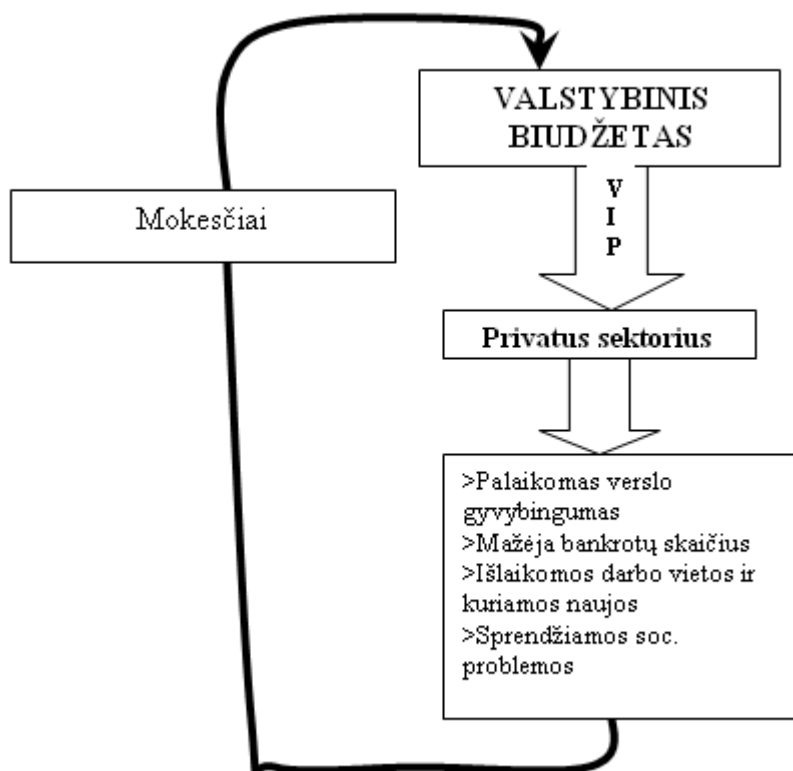
Verslininkai naudodamiesi esančia rinkos situacija ir matydami viešojo sektoriaus atlyginimų mažėjimo tendenciją, automatiškai karpo ir savo darbuotojų atlygius. Remiantis rinkos

sąlygomis galima drąsiai teigti, jog darbuotojai neišeis dirbti kitur, be to jų darbo motyvacijai mažėti tvirtų priežasčių irgi nėra. Darbo rinkoje ir taip jaučiama didelė įtampa, įtakota mažos darbo vietų pasiūlos bei sparčiai didėjančių bedarbių gretų. Kita vertus, perėjimas iš privataus sektoriaus į viešąjį finansinės naudos taip pat neatneša. Šis reiškinys būtų kaip šalutinis ir nepageidaujamas ekonominis poveikis, įtakotas valstybinių lėšų taupymo. (Nausėda, 2009)

Pagrindinis atlyginimų mažinimo viešajame sektoriuje motyvas yra išdo lėšų taupymas. Privačiame sektoriuje nuo atlyginimų sumažinimo likusios lėšos lieka mažumos rankose. Apkarpyti atlyginimai mažina vartojimą bei perkamąją galią. Automatiškai šalies ekonomikoje išleidžiama mažiau pinigų, mažėja visuotinis vartojimas ir galutinis šio reiškinio rezultatas – mažiau sumokama mokesčių į valstybinį biudžetą. Teigtina išvada: tai ne tik nesutaupys lėšų, bet dar labiau aktyvins biudžeto deficito augimą. Šis ratas suksis spirale žemyn. Tai tiesus kelias į ekonomikos dugną. Būtinoms investicijoms į verslo skatinimą, ekonomikos aktyvinimą.

Kita antikrizinio plano dalis viešųjų investicijų mažinimas taip pat siejasi su bendra ekonomikos būkle. Sumažinus vyriausybės investicinių projektų išlaidas, lieka nevykdomi projektai, tai sąlygoja darbo vietų bei vartojimo sumažėjimą, o tai ir vėl gi, veda į bendros ekonomikos būklės blogėjimą.

Per vyriausybinių investicijų programą (V.I.P) iš valstybinio biudžeto vykdomos investicijos. Įgyvendinimas perduodamas privataus sektoriaus verslo subjektams. Investiciniais projektais suteikus privačiam sektoriui ekonominio gyvybingumo ir pelningumo, didėja biudžeto mokesčių surenkamumas. Tuo pačiu auga visuomeninė gerovė, tiesiogiai priklausoma nuo finansavimo intensyvumo iš valstybinio biudžeto. Ši schema vaizduojama 23 – ams paveiksle.

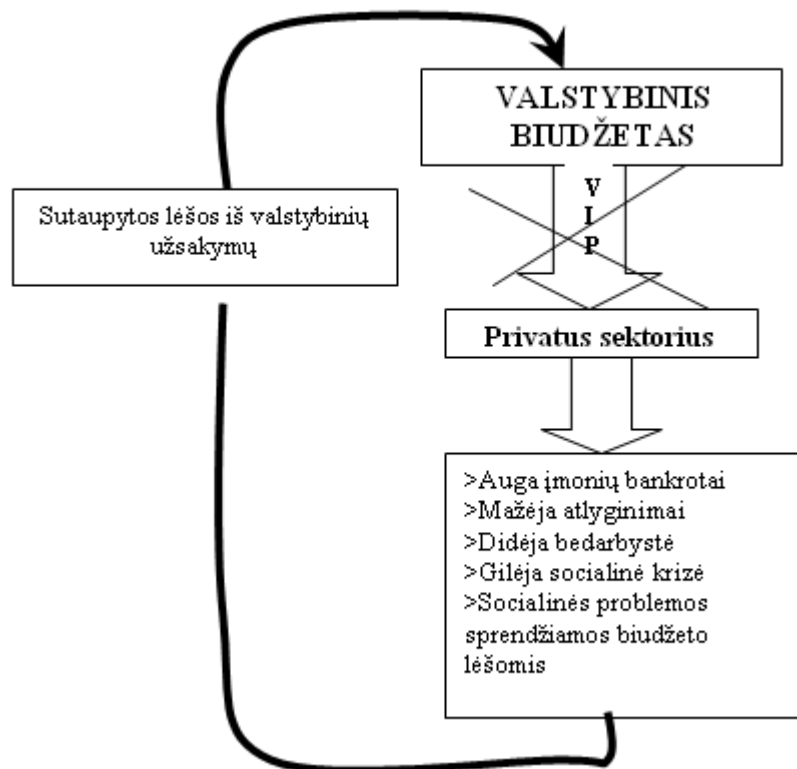
Šaltinis: sudaryta autoriaus

23 pav. Vyriausybės investicijų programos nauda

Siūlymas mažinti valstybines investicijas, paspartins ekonomikos smukimo tendencijas, juolab, kad Lietuvos eksporto rinkose paklausa irgi sumažėjusi (3 lent.).

Finansinio stabilumo užtikrinti tokiu būdu negalima, nes didelis nedarbo augimas ir įmonių bankrotai reikštų, kad paimtos paskolos nebūtų gražinamos, sparčiai blogėtų bankų ir draudimo įmonių padėtis, sutriktų atsiskaitymai tarp verslo subjektų, sužlugtų socialinė sfera. Visa tai turėtų ilgalaikių pasekmių Lietuvos Ekonomikai bei šalies konkurencingumui ateityje. Lietuva pagal ekonomikos išsivystymo rodiklius gali būti gražinta maždaug dešimt metų atgal, nes mažinant išlaidas vyksta ženklus verslo stabdymas. Sumažinus vyriausybę investicijų programą, privatus sektorius recesijos metu netenka ir paskutinio tvirtesnio ramsčio, galinčio atlaikyti rinkoje nusistovėjusią prastą ekonominę padėtį, įtakojančią darbų užsakymų nebuvimą. Privačių investicinių projektų kiekis stipriai sumažėjo, nes bankai nutraukė paskolų teikimą. Rūpinamasi kaip įgyvendinti anksčiau pradėtus projektus, nekalbant apie naujus. Nutraukus valstybinius užsakymus inicijuojamas įmonių bankrotas, rinkoje mažėja darbo užmokesčio norma, didėja bedarbystė, socialinės problemos sprendžiamos tik biudžeto lėšomis. Privatus sektorius nepajėgus spręsti augančių socialinių problemų. Šie reiškiniai įtakoja ženklų sumažėjimą biudžetinių įplaukų iš mokesčių. Teigiama pusė investicijų nutraukimo, tai, kad sutaupomos biudžetinės lėšos. Tačiau

tai kaip ir atlyginimų mažinimo atveju yra spirale žemyn. Šis reiškinys vaizduojamas 24 – am paveiksle.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

24 pav. Vyriausybės investicijų programos nutraukimo poveikis

Kai Lietuvos ekonomika bus finansiškai nustekenta, dar mažinti išlaidas gali nebebūti iš ko, todėl šios lėšos gali būti imamos iš fondų skirtų pensijoms, švietimui, sveikatos apsaugai ir t.t., tokiu atveju šalį ištikusi ekonominė krizė dar papildytų ir socialine krize. Tuomet valstybės vadovams tektų rimtai pagalvoti apie Lietuvos bankroto skelbimą ir paskolą iš Tarptautinio valiutos fondo.

Beatodairiškas išlaidų karpymas nėra taupymas, nes taupumu paprastai siekiama turėti naudą ateityje. Vyriausybės siūlomas taupymo modelis ateities neturi. Beatodairiškas ekonomikos stabdymas dažniausiai pablogina jos būklę, sukurdamas įmonių bankrotus arba gamybos ilgalaikį smukimą. (R. Lukaitytė, 2009)

Išanalizavus ekonomikos ekspertų nuomones galima daryti išvadą, jog antikrizinė valstybės vykdoma politika yra netikslinga. Tiek atlyginimų mažinimai, tiek vyriausybės investicijų programos ribojimas, Lietuvos ekonomikos raidą kreipia spirale žemyn. Stengiamasi kuo labiau mažinti valstybines išlaidas, bet tai ne nėra tinkamas ekonominis scenarijus išėjimui iš krizės.

Reikia kurti scenarijų. Pagrįstą turimų išteklių racionalių panaudojimu. Pavyzdžiui, mažinant darbo vietas, tuose viešuosiuose sektoriuose, kur atliekamos funkcijos dubliuojasi arba yra

nebūtinās. Taip pat vertinant V.I.P., galima atsisakyti projektų, kurie yra prabanga arba nesietini su šalies ekonomikos prioritetais (Valdovų rūmai ir pan.).

IŠVADOS

- ✓ Nacionalistinio ekonomikos reguliavimo esminė idėja, tai jog ekonomika suprantama kaip įrankis valstybės karinės bei politinės galios stiprinimui. Ekonomika kreipiama ne laisviems rinkos santykiams plėtoti, o valstybės galiai stiprinti. Toks valdymas būtų praveręs ekonominiam nuosmukiui sušvelninti, ekonomikos vairą reguliuojant tvirtai ir kryptingai, kartais pasipriešinant globalizacijos daromai įtakai, kuri ne visada yra palanki šalies ūkinei raidai.
- ✓ Marksizmu paremtas šalies reguliavimas panaikina ribą tarp viešojo ir privataus sektoriaus. Visa šalies ūkinė sistema yra viena sistema, centralizuotai valdoma valstybinio aparato. Ekonomika reguliuojama valstybės, laisvieji rinkos bei tarptautiniai verslo santykiai panaikinti.
- ✓ Liberaliosios ekonomikos teorija skatina laisvąją rinką, pripažįstamas savaiminis rinkos reguliavimo mechanizmas. Politika ir ekonomika atskirta. Tai reiškia, jog valstybinis rinkos reguliavimas nepripažįstamas. Rinka turi savaiminį mechanizmą, kuriam trukdyti nevalia. Kita vertus, ekonomika ne visada pajėgi pati funkcionuoti, visiškai nereguluojama ekonomika, tai tarsi niekada nevaloma patalpa. Ekonominės krizės dar vadinamos apsisvalymu. Tad siekiant išvengti krizių ir depresijų, liberalizmo idėjomis paremtoje ekonomikoje turi būti ir nacionalistinio valdymo apraiškų.
- ✓ Pradinis valstybės kišimosi į rinkos ekonomiką tikslas yra nukreipti, šalies ūkį, kad būtų tinkamai sprendžiamos rinkos ribotumo problemos ir kryptingai vykėtų makroekonominė politika, besiremianti esminiais klausimais: ką, kaip ir kam gaminti? Taip pat sumažinti monopolinių arba konkurencinių rinkos jėgų sukeltas disproporcijas, prieštaravimus ekonomikoje ir socialinėje srityje.
- ✓ Valstybinės šalies stiprinimo funkcijos sustiprina ekonomiką, įvedant aiškiają įstatyminę bazę, sudarant patrauklias verslo sąlygas užsienio investuotojams bei vietiniams subjektams ir formuojant ekonominės pagalbos sistemą.
- ✓ Recesijos paveikta Lietuvos ekonomika įtakojo biudžeto pajamų plano nevykdymą.
- ✓ Valstybinė antikrizinė politika neefektyvi. Darbo užmokesčio mažinimas ir vyriausybinių investicijų programos ribojimas – tai ekonomikos sukimas spirale žemyn. Tokios vyriausybės politikos baigtis – milijardinės paskolos arba valstybės bankrotas.

PASIŪLYMAI

Atlikus tyrimą ir nustatius, jog Lietuvos vyriausybės vykdoma antikrizinė politika lauktų rezultatų nedavė, kaip alternatyvas galima esamą antikrizinį planą papildyti šiuo ekonomikos gaivinimo priemonių paketu:

- ✓ Riboti biudžetinių lėšų taupymo programą, nes beatodairiškas ekonomikos stabdymas dažniausiai blogina jos būklę, sukurdamas įmonių bankrotus arba gamybos ilgalaikį smukimą.
- ✓ Viešajame sektoriuje mažinti atlyginimus tiek, jog tai minimaliai įtakotų privataus sektoriaus atlyginimų normą.
- ✓ Didinti biudžetines išlaidas skolintomis lėšomis ir jas panaudoti investicijų programoms plėtoti.
- ✓ Efektyviai panaudoti Europos Sąjungos fondų finansinę paramą, skirtą Lietuvos ūkiui modernizuoti.
- ✓ Rinkoje atsiradus ženkliai bedarbystei, skatinti gyventojų verslumą bei sudaryti palankesnes sąlygas pradėti verslui.

Tolesnę tyrimo plėtrą galima būtų kreipti tikslingos antikrizinės politikos nustatymui. Remiantis Lietuvos bei užsienio valstybių praktika nustatyti kokios priemonės būtų veiksmingos norint sėkmingai įveikti ekonominį nuosmukį, analizuoti priemonių ekonominį efektyvumą. Taip pat būtų naudingas tyrimas ar Lietuvai paskola iš Tarptautinio valiutos fondo (TVF) būtų svertas keliantis iš recesijos duobės ar priešingai – svertas traukiantis dar į didesnes problemas dėl išsipareigojimų šiai organizacijai.

SUMMARY

The main purpose of this work is to analyse government regulation of economy, to survey its policy of regulation and to give assessment. For reaching this goal, it is necessary to complete these tasks:

- ✓ Analyze historical approach towards political economy regulation,
- ✓ Analyze preconditions for political economy regulation.
- ✓ Looking from both theoretical and practical perspectives, to indicate advantages and disadvantages of economy regulation. Taking the example of Lithuania, to define the areas of political economy regulation.
- ✓ Evaluate actions taken by Lithuanian government against recession of economy in the country.

In the first part, on the grounds of scientific economical theories and ideologies of political economy, advantages and disadvantages of government intervention into economy are analyzed, as well as preconditions for such regulation. In the second part, the example of Lithuania is examined, analyzing those spheres where the regulation of market exists. In the third part, taking into consideration the contemporary economical situation, attempts to revive economy taken by the Lithuanian government are evaluated. While the economy in the whole world is facing recession, macroeconomic indicators in Lithuania are also low. As a result, this study analysis the reasons of this phenomenon and gives suggestions how to avoid it. As the problem is significant at the microeconomic level, the results of the study will help to reveal the reasons why this economic policy is ineffective. Furthermore, conclusions and suggestions at the end of this study will present methods of government regulation that could accelerate recovery from economical crisis recession. This work includes 8 charts and 24 pictures.

MOKSLINĖS LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. GRONSKAS, Vladas. (1995) *Verslas, Pseudoverslas ir Antiverslas*. Kaunas: Aušra, 254 p., ISBN-9986-692-00-8.
2. ČIEGIS, Remigijus. (2006) *Ekonominių teorijų istorija*. Vilniaus Universitetas, 732 p., ISBN 9986-19-925-5
3. IVLINAS, Tomas. (1991) *Ekonomikos teorija*. Vilnius, 150 p., ISBN 5-417-0063-0.
4. JUOZAITIENĖ, Liongina; STAPONKIENĖ, Jurga. (2003) *Verslo ir vadybos įvadas*. Šiaulių universiteto leidykla. ŠUL, 175p. ISBN 9986-38-322-6
5. LUKAŠEVIČIUS, Kazys. (1999) *Verslas ir mokesčiai*. Kaunas: Technologija, 156p., ISBN-9986-13-698-9
6. MARTINKUS, Bronislovas; ŽILINSKAS, Vytautas, Jonas. (2008) *Ekonomikos pagrindai*. Kaunas: Technologija, p. 790 ISBN 978-9955-24-546-8
7. RAKAUSKIENĖ, Ona Gražina. (2006) *Valstybės ekonominė politika*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 772 p., ISBN 9955-19-032-9.
8. SIMANAVIČIENĖ, Žaneta. (2002) *Valstybinis verslo reguliavimas*. Kaunas: Technologija, 115 p. ISBN 9988-09-311-0.
9. SMITH, Adam. (2004) *Tautų turtas*. Vilnius, 510 p., ISBN 9986-09-281-7
10. SŪDŽIUS, Vytautas. (2001) *Smulkaus ir vidutinio verslo administravimas ir valdymas*. Vilnius: Kronta, 288 p., ISBN-9986-879-51-5
11. ŠTREIMIKIENĖ, Dalia; BAGDZEVIČIENĖ Rita; DAPKUS Rimantas. *Ekonomikos dėsniumų valdymas ekonomikos sąlygomis*. Makroekonomika, Kaunas, Technologija, 2003, 165 psl. ISBN 9955-09-462-1
12. BARTKUS, Edverdas. (2007) *Smulkaus ir vidutinio verslo vadyba*. Kaunas: Vilniaus universiteto leidykla, 214 p., ISBN-978-9986-19-979-6.
13. LUKOŠEVIČIUS, Vytautas; STANKEVIČIUS, Petras. (2003) *Teorinė ekonomika*. Vilnius, p.223., ISBN 9955-516-34-8
14. VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS. (1999) *Ekonomikos terminai ir sąvokos (mokomasis žodynas)*. Vilnius. 180 p. ISBN 9986-869-47-1;
15. KATKUS, Anzelmas. (1997) *Valstybinė ekonominė kontrolė*. Vilnius: Mintis. 298 p. ISBN 5-417-00749-8
16. SIMANAVIČIENĖ, Žaneta. (2002) Transformacijos centrinėje ir rytų Europoje. Iš *Tiltai* Priedas, Nr. 10; p. 194-198. ISSN 1648-3979;

17. NAVICKAS, Valentinas; ČIBINSKIENĖ, Akvilė. (2004) Socialinės ekonominės infrastruktūros valstybinio reguliavimo algoritmas. Iš *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai, Nr. 31*. Kaunas, VDU. p. 167-175 ISSN 1648-3234.
18. MATAKAS, Juozas. (1999) *Šiuolaikinė valstybė*. Kaunas: Technologija, ISBN 9986-13-712-8
19. JAKUTIS, Algirdas; PETRAŠKEVIČIUS, Vladislavas; STEPANAVIČIUS, Artūras; ŠEČKUTĖ, Laima; ZAICEV, Steponas. (1999) *Ekonomikos teorijos pagrindai*. Kaunas, p.366.
20. GALINIENĖ, Birutė; Autorių kolektyvas. (2007) *Ekonomikos modernizavimas: nauji iššūkiai ir ekonominės politikos prioritetai*. Vilnius: VU leidykla, p. 514. ISBN 978-9955-33-160-5.
21. GYLYS, Povilas. (2008) *Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija*. Vilnius: VU leidykla, p. 441. ISBN 978-9955-33-170-4.
22. LYDEKA, Zigmas. (2001) *Ekonominių teorijų istorija*. Kaunas: VDU leidykla, p195.
23. GILPIN, Robert. (1998) *Tarptautinių santykių politinė ekonomija*. Vilnius: Algarvė, p. 518. ISBN 9986-856-21-3
24. ŠTREIMIKIENĖ, Dalia; DAPKUS, Rimantas; ŠIVICKAS, Vytautas. (2007) Paramos smulkiam ir vidutiniam verslui vertinimas. Iš *Ekonomika*, p. 84-99 ISSN 1392-1258.
25. GEDVILAITĖ, R. (2006) Globalių kompanijų formavimasis be plėtra. *Ekonomika ir vadyba*. Kaunas: Technologija, p. 38-40.
26. KEIZERIENĖ, Eglė. (2007) Kainų burbulo atsiradimas nekilnojamojo turto rinkoje. *Ekonomika ir vadyba*. Kaunas: VU Kauno humanitarinis fakultetas, p. 42-44
27. А. А. Гриценко. (1988) Метод „Капитала“ К. Маркса и политическая экономия в широком смысле, p. 160 ISBN 5-11-000667-9
28. Дж. С. Милль. (1980). Основы политической экономии, p. 494
29. SNOWDON, Brian; VANE, Howard R. (2005). *Modern Macroeconomics, its Origins, Development And Current State*, p. 807. ISBN 1845422082.
30. MANKIW, N. Gregory. (1997). *Principles of economics*, p. 797

INFORMACINĖS LITERATŪROS SARAŠAS

31. NAUSĖDA, Gitanas. (2008) Lietuvos makroekonomikos apžvalgos Nr. 34 prezentacija, *Ar nepamiršome kaip gyventi ekonomikos nuosmukio sąlygomis?*, gruodžio 16 d., p.43
32. NAUSĖDA, Gitanas. (2008) Lietuvos makroekonomikos apžvalgos Nr. 34 prezentacija, *Imtynės su nuosmukiu: nokdaunas pirmajame raunde, kovo 24d.*, p.36
33. LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖS 2008-2012 METŲ PROGRAMA. Vilnius, 2008, p127.
34. SWEDBANK. (2008) *Pasaulio ekonomikos apžvalga, spalio mėn.*, p. 22
35. SWEDBANK. (2009) *Baltijos šalių apžvalga, Makroekonomikos apžvalga, sausio mėn.*, p.11
36. DnB NORD Bankas. (2008) *Lietuvos ekonomikos perspektyvos*, p. 183
37. PARLAMENTINIŲ TYRIMŲ DEPARTAMENTAS, LR SEIMO KANCELIARIJA (2009) *Pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė: pranešimų santrauka, 2009 04 14 – 2009 04 20*
38. FREJUS, Donatas. (2009) *Istorinis žvilgsnis į pasaulines finansų krizes*, [interaktyvus]. 2009, AB bankas Finasta prezentacija, [žiūrėta 2009m. balandžio 20d.]. Prieiga per internetą: <www.vpk.lt/new/documents/1_Donatas_Frejus_Istorinis_zvilgsnis.ppt>
39. ADOMAITIENĖ, Loreta. (2009) *Pasaulinė ekonomikos ir finansų krizė: pranešimų santrauka* [interaktyvus]. *Straipsniai.lt*, kovo 24 d. [žiūrėta 2009m. balandžio 25d.]. Prieiga per internetą: <http://www.straipsniai.lt/Ekonomine_krize/puslapis/12585>
40. KETURKA, Vytautas. (2009) *Lietuvos bankininkystė – puota karo metu*. [interaktyvus]. *Delfi.lt*, spalio 31d. [žiūrėta 2009m. vasario 02d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=19086073>>
41. Lietuvos Respublikos Seimas. (2005) *Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas* Nr. X – 78 [interaktyvus]. LR seimo kanceliarija: *Irs.lt*. Aktuali redakcija nuo 2005 m. sausio 20d. [žiūrėta 2009m. kovo 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=249832&p_query=&p_tr2=>>
42. FINANSŲ MINISTERIJA. (2009) *Pagrindiniai makroekonominiai rodikliai* [interaktyvus]. *Finmin.lt*, kovo mėn. [žiūrėta 2009m. balandžio 21d.]. Prieiga per internetą: <http://www.finmin.lt/web/finmin/aktualus_duomenys/makroekonomika#1>
43. FINANSŲ MINISTERIJA. (2009). *Pervesta asignavimų pagal valstybės funkcijas* [interaktyvus]. *Finmin.lt*, kovo mėn. [žiūrėta 2009m. balandžio 21d.]. Prieiga per internetą: <http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Biudzeto_vykdymas/2009_Iketv.pdf>

44. FINANSŲ MINISTERIJA. (2008). 2008–2011 m. Ekonominių rodiklių projekcijos (spalis) ir projekcijų perspektyvos (gruodis) [interaktyvus]. *Finmin.lt*, [žiūrėta 2009m. kovo 21d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.finmin.lt/web/finmin/fm_2008-12_perspektyvos#real>
45. FINANSŲ MINISTERIJA. (2009). Surinktų mokesčių rezultatai už I – aji ketvirtį [interaktyvus]. *Finmin.lt*, kovo mėn. [žiūrėta 2009m. balandžio 21d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/Biudzeto_vykdymas/2009_1ketv.pdf>
- STARKEVIČIŪTĖ, Margarita. (2009) Tik mažindami išlaidas varome Lietuvos ūkį į gilia duobę [interaktyvus]. *Lrytas.lt*, balandžio mėn. 24d. [žiūrėta 2009m. balandžio 25d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.lrytas.lt/-12405881441239506278-tik-ma%C5%BEindami-i%C5%A1laidas-varome-lietuvos-%C5%ABk%C4%AF-%C4%AF-gili%C4%85-duob%C4%99.htm>>
46. ŪKIO MINISTERIJA (2009). Smulkus ir vidutinis verslas [interaktyvus]. *Ukmin.lt*, [žiūrėta 2009m. balandžio 03d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.ukmin.lt/lt/svv/>>
47. NAUSĖDA, Gitanas. (2009) Tolesnis išlaidų mažinimas kelia pavojų [interaktyvus]. *Balsas.lt*, balandžio mėn. 6d. [žiūrėta 2009m. balandžio 10d.]. Prieiga per internetą:
<<http://www.balsas.lt/naujiena/246803>>
48. LUKAITYTĖ, Rasa. (2009) Vietoj biudžeto karpymo socdemai ragina kreiptis į TVF [interaktyvus]. Iš *Delfi.lt*, balandžio mėn. 30 d. [žiūrėta 2009m. balandžio 30d.]. Prieiga per internetą:<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=21918358>
49. VAINIENĖ, Rūta. (Centriniai bankai tapo dolerių spausdinimo mašina). *Alfa.lt*, vasario mėn. 5 d. [žiūrėta 2009m. vasario 12d.]. Prieiga per internetą:
<http://www.alfa.lt/straipsnis/10258178/?Vainiene..Centriniai.bankai.tapo.doleriu.spausdinimo.masina=2009-02-05_17-28>